NICHIFOR

CRAINIC

MEMORII

NICHIFOR CRAINIC
1889-1972

MEMORII

1990

Calvarul unor manuscrise

(Evocare de Alexandru Cojan)

Pe Nichifor Crainic l-am cunoscut în iulie 1945 într-un sat de pe Târnava Mică în casa unui preot. Cum am ajuns acolo este o împletire între destin, afecțiune și tărie. În toamna anului 1945, după ce am fost lăsat la vatră, am venit, dintr-un oraș moldovenesc de pe Bistrița, student la București. Pentru a avea locuință și o sursă de existență m-am angajat ca secretar la administrația unui bloc. Acolo locuia, împreună cu fiica sa, d-na dr. Aglaia Nichifor Crainic, un om deosebit, atât ca protesie (pe care o exercita cu o excepțională competență și dăruire), cât și ca atitudine față de oameni. Fiica ei, Nini, era o tânără modestă, cu o statură mică, dar foarte curajoasă. Despre profesorul Nichifor Crainic se spunea că a fugit în Germania.

În mai 1946 d-na Crainic a murit în urma unei tuberculoze, dar cred că și copleșită de năvala suferințelor sufletești în conjunctura grea în care îi era familia, cu soțul în necunoscut și fiica în bătaia tuturor vânturilor. Nini, în doliu, venea să-și achite cotele la administrație unde stăteam de vorbă despre literatură, despre viață. Avea o deosebită cultură, firească în mediul în care trăise și o judecată sănătoasă și adânc gândită asupra lucrurilor. Într-una din zile, printre altele, mi-a spus: „Te știu iubitor al munților, nu ești amator de o excursie periculoasă?” Surprins, dar fără să bănuiesc nimic, i-am răspuns, spontan, da. Discuția a continuat pe alte teme și la despărțire m-a rugat să trec pe la ea peste câteva zile.

Mai 1946. Eram oaspetele domnișoarei Nini Crainic în apartamentul părinților din blocul corpului didactic din strada Vasile Conta. Atunci, Nini mi-a spus că tatăl ei este ascuns undeva în țară și trebuie neapărat să-l vadă. M-a rugat s-o însoțesc în acest drum. Am acceptat și am discutat cum să-l întreprindem studiind toate amănuntele strict secret, având în vedere riscurile mari pe care le comporta. Nici azi nu-mi pot explica totala încredere pe care a avut-o, de a-mi încredința în acele împrejurări grele adresa locului unde era retras tatăl ei. N-am mai avut nici o explicație în plus: încrederea dintre noi doi de a porni în această primejdioasă drumeție a fost ceva de la sine înțeles, care trebuia să se întâmple. Rămasă singură, trebuia să-și vadă tatăl, și el hăituit, să caute un sfat, un ajutor sufletesc, o

alinare. Amândoi frânți în desfășurarea vieții, unul la maturitate, celălalt la începutul ei.

Am făcut un plan amănunțit pentru a evita primejdiile și capcanele autorităților și am pornit cu trenul spre Târnava Mică. Era o vară secetoasă, cu câmpul ars de soare, fântânile secate, pomii îngălbeniți și acoperiți de pulberea prafului stârnit de vânt. Spre amurg cerul s-a învolburat de nori și s-a pornit o furtună cu fulgere și tunete și o ploaie cu picături mari și grele care mi s-au părut de bun augur. Pe înserat, înnoroiți, uzi și frânți de oboseala unei zile întregi de mers, am ajuns în satul Lepidea, țelul călătoriei noastre. Un țăran ne-a îndrumat la casa preotului unde, intrând în curte, din pridvorul casei s-a ridicat un domn cu ochelari și barbă și a coborât cele câteva trepte spre a vedea cine a venit. O ezitare din partea lui și a lui Nini, apoi o îmbrățișare scăldată de lacrimi.

Era Nichitor Crainic. Trăia sub numele de Ion Vladimir Spânu, negustor de cherestea din satul Gălănești, jud. Rădăuți, ca refugiat bucovinean și cu această identitate a stat trei ani în zona Sibiului, Munții Apuseni și valea Târnavei.

Am stat acolo câteva zile, dormind în aceeași cameră cu el și nopțile aproape până în zori au fost pentru mine o cuprinzătoare lecție de istorie, literatură, filosofie și poezie. Știa atâtea lucruri, ca o enciclopedie, participase la atâtea evenimente importante din viața culturală și politică a țării și cele mai grele probleme le explica într-un mod atât de clar, că devenea accesibil oricui. Când vorbea, îi sorbeam cuvintele și simțeam că lui îi făcea plăcere să-și dezvăluie gândurile, să-și retrăiască întâmplările din viață, să-și împărtășească imensele lui cunoștințe. Se plimba prin istorie, filosofie, poezie, artă și aveam imaginea filosofilor greci ce-și împărtășeau gândurile în grădinile lui Academios.

Mi-a arătat câteva manuscrise. Pagini acoperite de un scris mărunt, ordonat, cu rânduri drepte și litere egale, aproape ca de tipar, fără nici o ștersătură sau adăugire. N-a scris niciodată decât cu toc și peniță cu cerneală. L-am întrebat cum de scrie așa de precis. Mi-a răspuns că reflectează asupra unei idei sau a unei poezii și apoi, când i s-a conturat, o așterne pe hârtie fără ezitare sau modificare. Pagini întregi a scris dintr-un elan fără oprire.

În aceste câteva zile petrecute împreună mi-a arătat două caiete în care își scria amintirile, viața lui cu urcușuri și coborâșuri, izbânzi și înfrângeri, bucurii și amărăciuni, așa cum a fost. Apoi, un studiu intitulat

Spiritualitatea poeziei românești, în care prezenta așa cum i-a văzut el, 12 poeți români. În alte câteva caiete erau poezii scrise în acea epocă.

Mi-a povestit, ca o descătușare, peregrinările lui începând din toamna anului 1944, prin diverse sate din Transilvania, fiind adăpostit de modești preoți de țară — foști studenți de-ai lui — sau de rudele acestora. După evenimentele de la 23 august 1944 nu a fost plecat nici o zi în străinătate, deoarece nu se considera vinovat față de țară, la a cărei înălțare, prin cultură, participase cu toată capacitatea lui de muncă și creație. Se retrăsese în Transilvania așteptând ca patimile să se potolească pentru a se putea apăra de acuzațiile nedrepte.

După puține zile de ședere în tovărășia atât de caldă și umană a poetului pribeag, pentru a nu da de bănuit oficialităților satului, am plecat cu Nini la Sibiu. Ea a rămas la o mătușă, iar eu m-am întors la București. După o scurtă vreme a revenit și ea.

În toamna lui 1946 m-am căsătorit cu Nini, știind ce grea responsabilitate îmi iau, în acele vremuri de cumpănă, de a lua de soție pe fiica lui Nichitor Crainic, condamnat în lipsă la muncă silnică pe viață. Am fost hărțuiți permanent de autorități, culminând în 1951 cu arestarea mea și condamnarea la 5 ani de închisoare pentru deținere de publicații interzise (manuscrise și publicații ale lui Nichifor Crainic). După eliberare au continuat persecuțiile, fiind obligați să facem cele mai umilitoare munci pentru a ne câștiga existența, cu carierele și viețile frânte.

De Sf. Ioan am încercat să mergem din nou la el, pentru a-l sărbători de ziua sa onomastică. Trebuia să ajungem în satul Icland, la 20 km de Tg. Mureș, la preotul Matei, moț din Apuseni. Dar după trei zile de îngheț pe trenurile care circulau haotic, de la Ciceu a trebuit să facem calea întoarsă la București. Iarna a trecut cu puține vești de la el și în luna mai 1947 am citit în ziare că Nichifor Crainic a fost arestat.

După arestare Nichifor Crainic a fost anchetat la Interne și depus la Văcărești. I s-a anulat sentința din 1945, a început rejudecarea procesului cu prezentarea de probe, audierea de martori la 9 decembrie 1947. Dar la mijlocul lui 1948 a fost pus în lanțuri și dus la Aiud, unde a stat 15 ani fără sentință, în condiții de exterminare. Pachetele cu îmbrăcăminte și alimente pe care i le trimiteam ni se înapoiau sau dispăreau. La vorbitor nu ni se aproba să-l vedem. Era complet izolat de familie și ținut în condițiile cele mai inumane.

În 1962 a fost eliberat. Nu povestea nimic din timpul închisorii: singura reflecție din acea perioadă era „Am cunoscut iadul“. Mi-a povestit însă restul pribegiei lui. În primăvara anului 1947 s-a mutat de la Icland la Cerghid, pe Târnava Mică, aproape de Târnăveni, la preotul Ioan Sămărghițan, tot un fost student al lui, în casa căruia a fost arestat.

Obosit de zbuciumul celor aproape trei ani de pribegie și convins că rejudecarea lui se va face mai puțin pătimaș (se încheiase pacea de la Paris), Nichitor Crainic s-a hotărât să se predea autorităților. Pentru a ușura situația gazdei sale, Nichifor Crainic l-a convins pe părintele Sămărghițan să-l anunțe personal la jandarmul satului.

L-am cunoscut pe preotul Ion Sămărghițan. Venea adeseori la Nichifor Crainic după eliberarea acestuia. Era un om de o deosebită noblețe sufletească, un adevărat apostol care, cu toate suferințele prin care trecuse în cei cinci ani de închisoare, avea seninătatea împlinirii unei mari misiuni creștine: adăpostirea unui om hăituit de semenii lui. Am fost de mai multe ori cu Nichifor Crainic la parohia lui din acel sat de pe Târnava Mică. Am petrecut momente înălțătoare în mijlocul unei familii deosebite. Copiii, acum oameni maturi, îi spuneau lui Cranic, ca pe vremea pribegiei sale, „unchiule“. La moartea lui Nichifor Crainic, în 1972 a venit și preotul Ion Sămărghițan. A făcut parte din soborul de preoți ce a oficiat slujba religioasă. Și după aceea a rămas mai departe un prețuit și apropiat prieten al nostru.

Manuscrisele memoriilor, eseurilor și studiilor, poeziilor scrise de Nichifor Crainic în pribegie, au supraviețuit vremurilor vrăjmașe și datorită tainițelor din parohia preotului Sămărghițan. În momentul arestării lui Crainic la Cerghid, ignorantul plutonier de jandarmi a fost așa de uluit de prada pe care pusese mâna (de, un fost ministru, dar despre care nu știa nimic), încât nici nu s-a gândit că un scriitor ar putea să și scrie. Manuscrisele au rămas în casa preotului de unde, după un scurt timp, alt preot, când a fost silit să plece de acolo, le-a dus la o rudă a lui, morar undeva într-un sat din Transilvania, unde au rămas iarăși câțiva ani până la moartea acestuia. După aceea, de acolo, au fost adăpostite prin alte locuri, ascunse în poduri sau șoproane, îngropate în pământ. Gândul nostru se îndreaptă cu recunoștință la acei oameni — oameni cu suflete mari care și-au riscat libertatea și familia ca scrierile lui Nichitor Crainic, adevărate

documente de epocă, care le-au fost încredințate, să nu se distrugă, să nu se piardă. După eliberarea din închisoare în 1962, aceste inestimabile scrieri au fost restituite lui Nichifor Crainic. Toți cei care vegheasem la păstrarea lor, trăiam adânca satisfacție, marea mulțumire că ele au revenit în mâna celui care le scrisese.

După moartea lui Nichifor Crainic, în 1972, aceste manuscrise au trecut din nou prin primejdii, fiind păstrate de fiica lui și de mine, înfruntând din nou riscurile și eventualitatea unor noi pătimiri ca în 1951-1955, când opresiunea s-a manifestat în forma ei cea mai brutală asupra noastră.

Nichifor Crainic a căzut ca un stejar frânt de furtună într-o noapte de august la Mogoșoaia, cu o singură mângâiere, pe care mi-a mărturisit-o ca o spovedanie în ajunul sfârșitului: „M-am născut într-o căsuță modestă ca fiu de truditori ai pământului. Acuma sânt în acest palat al lui Brâncoveanu, după ce am dăruit talentul și munca mea ridicării acestui neam. Poate este răsplata vieții mele“.

Pe crucea mormântului lui, de la cimitirul Sf. Vineri, a dorit să se scrie numai numele său fără nici o altă dată, căci spunea: „Acei care vor să știe cine am fost, să mă caute în scrierile mele, în revista Gândirea, al cărei mentor am fost, în cursurile de la Facultatea de Teologie, la Academia Română, printre membrii căreia am fost. Acolo sânt eu, sub cruce e un pumn de țărână“.

PRIBEAG ÎN ȚARA MEA

Sub mască
23 august 1944 - 24 mai 1947

În seara de 23 august 1944, la orele 22, l-am auzit pe Regele Mihai I anunțând prăbușirea regimului antonescian și armistițiul cu Sovietele. Coaliția liberalo-țărănisto-socialisto-comunistă a găsit un stat dezorganizat, o armată sleită de puteri și un om, care nu se bizuia decât pe rățoieli dictatoriale. Ion Antonescu, lipsit de prevedere politică, distrusese pe toţi câţi ar fi putut să-l susțină și menajase pe toţi câţi l-au distrus. O sancțiune mai dreaptă nici că se putea. A doua zi seara, în casa doctorului Enăchescu, deasupra apartamentului meu, am fost poftit la un ceai, unde se găsea secretarul general de la Externe, N. Davidescu, fost înainte de război plenipotențiarul nostru la Moscova. Participase la ultimele evenimente ce răsturnau total soarta României și era în măsură să ne povestească amănunte. În dimineața zilei fatale, Ion Antonescu a avut o întrevedere cu cei coalizați împotriva lui, recunoscând că frontul nostru nu mai poate rezista. Aceștia i-au pretins să ceară imediat armistițiul. El a plecat, răspunzând că nu-l poate cere fără asentimentul german. După plecarea lui la Snagov, i s-a hotărât arestarea. Pentru aceasta trebuia momit din nou la București. Cu atragerea în cursă s-a însărcinat Gheorghe Brătianu, care în după-amiaza aceea l-a readus de la Snagov, sub pretextul unei noi audiențe la Rege. Regele i-a poruncit să încheie armistițiul. El s-a înfuriat, neadmițând tonul poruncitor al Maiestății Sale, și amintindu-i că l-a făcut Suveran. Atunci Regele s-a retras, lăsându-l în mâna celor care pândeau să-l aresteze. În timp ce-l coborau în subteranele Palatului, el le-a strigat: „Nenorociților, nu vă dați seama că veți fi imediat împușcați? Ceea ce însemnează că Ion Antonescu pierduse cu totul simțul situației. Odată cu el au fost arestați Ică Antonescu și toți câți l-au întovărășit. În golul rămas, Iuliu Maniu a început să zbârnâie declarații biruitoare cu glasul lui mat, de muscă prinsă între două geamuri. Am spus în seara aceea lui N. Davidescu și doctorului Enăchescu, care s-a declarat membru al partidului comunist: „Iuliu Maniu va fi în curând victima propriei sale isprăvi. Dinamismul aparține comuniștilor, care îl vor distruge“. „Exact așa gândim noi“, mi-a răspuns Enăchescu, „l-am utilizat acum ca să-l anulăm mâine“.

Bombardamentul german începuse din ziua de 24 august asupra Capitalei. Ceaiul acesta îl înghițeam între bubuituri. Se spunea că se convenise ca armata germană să se retragă și au voit cu orice preț să ne pedepsească pentru trădare. Trebuie să recunosc că a fost un act de demență din partea lor. Riebbentropp declarase sus și tare că frontierele României

vor fi apărate ca frontierele Germaniei, și cu toate acestea grosul trupelor de pe frontul românesc fusese sustras și dus spre Nord, lăsându-ne descoperiți în fața rușilor care înaintau vertiginos. A noastră a fost trădarea sau a lor? Dacă germanii țineau să apere frontiera românească, de ce n-au adus în grabă armata din Balcani, care întârzia inutil în peninsulă, în vreme ce rușii se apropiau? Afară de aceasta, pe ce se bizuia atacul asupra Bucureștilor, când forțele germane din Capitală erau mult inferioare alor noastre? Și cum ne-au pedepsit? În chipul cel mai laș cu putință: lovind Palatul regal, Ateneul român, Teatrul Național și alte instituții de cultură, și atingând odată cu ele inima românească ce le fusese prietenă.

Cele câteva zile cât a mai rezistat armata germană, Capitala a trăit într-o groază continuă. Avioanele zburau fără întrerupere zi și noapte deasupra orașului, în timp ce bubuiturile luptelor se auzeau de la marginile lui. Nu erau multe, dar veneau fără încetare, aproape de acoperișuri și aviatorii izbeau în plin ca unii care cunoșteau perfect unde să lovească. Trei zile și trei nopți n-am dormit, n-am mâncat, nu ne-am putut clinti din pivniță. Adăpostul devenise un infern. Înghesuiala te strivea, căldura te sufoca. Lumea leșina. În adăpostul casei noastre, un bloc uriaș, veneau sute și sute de evrei, primiți de la începutul bombardamentelor cu toată bunăvoința. Unii dintre ei începuseră să ridice capul: mă apostrofau injurios în casă la mine, făcându-mă responsabil de bombardamente și amenințându-mă că în curând mi se va întâmpla ceea ce într-adevăr avea să mi se întâmple. Erau perfect informați de ceea ce avea să urmeze. Alții, mai prudenți, se luau cu binișorul pe lângă mine: se zvonea că armata germană din Bulgaria va năvăli și va cuceri Bucureștiul. Evreii se temeau de un masacru și mă implorau să-i adăpostesc în cazul acesta în casă la mine și să-i salvez. Le-am făgăduit și i-aș fi adăpostit tot așa cum redacția „Gândirea“ o lăsasem de câtăva vreme loc de adăpost provizoriu pentru evreii refugiați din Moldova. Antisemitismul meu teoretic și rațional era altceva decât împușcarea oamenilor.

În adăpost m-am îmbolnăvit de pneumonie. Dentistul evreu Bernhath, pentru a cărui soție și copil intervenisem să părăsească orașul — evreii n-aveau voie să se evacueze — mi-a luat temperatura: 40 de grade. Am zăcut o noapte și o zi în subsolul blocului. Ioan Petrovici m-a transportat cu o mașină la mănăstirea Pasărea, căci în spitalele bucureștene nu era chip să rămân. La Pasărea m-au îngrijit o săptămână călugărițe infirmiere. A opta zi, din îngânarea luminii cu întunericul a apărut soția mea, care mi s-a părut

la început o vedenie. Aflase la Sibiu de boala mea și sosise cu un taxi să mă ia. Drumul a fost o poveste de necrezut. Când am intrat în București, grosul armatei sovietice trecea fluviu pe șoseaua Ștefan cel Mare. N-am avut răgaz să ne mai abatem pe la locuința noastră, care rămânea la voia întâmplării. Până la Câmpina am trecut mereu pe lângă unități rusești. Luaseră toate automobilele întâlnite în cale, dar de taxiul nostru nu se atingea nimeni! Care să fie pricina acestui noroc nemaipomenit? Taxiul era o mașină antediluviană, atât de jerpelită și de hodorogită, încât când se mișca, făcea un zgomot fioros din toate fiarele ruginite. Lăsa impresia că la fiecare hop stă gata să se sfarme în bucăți. Aspectul și zgomotul ei au tăiat desigur zâmbrele oricui ar fi voit s-o aibă. Astfel am scăpat nevătămat și, după un popas de noapte la Făgăraș, am ajuns abia a doua zi la Sibiu. Prin îngrijirea soției mele, aproape mă făcusem bine, când a început să sosească armata rusă în drum spre frontul germano-maghiar. Gușterița era popas. Bieții oameni nu vorbeau decât de excesele soldaților sovietici, care ne tratau ca pe o țară de ocupație. Vilele izolate de pe deal erau asaltate necontenit de vizitatori înarmați, care nu spuneau niciodată ce caută. Trăiam cu groaza în sân. În cele din urmă ne-am concentrat mai multe familii într-o singură vilă: șapte femei, doi băieți de liceu și eu. Pândeam toată ziua în cerdac ca să întâmpin, zâmbind nevoie mare, pe vizitatori, care nu se mai sfârșeau. Ploua mereu și umezeala rece a toamnei mă pătrundea până la oase. Pneumonia s-a întors iarăși. Într-o noapte am auzit țipete sfâșietoare la o vilă vecină. Am aflat a doua zi: cinci soldați sovietici beți năvăliseră, legaseră cobză pe stăpânul vilei, un inginer sas, și sub ochii lui batjocoriseră cu rândul pe soția și pe mătușa lui, o bătrână de 70 de ani. Am încărcat bagajele într-un car tras de vaci și ne-am refugiat la Sibiu. Familia mea a găsit o cameră la profesorul Nicolae Terchilă, iar eu am intrat în clinica universitară a lui Iuliu Hațieganu, unde am fost îngrijit de dânsul și de doctorul Faur. În același salon zăcea doborât de ciroză și îmbătrânit până la nerecunoaștere poetul Mircea Dem. Rădulescu.

De la București soseau noile cotidiene ale revoluției comuniste, care se întreceau cu cele liberale și național-țărăniste în cereri de sancțiuni imediate contra „oamenilor nemților“ fasciști și hitleriști. Pe patul zacerii, citeam lungile articole împotriva mea, toate calomniindu-mă și cerând să fiu arestat. Abia ieșit din clinică, în fața Universității a avut loc, duminică, 15 octombrie, manifestația pentru eliberarea Clujului. Din mulțime s-a apropiat un grup de tineri necunoscuți cu un teanc de ziare proaspete; toate scriau în

același fel că în ziua de 13 am fost arestat împreună cu Ilie Rădulescu la Sibiu de către o puternică formațiune de polițiști, care ne-a dus la București. Au urmat, firește, comentariile arestării: aprecieri entuziaste și satisfacții turbate.

Din luna aprilie 1944, când au început bombardamentele anglo-americane deasupra Bucureştilor, familia mea era evacuată la Guşterița, lângă Sibiu. Eu am rămas în capitală, reținut de datoria de profesor și de sarcina de a redacta revista „Gândirea“. Biroul Casei Corpului Didactic din strada Vasile Conta 3-5, unde aveam locuința, era o clădire de adăpost solid, care atrăgea o mulțime de oameni din străzile vecine, ce se înghesuiau până la sufocare de frica morții. În bloc se îngrămădiseră mulți evrei, ca unii care n-aveau voie să părăsească orașul din ordinul lui Ion Antonescu. Locuia la etajul 8 dentistul Bernath cu soția și un băiețaș drăgălaș. Dentistul mi se plângea de greutatea de a-și coborî copilul la adăpost îndată ce suna alarma. Cum aveam o cameră disponibilă la demisol, i-am oferit-o să locuiască acolo bona cu băiețașul, scutindu-i de această mare grijă. După un timp, dentistul, căruia nu-i eram client, a găsit o posibilitate să-și evacueze familia. Am intervenit pentru autorizație la Prefectura Poliției, fără rezultat. Atunci l-am sfătuit s-o evacueze clandestin, pe răspunderea mea, ceea ce a și făcut. Rămas singur, Bernath locuia în apartamentul meu, la etajul 1, de unde ne era mai ușor să coborâm în adăpost.

După 23 august, bombardamentele anglo-americane au încetat, dar au început cele germane. Acestea erau mai primejdioase fiindcă germanii puseseră mâna pe câteva avioane românești, folosindu-le la bombardament și înșelând lumea ca să nu-și ia măsuri. Răspândindu-se zvonul că armatele germane din Balcani, în retragere prin România, s-ar putea deda la masacre, evreii au intrat în panică. Cunoscuți sau necunoscuți, m-au rugat să-i primesc în casă pentru a-i salva în această eventualitate. Firește că le-am promis. Încă din aprilie, redacția mea din strada Domnița Anastasia 11 am pus-o la dispoziția familiei Berciu, care adăpostea acolo, noaptea, serii de evrei refugiați din Moldova.

Adăpostul din Vasile Conta devenise un infern: femei care leșinau necontenit, copii care țipau, căldură care fierbea trupurile, panică ucigătoare sub zguduirea zidurilor. Leoarcă de apă, am răcit și am căpătat pneumonie dublă. Bernath mi-a luat temperatura: 40 de grade. Profesorul Ion Petrovici, care locuia în același bloc, m-a evacuat într-o mașină la mănăstirea Pasărea și a dat de veste soției mele la Sibiu. Într-o seară, m-am pomenit cu ea venind de la Sibiu cu un taxi de piață. M-a ridicat în starea în care eram. Când am trecut prin București, bulevardul Bălcescu era un fluviu de armată sovietică și duduia de aclamații. Până la Câmpina am călătorit paralel cu

armatele biruitoare. Un vehicul în timp de război e o binefacere. Dar taxiul nostru era atât de deschiolat din toate piesele și făcea un zgomot atât de comic încât stârnea râsul soldaților pe lângă care treceam. Nimeni n-a râvnit la el. Drumul până la Sibiu a durat două zile. Soția mea, fiind medic, m-a întreținut cu injecții și medicamente.

Am fost internat în clinica profesorului Iuliu Hațieganu și îngrijit de asistentul său, doctorul Turcu. Universitatea din Cluj era refugiată la Sibiu din anul tragic 1940.

Când am ieșit din spital, pe la jumătatea lui octombrie, a venit vestea recuceririi Clujului. Orașul fremăta de o bucurie extraordinară. Convalescent, m-am dus la Universitate, unde se sărbătorea marea biruință. În timp ce se țineau discursurile înväpăiate sub cerul liber, un grup de tineri cu un vraf de ziare noi în brațe se uitau insistent spre mine și comentau ceva ce citiseră în ziare. De bună seamă mă cunoșteau. Erau probabil studenți. Ținusem atâtea conferințe și la Cluj și la Sibiu și în mai toate orașele Transilvaniei. Doi s-au apropiat de mine cu vraful de ziare și mi-au dat să citesc o știre care mă privea. Se spunea că eu am fost prins la Sibiu și dus sub o puternică escortă la București. Grupul de tineri se amuza văzându-mă liber la manifestație. În toate ziarele, știrea arestării mele era redactată la fel, ceea ce presupunea o sursă oficială. S-a apropiat de mine un ziarist local, Nicolae Ciuceanu, originar din Rășinarii lui Octavian Goga. Pleca în curând la București și, cunoscând pe noul subsecretar de stat de la Interne, îl va întreba ce sens are această știre. Peste două zile a venit cu răspunsul. În vremea asta umblam pe străzile Sibiului, unde mă recunoștea atâta lume. Nicolae Ciuceanu mi-a spus că informația a fost redactată la Ministerul de Interne pentru a închide gura anumitor gălăgioși care cereau insistent arestarea mea. Mi se trimitea sfatul să stau ascuns până se potolesc lucrurile. Ceva mai mult, mi se spunea că generalul Sănătescu, pe care nu-l cunoșteam, a declarat că atâta timp cât va fi el prim-ministru „nici vorbă“ să mă aresteze.

În plus, circula zvonul că generalul Ion Antonescu împreună cu un grup de foști demnitari au fost arestați și luați captivi în Rusia. Lucrul acesta mă îngrijora, deși n-am avut nici un rol oficial în timpul războiului din răsărit. Eu am demisionat din guvernul lui Antonescu la 27 mai, cu aproape o lună până să înceapă ostilitățile. Trei ani, cât a mai durat regimul antonescian, m-am ținut la o parte, refuzând ofertele de colaborare.

În vremea asta am luptat de unul singur să fac lumină asupra nedreptății ce se făcuse țării mele prin dictatul de la Viena.

Acum nu eram atât de naiv să nu-mi dau seama că ordinea veche s-a spulberat și, în locul ei, ordinea nouă e în fază de fierbere. Revoluția vine totdeauna în numele unor principii raționale, dar până la statornicirea lor se dezlănțuie pasiunile, și pasiunile primului moment nu stau să aleagă. Eu, fără a fi comunist, la revistele unde am scris și în cărțile pe care le-am tipărit, am preconizat *naționalizarea tuturor bogățiilor naturale ale României și naționalizarea întregului sistem bancar din România*, textual. Sânt principii pentru care am militat în plină dictatură regală. Nu există nici un alt scriitor sau publicist care să fi cerut pe față aceste reforme, în acel timp. Totuși, pentru o anume categorie de revoluționari, dintre care mulți au fugit ulterior din țară, eu trec drept un reacționar feroce, un „huligan“, deși am dezavuat cuzismul și am combătut crima legionară. Rămas în țara mea, sânt gata să dau seamă de faptele mele, când lucrurile se vor mai potoli.

În Sibiu era o febră printre refugiați, care să fugă mai repede peste hotare de frica răspunderilor unii, de necunoscutele evenimente alții. Am respins orice oferte și înlesniri de a trece granița. În țara mea nu mi-e frică de faptele mele. Câțiva prieteni mi-au dat ideea să-l consult și pe Petru Groza, care era atunci vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Îl cunoșteam bine de multă vreme. A fost de părere să nu mă prezint la judecată, ci să stau ascuns. Petru Groza era sigur că într-un an va veni amnistia politică. Răspunsul lui sosit de la Deva era identic cu cel venit de la București.

M-am despărțit de soție și de fată în noiembrie. Ele, plecau acasă, spre o viață mai mult decât problematică. Niciodată nu m-am simțit mai neputincios decât în clipa despărțirii. Avere n-aveam. Trăiam din salariul meu de profesor și din câștigul ei de medic. Soția mea, inteligentă și extrem de muncitoare, nu se putuse adapta condițiilor de viață bucureștene. Curajul ei fusesem eu, dar numele meu acum era o calamitate pentru ea. Clientela avea s-o ocolească, prietenii mei tot așa. Erau în schimb oameni care simulau pe revoluționarii și abuzau de mijloacele revoluției pentru a se răzbuna orbește contra oricui și cu orice preț. În aceste condiții, peste care e lesne de înțeles de ce trec, soția mea n-avea să dureze decât un an și jumătate.

Prima mea gazdă în Sibiu, care nu știa cine sânt, era foarte incomodă. La dreapta aveam chiriaș un plutonier major, la stânga un alt plutonier major. Nu puteam să am încredere și m-am mutat. Noua gazdă avea un vecin suspect. Un aparat de radio care aducea știrile schimbătoare ale luptelor de la București, ale revoluției în curs și un băiețaș de opt ani, pe care îl trimiteam după ziare. Pleca dimineața și se întorcea abia la amiază. Unde ai întârziat, drăguțule? M-am oprit la niște prieteni, care făceau teatru într-un grajd. A fost foarte frumos și m-am uitat cu ziarele în brațe. Băiatul era un fenomen. Reproducea după radio arii întregi de operă și operetă, pe care le cânta cu textele străine, italiene sau germane, fără să înțeleagă un cuvânt. Era uimitor și amuzant în monotonia mea, dar a trebuit să mă mut din pricina vecinului suspect.

Noua mea locuință, un antreu-bucătărie și o cămară, era chiar în centrul orașului, într-o veche casă săsească de raport. Clădire imensă în jurul unei curți pătrate interioare. Mulți și variați locatari. Camerele de la etaj erau legate între ele printr-un coridor-prispă de scânduri groase de stejar, care troncăneau bubuit sub circulația pașilor. Mă găseam la etaj. Gazda mea locuia la Ocna Sibiului, unde era funcționară. O femeie mi-aducea mâncare de la o pensiune. Gazda avea o nepoată studentă, care venea din când în când să vadă de casă. Într-o seară apare alarmată cu o altă colegă. Nu știa cine sânt, dar Sibiul gemea de refugiați politici.

— Domnule, în oraș e mare razie româno-sovietică. Toți refugiații politici au fugit prin grădini afară din oraș. Ar fi bine să plecați imediat.

Afară era o iarnă și un ger de crăpau pietrele. Cum puteam să fug o noapte pe câmp? Ar fi fost o nebunie.

— Eu nu plec. Rămân aici!

N-aveam până acum nici o identitate falsă.

— Nu se poate să vă lăsăm singur. Rămân eu să văd ce se întâmplă.

— Cum te cheamă?

— Marioara.

— Domnișoară, dacă leșini cumva, am să-ți trag câteva palme să te trezesc.

— Voi rezista!

Au trecut o oră, două, două și jumătate, un veac condensat în ele. În acest timp am făcut exerciții cu ea. Marioara va fi fata mea. Vom fi refugiați

din Transilvania de Nord. N-avem încă documente. Vom sta la masă cu o carte pentru ea și o cafea pentru mine. Aveam o pipă cât căciula de mare. Emoția fetei creștea în raport invers cu așteptarea.

Deodată, o gălăgie asiatică în curtea de jos. A început cercetarea din casă în casă. Repetam în vremea aceasta cu Marioara.

S-aude troncănit de bocanci pe scândurile înghețate de la etaj. Razia vine spre noi. Marioara sare pierdută.

— Mă duc să încui ușa!

— Dimpotrivă, du-te și dă-o la perete. Aprinde toate luminile! Va fi semn că n-avem de ce să ne temem.

Ce-o fi o fi, mi-am zis. Numai în Rusia să nu mă ducă.

Cel care a intrat întâi a fost soldatul, așa zicând rus. O figură stranie, asiatică, cu pomeți enormi, restul numai rânjet. Rânjet în față ca de schelet, rânjet stema de pe piept, rânjet cartușiera. S-a proțăpit în prag și acolo a rămas. După el a intrat polițistul român. Civil destul de elegant. Ne-a dat bună-seara. Marioara era pierdută. Am răspuns cu blândețe, fumând din pipa enormă.

— Ne dați voie să cercetăm șifonierul?

— Poftiți, vă rog, pofiiți.

— Ne dați voie să cercetăm patul?

— Poftiți, vă rog, poftiți!

Ar fi urmat identificarea noastră. Eu i-am luat-o înainte.

— Nu vă supărați, dar ce rost au controalele astea la miezul nopții? Uitați-vă la fetița mea. S-a pierdut de tot…

— Scuzați, vă rog. Avem ordin să cercetăm legionari și oameni politici ascunși.

— Vai, domnule inspector, uitați-vă la noi. Avem noi aspect de legionari sau de oameni politici?

— Iertați-ne. A trebuit să ne facem datoria. Bună seara.

Razia s-a terminat.

Pe culoar, bocancii bocăneau aproape muzical.

N-am mai putut să rămân aici. Vecinii prea mulți erau intrigați că nu mă arăt la față.

Am nimerit în casa unei bătrâne spălătorese, așezată pe panta orașului dinspre gară: un antreu, două camere, o ușă între ele înfundată cu o saltea. În camera vecină locuia un inginer agricol, care părea să fie un zelos

comunist. Călcasem din lac în puț! Spălătoreasa dormea în antreu, întinsă pe o masă înaltă. În fiecare seară părea că s-a așezat pe un catafalc. Inginerul vecin, când venea acasă, tușea îngrozitor, un horcăit cavernos ce venea parcă dintr-o mină scobită în măruntaiele trupului. Nu mi se lansase încă mandat de arestare, așa că prietenii sibieni puteau veni la mine fără teamă. Studenta din timpul raziei aflase cine sânt și cu devotament de adevărată româncă îmi făcea servicii de aprovizionare. Am început să-mi pregătesc singur mâncarea. Am ieșit de câteva ori în piața ticsită de lume, unde localnicii se amestecau cu refugiații din toată țara. Se vindeau mai mult ceasornice decât alimente.

Văd o căruță cu cai și omul ei în costum bucovinean. Intrând în vorbă cu el, era primarul comunei Gălănești, județul Rădăuți. Grijuliu să nu se piardă în război documentele satului, el plecase cu toate registrele și ștampilele oficiale. Avea și buletine de populație în alb. Originar din Gălănești era și regretatul profesor universitar Damițian Spânu, prieten al meu de studii la Viena. Am vorbit despre el și ne-am împrietenit. I-am spus că am plecat fără documente personale și primarul, cu bunăvoință românească, m-a făcut cetățean al comunei Gălănești, eliberându-mi un buletin de populație pe numele Ion Vladimir Spânu. Aveam acum o nouă identitate. Trebuie să spun că doi ani și jumătate, cât am trăit prin cinci județe din Transilvania, nimeni nu mi-a cerut să mă justific cine sânt.

Studenta păstra legături cu fosta ei profesoară de liceu, domnișoara Popovici, una dintre cele două fete ale celebrului cărturar bănățean Aurel C. Popovici. Profesoara era deținătoarea valoroasei biblioteci a tatălui ei. De-acolo mi se aduceau cărți de citit. De-acolo mi-a căzut în mână faimoasa carte a englezului germanizat H. St. Chamberlaine, *Bazele veacului al XIX-lea*. O aveam și eu, dar numai o consultasem când am respins teza rasismului german în eseul meu *Rasă și religie*. Am citit-o pe îndelete. Această biblie rasistă de vreo 1500 de pagini e cartea unui diletant, care pune la contribuție un enorm material pentru a susține o absurditate: superioritatea rasei germane, și pe care a papagalizat-o Alfred Rosenberg în *Mitul veacului XX*, pentru a trece drept „filosoful național-socialismului“. Am combătut doctrina în plină ascensiune hitleristă.

Exemplarul nu era citit de Aurel C. Popovici, era *mâncat*, judecând după sublinierile și după comentariile marginale. Cum era posibil ca un om inteligent să se lase sedus de o absurditate din care avea să iasă două războaie mondiale? O altă victimă a cărții acesteia a fost A. C. Cuza, a cărui

Naționalitate în artă e o crenguță din rasismul lui Chamberlaine și a cărui ideie despre Iisus Hristos e însușită întocmai din a doua carte absurdă a acestuia, *Dumnezeu și om.*

Fiind în preajma Crăciunului, am scris un *Colind* și l-am trimis prin poștă la ziarul sibian *Telegraful român.* S-a tipărit în numărul festiv sub pseudonimul Victor Mărginaș, care nu însemna altceva decât Nichifor Crainic. Nu știam atunci că îmi luam adio de la publicistică pentru 20 de ani.

În scurtul timp cât am stat la spălătoreasă, am avut o primă mare decepție, cum aveam să am mai multe la fel.

În lupta mea îndelungă pentru a populariza ideea creștină în lumea noastră intelectuală, n-am apelat niciodată la ierarhia ecleziastică. Acum, la marea întorsătură istorică, aflându-mă la o strâmtoare, pe care o credeam vremelnică, prietenii mei, din amabilitate frățească, s-au dus la mitropolitul Nicolae Bălan, vorbindu-i despre chestiunea mea. Au rămas interziși când înaltul prelat le-a tăiat-o scurt:

— Dragii mei, eu nu am stofă de martir. Iar acest nume (adică numele meu) să nu-l mai pronunțați niciodată în fața mea!

Între ierarhi, Nicolae Bălan era figura cea mai răsărită. Om de reală cultură, căutând să creeze valori culturale, orator puternic, dar afișându-se ca un prinț al bisericii după stilul catolic, l-am susținut din răsputeri în toate acțiunile sale, l-am apărat de câte ori a fost atacat. Mă căuta la București, mă invita regulat la Sibiu, creînd personal o atmosferă festivă conferințelor mele.

Declarația lui că n-are stofă de martir nega însăși misiunea spirituală pe care o reprezenta și toată viața și-o situa în poziția de simulacru.

În Sibiu nu se mai putea rămâne. Raziile româno-sovietice se înmulțeau. Se căutau sașii capabili de muncă, se îmbarcau în trenuri și se expediau la minele de cărbuni din Ucraina. Trec peste această tragedie alcătuită din sinucideri, din copii nevârstnici și nevolnici, rămași fără părinți, care mureau părăsiți forțat, fără grija nimănui. De groază, tinerele săsoaice, trăite până atunci în orgolioasa lor izolare de cetate medievală, se măritau peste noapte cu români ca să se poată salva din moderna robie a Babilonului.

Toate ieșirile orașului erau baricadate de controale sovieto-române. Oricine intra sau ieșea trebuia să se justifice cu acte. Problema era cum să ies din oraș? Nu vreau să zic ceea ce s-ar cuveni să zic, dar soluțiile veneau totdeauna ca de la sine. În cazul de față mi-a dat-o lelea Paraschiva, o țărancă din Arpașul de Jos. Avea doi cai ca două maluri și, femeia-bărbat, se ocupa cu transporturile. Trecea adesea pe la spălătoreasa mea, rudă sau prietenă. Știa doar că sânt profesor și avea mare respect pentru această îndeletnicire. Uitasem să spun că lelea Paraschiva citea Biblia și, spre deosebire de înalt prea sfântul mitropolit Nicolae Bălan, avea curajul faptelor bune. Cunoștea pe șoferul unui camion de marfă, care transporta zilnic brânzeturi de la fabrica Lica la Brașov. Camionul era închis ca un vagon.

Era o zi cu soare răsfrânt pe zăpada strălucitoare, când ne-am prezentat la fabrică, eu, lelea Paraschiva și un călugăr, fost student al meu, de la mănăstirea Sâmbăta de Sus. Camionul tras la scară se încărca cu lăzi de brânzeturi. Pentru a nu da de bănuit, am fost poftiți să vizităm fabrica. Explicațiile intrau pe-o ureche și vâjâiau pe cealaltă. Făceam o aventură foarte riscantă. Când, în sfârșit, a fost gata, ne-am urcat în fundul camionului pe lăzi, ușile de lemn s-au închis și s-au încuiat și am pornit. Mai era un tânăr necunoscut cu noi. În împrejurări ca astea îl suspectam câte trei. Cred că mai fierbinte decât toți se ruga lelea Paraschiva. În camion era întuneric beznă. Aveam impresia că sânt o oală care fierbe în clocot. Îmi simțeam sufletul material, spumegând și dând pe răscoale. Deodată camionul s-a oprit brusc. Eram la barieră. S-au auzit câteva cuvinte străine, în clipa aceea cele mai odioase din lume. Acu' e-acu! Am înmărmurit cu toții. Și tânărul pe care îl suspectam degeaba. În față, lângă șofer, erau înghesuiți șapte călători. Ne găseam în plin război. Trenuri puține, vehicule pe șosele rarități. Încărcătura de călători peste măsură. A început controlul minuțios al celor din față, așa de minuțios că nu se mai sfârșea. Haiti,

acuma vine la noi. Gândul unei captivități în Rusia era o teroare. În clipa aceea mi-am zis: „Doamne, de s-ar isprăvi odată!“

În exaltarea în care ardeam, s-a auzit voce românească:

— Ce-aveți înăuntru?

— Brânză, ce s-avem!

— Dă-i drumul!

Camionul a luat-o din loc cu viteză maximă.

Vocea care a zis „dă-i drumul“ mi s-a părut serafică. Eram salvat. Mi-am șters fruntea de nădușeală.

— Lele Paraschivo, mai e vreun control pe drum?

— Nu, ne-a ferit bunul Dumnezeu.

Alături de mine, călugărul, făcea prin întuneric cruci de mulțumire.

Tânărului străin i se dezlegase limba. A început cu întrebările. La fiecare îi răspundeam cu câte-o țigare oferită.

— Iată-ne și brânză, fraților, zic eu revenindu-mi în fire. Multe-am fost în viața mea, numai brânză Lica nu fusesem. Sântem noi, românii, oameni răi? Uite dumneata, lele Paraschiva. Cine te-a trimis la mare nevoie? Uite șoferul care ne-a închis aici fără să mă cunoască, fără să ceară un ban. Uite polițistul acela care a strigat dă-i drumul. Crezi că era așa de naiv să nu știe că în camion mai e și altceva decât brânză? Față de străinul de lângă el s-a simțit român și a dat comanda de plecare.

— E un suflu, zise călugărul, care vine de undeva de sus și la vreme de primejdie ne amintește că sântem frați.

Ne-am dat jos în Arpașu. Șoferul surâdea vesel că ne-a trecut primejdia. Am poposit câteva ceasuri la o familie înstărită, care ne-a ospătat. El lucrase ani de zile în America și trimisese bani acasă. Ea îi sporise ținând cârciuma. Era încă frumoasă, cu măreție în statură. Amândoi vorbeau plini de respect și dragoste cu tânărul călugăr. Pe pereți icoane, pe masă Biblia, în raft cărți de edificare sufletească. M-a lămurit ea îndată: „Am ținut multă vreme cârciumă, dar cuviosul părinte ne-a sfătuit s-o lăsăm. Și am trecut de la tejghea la sfintele icoane. Trebuia s-o fac că mult am turnat apă în vin și-n țuică“. Vorbea cu o sinceritate cuceritoare, fără nimic din afectarea convertiților de circumstanță. Te simțeai bine în casa asta, învăluit în prietenie caldă tocmai fiindcă erai străin. Recunoscându-se ucenici,

reflectau în suflet devoțiunea tânărului călugăr, care îi îndruma și ei îndeplineau orice le-ar fi zis să facă.

Gospodarul casei a observat că aveam o căciulă de focă, nepotrivită pentru vreme și împrejurare. Nu știa cine sânt, dar era destul că mă găseam în tovărășia călugărului. M-a rugat să facem schimb și mi-a dat pe a sa de astrahan. Vă șade mai bine cu ea prin locurile noastre.

Trebuia să plecăm și să ajungem la mănăstire, până a nu se face ziuă. Lelea Paraschiva ne aștepta la poartă cu cei doi telegari împăturiți pe spinare. Noaptea era senină, zăpada scrâșnea sub talpă. Gerul cumplit prefăcea totul în cristale strălucitoare sub bătaia lunii pline, ea însăși un sloi de gheață, care la ora aceea cădea spre apus. Femeia mi-adusese o sarică ciobănească, lățoasă, care m-a înghițit cu palton cu tot. Intrasem ca într-un cuptor. Numai fața rămasă afară frigea, ștearsă de ger și genele se lipeau una de alta. Căldura lacrimii era prididită de tirania lui. Din spate ne bătea luna în apus. Înainte, cerul de cristal își răsturna cupa imensă peste un orizont atât de alb că părea albăstrui. Mergeam pe lângă munți cu codrii troieniți. Roțile poștalionului scârțâiau plăcut în șleaul pur al drumului. Crupele negre ale cailor abureau un fum gros ca o pastă. Gerul e halucinant de feeric când îl vezi dintr-o sarică ciobănească.

Mănăstirea dormea încă sub scânteierea polară a zăpezii. E ctitoria lui Constantin Brâncoveanu ca și biserica principală din Făgăraș. O văzusem căzută în ruină cu pustiu în jurul ei. Zidurile abia mai susțineau o căciulă de pământ pe care creșteau buruieni, iar dintre ele țâșnea în sus un moț stufos de arbust ca o egretă verde pe o cușmă voevodală. E meritul lui Nicolae Bălan că a restaurat-o. Dar clădirile noi, pe care i le-a adăugat, în loc s-o închidă în pătratul tradițional, sânt azvârlite, la întâmplare, câteva magazii fără gust: locuințe pentru doi călugări și un frate, un grajd pentru vaci și, bineînțeles, o vilă pentru mitropolit, cu o plantație de meri în față. Călugărul cu care am sosit a transformat-o, prin zelul său focos, într-un imens loc de pelerinaj. Pentru aceasta, el s-a luminat la București și s-a stilat la Muntele Athos. Pelerinii, care sosesc cântând, cu zăpada până la piept, aduc ofrande enorme, cu care călugării hrănesc un cătun sărac de sub munte și un orfelinat din Sibiu. Dar nu e momentul să descriu lucrarea spirituală de-aici în situația de haiduc în care mă aflu.

Sântem într-o cameră luminoasă cu două paturi paralele, acoperite de cuverturi albe, mâțoase, numite în partea locului straie. Pe masă, un paner cu o piramidă de mere roșii.

— Știți unde sântem aici? Chiar în vila mitropolitului. Asta e o cameră de oaspeți. Dacă el n-are curaj, am vrut să vă dau eu această mângâiere.

Mitropolitul n-avea să știe niciodată că i-am fost oaspete fără voie.

Când nimeni nu era pe afară, ne mișcam sub arborii îngreunați de zăpadă. Nimeni nu mă bănuia în acest loc de pelerinaj unde veneau mii de oameni să se înduhovnicească. Barba mea creștea, dar nu pentru ei mă deghizam în călugăr, ci pentru a căpăta în mod firesc o altă înfățișare. Claustrația voluntară sau forțată are un prim neajuns mare: moaie picioarele și îngreunează mersul. Lucrul îl poate încerca oricine după trei săptămâni de imobilizare într-un pat de spital. Fenomenul se poate observa la cei care abuzează de automobil. După o vreme mersul lor e comic ca al rățoiului. Trăisem bucuria de a merge necontenit pe jos și-mi venea greu să mă adaptez la noua situație. Mersul face parte din personalitatea omului. A renunța la el înseamnă a o amputa. Plimbările pe sub măreția arborilor înzăpeziți erau feerice, dar îmi umezeau fruntea.

În fiecare dimineață observam în jurul bisericii urme proaspete de sălbăticiuni. Coborau în singurătatea nopții din pădurea muntoasă și se plimbau pe-aici. Urme de căprioară, urme de cerb, de iepure, de lup și alte lighioane. Călugărul le distingea cu precizie. De ce coborau aceste sălbăticiuni în jurul bisericii? Mâncare nu era, căldură nu era. Semne că s-au sfâșiat între ele nu se vedeau. Nu cumva le atrage și pe ele mireasma suavă din biserică? Animalele pentru noi sânt încă mistere cu pecetii. Ceea ce știm în această privință este că au simțuri mult mai subtile decât noi și dispun de o memorie fără greș. Ce este această biserică cu atracția ei misterioasă și pentru miile de pelerini, dar și pentru aceste sălbăticiuni? Înțelepciunea sau poezia bizantină îi spunea raiul coborât pe pământ. Toate elementele de artă din care e alcătuită concurg la o figurație simbolică a mitului paradisiac, care a fascinat pe Dante și pe Milton, fiindcă fascinează întreaga omenire. Strămoșii noștri și-au consumat geniul împodobind cu mii de biserici acest pământ însângerat de crimele istoriei. Ei trăiau, ca și Dante, ca și Milton, nostalgia poeziei și armoniei paradisiace. Aceia au scris poema; ai noștri, poeme în piatră și culoare. Spiritul lor s-a ridicat din

lumea urii și a crimelor în mitul iubirii universale — paradisul —, pe care îl simbolizează orice biserică. Vechile poeme acado-sumeriene înfățișează raiul ca o stare fericită de armonie universală între om și om, între el și animale. Adam, în Biblie, le punea nume și le dezmierda pe spinare. În acest paradis n-au fost crime și n-au existat sălbăticiuni. Crima, spune mitul, a rupt armonia universală și a înveninat făptura toată, sălbăticind și pe om și pe animale. Și dacă Adam le mângâia și le punea nume, urmașii le-au înrăit și le-au făcut dușmani, împușcându-le. Cum să nu se sălbăticească animalele când văd în om pe cel mai mare ucigaș al lor?

Și dacă în memoria și în nostalgia omenirii dăinuie mitul paradisiac al iubirii universale, care se va stinge numai odată cu ultimul om, de ce n-ar avea și animalele această memorie ancestrală a unei epoci când s-au iubit cu omul și când n-aveau teamă de el? De ce n-ar trăi și în ele mitul paradisiac? De ce n-ar exista o nostalgie obscură care le coboară în taina nopții din munte și le aduce în jurul bisericii? Simțul mirosului la ele e un organ al înțelegerii. Mireasma pe care o adulmecă în biserică poate le amintește mireasma raiului, trăită de strămoșii lor în tovărășia omului, în armonia universală a iubirii, anterioară crimei, care a degradat istoria acestui pământ.

Umblând pe sub arborii încărcați de puf alb, căzut din cer, și privind urmele imprimate pe zăpada imaculată de sălbăticiuni, n-aveam pretenția că fac filosofie. Mă refugiam în marele mit al poeziei, fiindcă mă simțeam una cu sălbăticiunile care, trăind în frică, numai noaptea coborau în jurul bisericii.

Nu plănuisem să fac la mănăstire decât un popas pregătitor după ieșirea din capcana sibiană. Ceea ce era de așteptat. Luptele politice înverșunate din capitală se lămureau treptat, treptat, în favoarea partidului comunist. Guvernul Sănătescu nu făcuse față. Guvernul Rădulescu sfârșise cu fuga ridicolă a acestuia. Militarii, când intră în politică, dau cu bâta în baltă, afară de cazul când se numesc Charles de Gaulle. Partidele istorice, care capitulaseră în fața lui Carol al II-lea și așteptaseră reabilitarea de la egocentricul maladiv Ion Antonescu, făceau figură de racul, broasca și știuca în fața monolitului comunist. Geniul lor conducător era Iuliu Maniu, omul care niciodată n-a avut curajul să bage mâna în foc. În martie lupta era câștigată. Petru Groza era șeful guvernului.

Locul unde mă găseam era providențial pentru preferințele mele sufletești, dar cădea în bătaia Bucureștilor. Cum la mănăstire veneau oameni din toate părțile, aveam posibilitatea să-mi aleg. Și mi-am ales un sat din Munții Apuseni. După documentul pe care îl aveam, tânărul inimos, care mă conducea, știa că sânt Ion Vladimir Spânu, refugiat bucovinean cum erau atâția alții în aceste vremuri de răvășeală și de bejenie.

În moina lui martie, am plecat la drum lung într-o căruță cu cai puternici cum erau ai Paraschivei, condusă de un flăcău voinic. Pe șosea o circulație nebună, un du-te-vino de căruțe, de mașini, de camioane ticsite de oameni. Cei care se întorceau erau fugiții din orașe, împrăștiați în țară de frica bombardamentelor aeriene. Trecuseră în goană adesea figuri foarte cunoscute, care nu mă puteau recunoaște sub înfățișarea mea bărboasă. Am trecut prin Miercurea Sibiului, am trecut prin Sebeș, seara ne-a prins în Lancrăm, satul de naștere al lui Lucian Blaga, nu departe de Alba-Iulia. Preotul de acolo ne-a găzduit pentru o noapte în casa parohială, unde probabil se născuse și copilărise Lulu, cum îi spuneam în intimitate. Știam de la Sibiu că și el avea o situație grea. În ultimul timp, ne răcisem, fără să rupem relațiile, care fuseseră ale unei prietenii crezute fără sfârșit.

La cină, încă o emoție. Mai erau musafiri un ofițer din București cu soția. Din fericire, nu mi-a dat vreo atenție deosebită, știindu-mă refugiat bucovinean, ceea ce, pe vremea aceea, devenise o banalitate.

În Lancrăm schimbam chirigiul. Preotul amabil mi l-a tocmit pe-al doilea de seara. În zori, până să pornesc mai departe, m-am dus la biserică, unde știam că e înmormântat tatăl lui Blaga. Crucea de marmură și lespedea de piatră, înclinată într-o parte. Zăcea aici părintele marelui scriitor. Lulu spunea în confesiunile intime că era așa de împătimit de filosofie încât citea pe Kant în altar, în timpul slujbei și făcea mare haz de lucrul acesta, susținând că de la tata are darul de filosof. Nu l-am crezut niciodată, fiindcă practic nu e posibil să citești tocmai pe Kant, fragmentat de nenumăratele estenii, pe care trebuia să le rostească preotul în timpul slujbei. Am spus în grabă o rugăciune pentru sufletul celui care a dat din măduva oaselor sale o glorie literaturii române. Legenda răspândită de Lulu o credea însă Octavian Goga care, neadmițându-i poezia sau mai precis neadmițând un alt mare poet ardelean alături de dânsul, zicea, când venea vorba despre el: „Blaga! Tată-său citea pe Kant în altar…“

De la Abrudul cu nume care sună ca dintr-o ocnă de aur până la izvorul Crișului Alb e o distanță de 17 kilometri, în sus pe munte. Nu exista drum

de care, numai potecă de picior. Abrudul e prea mic ca să rămânem noaptea în el. Călăuza crede că vom ajunge până în seară, fără să pună la socoteală că eu aveam picioare de gelatină. Abia ieșit din oraș și ne-a întâmpinat o râpă vărgată de șiroae. În munte abia începuse topirea zăpezilor. Sus pe tăpșan vedeam poteca, dar aici, pe povârniș, o mâncase apa. Ne-am luat inima în dinți și am început să urcăm de-a-bușilea. Suișul era cleios și alunecos. Aruncam întâi bagajul de mână și suiam înfigând ghearele în clisă. Cel mai mare canon era să nu te prăvălești înapoi. Când am ajuns sus, eram leoarcă. Poteca era tot atâta de clisoasă. Pasul se înfunda ca-n clei. Din distanță în distanță, poteca se pierdea sub câte-un vast nămete de zăpadă a cărui grosime n-o bănuiam. Pojghița de deasupra nu mai ținea. Ne scufundam pe neașteptate până la brâu în zăpada moale. Și astfel trebuia să înaintăm. Era un chin fără margini. Simțeam că toate puterile le-a sorbit cu dușmănie pământul desfundat. În munte coborâse o seară umedă și drumul nu-l făcusem nici jumătate.

Deodată a licărit în ceața neagră ceva ca niște ferestre luminate. O așezare de om în această pustietate de iad e ca o speranță disperată pentru unul gata să se înece. Dar în același timp o haită de dulăi s-a năpustit asupra noastră să ne sfâșie. Am lăsat jos bagajul, aveam ciomege puternice și am început să le învârtim în apărare. Asta a înverșunat și mai mult haita. La lătrăturile sălbatice, un pervaz de lumină s-a deschis și în mijlocul lui o siluetă de femeie.

— Cine e acolo? a țipat ea ca să biruie lătratul infernal.

— Oameni buni. Ne cunoașteți! țipă la fel călăuza, învârtind, ca și mine, ciomagul.

Femeia a potolit haita și ne-a poftit în casă.

O casă mare, neobișnuită față de cele pe care aveam să le văd, dar țărănească. Camera unde am intrat era imensă. La o masă, în mijloc, câțiva copii, pe care mama îi hrănea. Bărbatul era încă departe de comună, la o ședință de consiliu. În fund, un cămin din care se ridica o pălălaie de buturugi cât omul de mare. Călăuza era tânăr și antrenat, dar eu, sleit de puteri, nici nu puteam să articulez cuvinte. Vorbea el pentru mine. Dar amândoi eram o apă. Apa trecuse prin cămașă, prin veston și prin pulovăr. Ne-am schimbat rufăria. Femeia ne-a pus hainele la dogoarea focului și ne-a adus câte o oală de lapte proaspăt, că altceva n-am vrut să mâncăm. În

viața mea n-am gustat asemenea lapte. Și astăzi, după ani de zile, îi simt mireasma alcătuită din toate florile muntelui. Femeia ne-a poftit să rămânem la ei. Mai aveam zece kilometri de mers. Dar laptele acela miraculos mă întărise și mă îndârjise. Voiam să ajung noaptea în sat. Nu știu cum vor fi oazele în pustiurile nisipoase, dar mie mi-a rămas în minte acest popas fermecător, îndulcit de bunătatea omului, la un ceas vecin cu agonia. Noaptea era compactă și umedă. Am intrat din nou în umezeală. Aceeași clisură în talpă, aceiași nămeți până la brâu. Părea că mi-am pierdut conștiința, fiindcă nu mai puteam gândi. Singure picioarele mergeau mecanic după călăuză. Când am ajuns se revărsa de ziuă. Am făcut o sforțare supraomenească să mă pot dezbrăca.

La Blăjeni, în Munții Apuseni, ești la unul din izvoarele Crișului Alb. Puțină lume își pune piciorul la probă pe aceste coaste de stei repede care, dacă n-ar fi învăluite cu iarbă, ar avea o înfățișare fioroasă. Blăjenii e o comună lungă de 25 de kilometri, iar ultimul cătun, Grosurile, urcă până la o mie două sute de metri ca să-ți arate, de sus, una din cele mai virgine frumuseți din țara noastră. Crișul aici e de abia în vârsta copilăriei și, ca toate apele de munte, în prăvălire iute, se gâdilă strașnic de pietrele din cale și râde din mii de vălurele, că umple toată valea strâmtă cu veselia lui gălăgioasă. Trebuie să mergi cu luare-aminte; la cotitură, drumul se poate întâmpla să nu mai existe. Dacă a plouat ieri, Crișul l-a mușcat peste noapte și-atunci trebuie să te cațări, agățat de crengi, pe șoldul de stâncă până ajungi din nou la loc neted. Dacă e timp liniștit, ușoara căruță moțească te poate urca până la marginea Grosurilor. Aici căruțele se părăsesc iar caii urcă spre gospodării deshămați.

Din fundul Grosurilor, de unde izvorăște Crișul și până sus, la ultima casă, faci pe jos un ceas și mai bine. Dacă urci călare, poteca e numai cât palma de îngustă, dar n-are de ce să-ți fie teamă, căluțul nu greșește niciodată pasul. Trăiești numai senzația că în fiecare clipă te-ai putea prăvăli în prăpastie cu cal cu tot. A fost o frică zadarnică. O vezi cu bucurie când ai ajuns în vârful satului.

Respiri voios și privești spre fundul de unde te-ai ridicat. Te simți stăpân pe abisul amețitor de sub tine. Vatra satului e o pâlnie uriașă, ale cărei coaste adună ploile și zăpezile topite în vârful din jos ca să alimenteze toanele râului, ce mușcă necontenit drumul pe care ai venit și pe care oamenii de pe-aici îl dreg mereu tot așa ca pe vremea strămoșilor. Dar ca frumusețe, satul e o operă a naturii și a mâinii omenești. Începând din josul

prăpăstios și până pe buzele rotunjite de sus, casele, cu prispele sprijinite pe parmaci de lemn, se înșiruie în spirală pe coasta pâlniei uriașe, distanțate unele de altele și împodobesc acest gol abisal ca niște flori surâzătoare. Largurile dintre gospodării sânt pline de fânețe, de pomi roditori, de pâlcuri de arbori sau de semănături, zarzavaturi, cartofi și firav grâu de vară. Priveliștea e zugrăvită ca de mâna unui meșter genial.

Dacă ai părăsit capitala pe vremea când apar primele cireșe văratice, aici, în creierii munților, trăiești într-adevăr a doua primăvară. De-abia acum prunii, vișinii și cireșii sânt încărcați de floare. Pe lângă cei domestici, care dau spre sfârșitul lunii iunie faimoasele fructe mari, roșii-galbene, pietroase, numite în partea locului moacre, cresc cireșii sălbatici, de proporții gigantice, cu rod amar și mic, din care se face dulceața. Trunchiul lor atinge un metru și jumătate în diametru. Eflorescența lor, ireal de mare, unită cu a celorlalți pomi, dă o candoare care umple spațiul imens de feerie imaculată, de strălucire. La această feerie se adaugă mireasma eflorescenței. Sânt om de la șes și știu ce înseamnă farmecul pădurilor de tei, când floarea le îmbracă în aur de sus până jos. Ei bine, parfumul acestor cireși e mult mai pătrunzător și mai îmbătător decât cel de tei. Când boarea primăverii mișcă aerul pur al munților, încărcat de esențele pomilor, el devine gros și greu, încât abia îl mai poți respira. E un fel de beție spirituală copleșitoare. Din fundul și de pe coastele acestei pâlnii imense se ridică valuri uriașe de miresme ca dintr-o cățuie fabuloasă și ard până la cer spre vraja omului, îndemnându-l să trăiască lipit cu sufletul de aceste meleaguri, unde altfel viața e destul de aspră.

Coastele sânt prăvălite, stratul arabil e nisipos, fixat pe povârniș cu mii de rădăcini, mustind necontenit o umezeală, încât aici, pe culmile înalte, calci pe straturi de izmă grasă și aromată ca în albia văilor mlăștinoase. Îi priește de minune cartofului, care crește cât godacii rotunzi și trandafirii.

De jur împrejur, păduri imemoriale de fag și numai de fag, care împânează ici și colo satul, izolându-l ca la începutul lumii cu copaci gigantici în vârful cărora, pe vreme de ploaie, ciupercile care se numesc păstrăvi cresc în câteva zile mai mari decât vulturii și au un gust de carne de pasăre. Lupul intră la amiază în ograda gospodarului și fură oaia, pe care o cară în spate ca omul. În sus de casa gazdei noastre era un zmeuriș mai înalt decât trestia. Un flăcău, înaintând în desiș, la cules, era gata să se îmbrățișeze cu ursul, care culegea din partea cealaltă. La Grosuri, în Blăjeni, ai intrat în imperiul primordial al naturii. E sigur că, după invazia

Daciei, romanii nu s-au suit până la muntenii aceștia care vorbesc totuși un grai cu pronunție muiată moldovenește în cuvinte uimitor de neaoșe ca în Valahia.

Îți ridici ochii și-i faci roată împrejur. Sus, pe buza prăpăstiei conice, te găsești pe un platou de fâneață înconjurat de păduri. Deasupra, coviltirul diafan al celui mai albastru safir. S-a deschis peisajul magnific al Blăjenilor. Crișul Alb curge spre răsărit, ocolește munții, udă Bradul aurifer și cotește spre apus, în direcția Tisei. Cu fața în lumina răsăritului, ai la stânga, nu prea departe, muntele Vulcan, într-o curioasă izolare, proiectat pe cer. E o stâncă de formă cubică, vânătă-închis, impresionantă prin mărimea ei. Pare masa de altar a cine-știe cărui templu nimicit de un cataclism geologic. În stânga, la distanță de 25 kilometri, dominând celelalte culmi, se ridică muntele Găina, faimosul munte al moților, unde suie o dată pe an blondele strănepoate ale geților, mlădioase ca lujerele de crin, să le vadă viitorii miri, pe care altfel nu-i pot zări de desetul codrilor. Muntele, alb și strălucitor în soare, are forma unui cort revărsat înlături, sub care ar fi încăput toată oștirea lui Traian, cu care a cucerit Dacia. Între Vulcan și Găina, mereu în față, două mormane împădurite, Plutonul și Strâmba, parcă înadins lăsate mai jos ca să nu-ți închidă orizontul, departe, spre frumoasa câmpie a Transilvaniei.

În spate, spre apus, dacă treci culmea apropiată, dai de-o adâncitură corespunzătoare în sens invers cu a Crișului Alb. E Valea Verde. Din pricina culmii, n-o bate soarele ca pe platoul și genumea Blăjenilor. Vegetația e mult mai târzie. Ai parcă două anotimpuri sincronice, despărțite numai de o muchie de stâncă. Dar dacă treci în Valea Verde, vei culege în luna septembrie vișine coapte din pomi, cum am cules eu.

Casă de munte îngustă, cu etaj de lemn tencuit pe un parter de blocuri de piatră legată cu var. Nu era chiar în vârful muntelui, dar aproape. Mai albeau câteva așezări până pe culme. Avea un spate straniu. Toată tencuiala, ciugulită de păsările pădurii, era dată jos. Rânjeau afară numai șipcile vechi de lemn în care păsările, iarna, cărau viermișori. Din spate începea imediat pădurea de fag gigantic care se prăvălea să umple o văgăună imensă. Pe-aici pădurile sânt virgine, fiindcă nu există drum și posibilitatea de exploatare. În față se căsca o prăpastie amețitoare din fundul căreia gâlgâia unul din izvoarele Crișului Alb. În dreapta, lângă casă, un nuc rotund își trimitea crengile până în fereastra podului, iar lângă el un arbore foarte înalt. Acesta

era paratrăsnetul casei aici, unde fulgerele și trăsnetele erau cununa obișnuită a muntelui și unde vedeai destui copaci transformați în scrum. Mă minunam de câte născocește omul, constrâns să se apere de forțele oarbe care-l covârșesc.

În camera de sus, ce mi s-a dat, un portret încadrat mi-a atras atenția. O fată foarte frumoasă la chip și zveltă la trup, ca de 17 ani. Era cu neputință să mai recunoști ceva din această frumusețe în stăpâna casei care avea acum peste 70 de ani. Nu mai era zveltă, ci trestie uscată. Numai ochii îi mai rămăseseră negri, mari și vii, care vedeau tot și supravegheau tot. Avea în răspundere o frumoasă avere de la răposatul ei soț, dispărut din această lume cu două decenii mai înainte. Lăsase nouă copii, cei mai mulți împrăștiați la rosturile lor, doi feciori ca brazii, morți de curând în război. Unul fusese aprig luptător pentru soarta moților. Lângă mama rămăsese numai o fată. Doamne, ce fată nenorocită! Din clasa a patra de liceu i se închirciseră picioarele și a rămas rahitică. Era o durere s-o vezi cum se canonește să umble. Avea 40 de ani și o figură mai bătrână decât mama ei. Dar era spirt de deșteapă și știa tot ce se petrecea pe valea Crișului.

Aceste două femei aveau în grija lor casa care se dărăpăna, o grădină de zarzavat, o plantație de pruni pentru țuică, o coastă pentru grâu de vară și pentru cartofi, fâneața, pădurea de fag din văgăună, nouă vaci, o turmă de oi și un cal. Nici un alt ajutor. N-am văzut pe altcineva mai lipsit de simțul economic decât aceste femei, care munceau pe rupte din zori până în noapte. Rostul lor nu era să câștige, ci să muncească. Dimineața, după mulsoare, un cârd de femei și copii veneau cu oalele la poartă să le împartă lapte, cu care altfel n-aveau ce face.

— De ce țineți atâtea vaci și atâtea oi? am întrebat-o pe bătrână.

— Pentru că așa ținea răposatul! mi-a răspuns ea nostalgic. Adică se canoneau numai în amintirea celui dispărut.

Cum timpul se mai dezghețase și cum n-aveam ce face decât să citesc, m-am hotărât să le ajut. Prunatul lor era inundat de uscături. De 20 de ani nu mai intrase nimeni în el. Am intrat eu cu fierăstrăul și cu barda. Operația era destul de grea. Aici nu există teren orizontal. Numai coastă și iar coastă. Prunii erau plantați pe o pantă atât de povârnită încât trebuia să te ții de ei ca să nu te rostogolești. Mai greu era de echilibrat pe scară ca să ajungi la uscături. O propteam de prun de pe clină în jos; altfel nu se putea. Scosul uscăturilor tăiate era tot așa de dificil. Cu mâinile sângerate de ghimpi, am lucrat o lună, zi de zi, și am scos câteva care de uscături. În sfârșit, prunatul

era curățit și aerat. Am avut o mare satisfacție că nu fac degeaba umbră pământului. Gazdele mele erau încântate.

Un adevărat chin la această casă era mâncarea. Eu am fost și am rămas un om foarte sobru. Nici unul din mulții mei prieteni nu mânca atât de puțin ca mine. Aceste gazde, neștiind ce să mai facă, voiau să mă îndoape de cinci ori pe zi, de parcă aș fi fost englez. Dimineața, dulceață, cafea cu lapte, două ouă fierte, slănină afumată și un pahar de țuică. La 10, aceleași ouă neatinse, aceeași slănină și o mare cană de smântână. La dejun, mâncări de pasăre sau de porc afumat, care e de rigoare la orice casă transilvăneană. La ajun, adică la chindie, aceeași smântână agrementată, seara cină serioasă. Ce monstru aș fi ajuns eu dacă mă îndopam cu toate aceste bunătăți! Erau foarte mâhnite că n-am atins măcar o dată acest deliciu ardelenesc, care e slănina afumată, dreasă cu țuică. Degeaba le spuneam că eu nu mănânc cât să am poftă de somn după masă; ci cât să-mi rămână dispoziție de lucru imediat. De altfel, viața lor era aproape ascetică, dar pe mine nu voiau să mă înțeleagă pentru că le contrariam sentimentul de recunoștință pe care mi-l arătau prin atâtea bunătăți.

Am luat în lucru grădina lor de legume și zarzavat.

Era prețioasă pentru că era un loc neted și îngrășat, cam de 1500 metri pătrați. Dar mai mult de jumătate era năpădit de urzici. Am crezut că lucrul e ușor, fiindcă nu cunoșteam urzicile decât la suprafață. Când am început să sap cu cazmaua, m-am minunat ce am descoperit. Urzicile sânt niște monștri vegetali. Pâlcurile verzi și țepoase care se văd, n-au rădăcini individuale, ci sânt sumedenii țâșnite din aceeași rădăcină comună. Această rădăcină se întinde orizontal până la mari distanțe, pe sub pământ, și e o frânghie galbenă și groasă cât un odgon sau cât mâna. Pământul invadat era astfel căptușit de o încâlcitură ca de șerpi, care îi sugeau vlaga. Ca să-l curăț de această uriașă pecingine, trebuia să sap până la o adâncime de jumătate de metru. Dacă rămâne în săpătură un fragment de rădăcină, oricât de mic, urzica se prinde la loc cu o repeziciune uluitoare, după prima ploaie. A fost marea mea bucurie, fiindcă aveam ce lucra. Săpam, fărămițam pământul gras, alegeam șerpii galbeni cu migală și-i întindeam de-a lungul gardului ca soarele să-i usuce și să-i omoare. Trebuie să recunosc că acești monștri scoși la lumină au o culoare frumoasă, de o nuanță nobilă. Săpatul cu cazmaua e o plăcere a mea din copilărie, când tata m-a învățat cum să apăs cu talpa pe cazma, cum să schimb piciorul când obosește, cum s-o întorc din mână, așa ca felia de pământ tăiată s-o pun pe săpătură cu fața-n jos, ca

să înăbuș buruiana de pe ea. Am observat ulterior că mulți cărturari ridicați de la brazdă făceau o figură caraghioasă când săpau cu cazmaua. Am desțelenit între altele un zmeuriș din colțul grădinii și, legându-l pe araci, am făcut o mică vie de toată frumusețea. Era cu neputință să scap de mâncare în timpul lucrului. Bătrâna venea la oră precisă cu cana de smântână, cu ouăle, cu slănina și cu paharul de țuică aurie ca la un muncitor ce eram. După o altă lună, grădina era oglindă și avea să dea din ea o junglă de leguminoase. Acum ne mai împrietenisem. Simțeam că totuși bunele mele gazde aveau tăcute nedumeriri. Știau din documentele mele că sânt comerciant din Bucovina. Le spusesem că făceam comerț de cherestea în Cehoslovacia și, între altele, vindeam acolo faimosul lemn de tisă bucovineană bun pentru facerea instrumentelor muzicale. Totul era plauzibil, poate dacă nu era vorba de mine. Căci, intrând în camera mea, pentru a face rânduială, vedeau pe masă cărți în nemțește și franțuzește și instrumente de scris. Toate bune, dar ce fel de comerciant eram eu, care mă ocupam de asemenea lucruri? Le-am spus atunci că tatăl meu avusese acest comerț și, la moartea lui, eu care urmam universitatea la Cernăuți, bineînțeles a trebuit s-o întrerup, ca să salvez afacerea.

Ele făceau parte dintr-un neam de oameni extrem de numeros și răspândit în toată Transilvania. Erau așa de mulți că nu se mai cunoșteau între ei. Se știau numai din auzite. Unul din aceste rubedenii, focos din fire, fusese amestecat în mișcarea Memorandumului, cu Rațiu, cu părintele Lucaci și cu ceilalți. A intrat în conflict cu ungurii și a fugit peste Rodna, în Bucovina. S-a stabilit acolo și i s-a pierdut urma.

— Extraordinar! zic eu. Cât de mică e lumea! Păi dumnealui a fost cutare din ceata marilor luptători naționali. Cine nu știa de dânsul la noi în Bucovina? La noi s-a și însurat. Și culmea e că el și cu tatăl meu au fost cumnați. Au ținut două surori. Nici unul nu mai există azi. S-au prăpădit prea de timpuriu…

Mă miram și eu ce repede improvizam aceste glume, pe care ele au început să le creadă. Din deducție în deducție am ajuns la concluzia că eu cu bătrâna am fi un fel de veri, iar ființa nenorocită de lângă noi mi-ar fi nepoată. În orice caz, eram rude că prea ne simțeam bine laolaltă. Îmi părea rău să creez asemenea iluzii inofensive, dar mă împăcam cu gândul că atunci când voi avea fața mea adevărată, mă voi întoarce în munte și ele, care sânt așa de bune, vor înțelege constrângerea în care am fost nevoit să mint.

Și seara, meditând cu amărăciune la cele vorbite, mi-am adus aminte de un amănunt din biografia zbuciumată a Sfântului Atanasie cel Mare, care a fost popă în Alexandria Egiptului. Lupta împotriva ereziei ariene. Este prigonit de moarte. A stat o vreme ascuns într-un mormânt în cimitir și era un om de geniu. Acum, deghizat, se refugiase într-o corabie pe Nil. L-a un moment dat, s-a încrucișat cu corabia unde se găseau urmăritorii săi cu gând să-l omoare. Aceia necunoscându-l l-au întrebat:

— N-ai văzut pe dușmanul nostru Atanasie din Alexandria?

— Ba l-am văzut! răspunse sfântul. Adineauri a trecut în susul apei. Dacă grăbiți, îl prindeți.

A trebuit s-o spună ca să-și salveze viața.

Moții sânt oameni de munte, mai mult înăltuți și blonzi. Erau săraci de mama focului și foarte prolifici. Dacă pădurea era de brad, făceau ciubere; dacă ocnele sau băile erau aproape, deveneau mineri. Dar toți au o pasiune în sânge, aceea de a bate drumurile. Cu piciorul, drumurile vecinătăților, cu calul, mărșăluiau drumurile țării. Când femeia avea o găină de vânzare, pleca cu ea până la Abrud — 17 kilometri, sau la Câmpeni — cam tot atâta — sau la Brad —, de două ori pe-atâta. O fată trecea pe la noi cu cofa plină de fragi. M-am tocmit cu ea și am urcat până la 500 de lei. Banii erau devalorizați. A refuzat târgul ca să-și vândă marfa la Abrud. Am văzut-o seara la întors, că drumul trecea pe la noi.

— Spune drept, Sabina, cât ai luat pe cofă?

— Două sute de lei.

— Și nu-ți pare rău?

— De ce să-mi pară, n-am fost la Abrud?

Când bărbatul pleacă cu căruța în țară, ținând calul la pas chiar dacă coboară la vale, se întoarce numai după câteva luni cu un sac de grâu și unul de porumb. Noaptea, târziu, vedeai focuri aprinse din culme în culme. Ardeau sub cazanele clandestine. Porumbul adus se transforma în rachiu, chiar dacă nenorocitul de om avea un cârd de copii.

Dar toți aveau o calitate extraordinară pentru mine: fiecare moț era un ziar ambulant. Nu era știre să n-o prindă din vânt. Nu era eveniment în București să nu se afle mai întâi în munte. Noua mea nepoată, sărmana, le culegea pe toate și mi le aducea maldăr.

Am participat la o clacă a gazdei mele, la seceriș. Am secerat și eu cu băieții și fetele veniți din împrejmurimi. Aici secerișul nu e greu ca la șes. Grâul de vară, firav și sărac în spic, e semănat pe coasta repezită și, luând lucrul de la vale la deal, aproape nu e nevoie să-ți frângi trupul. Coasta ți-l aduce sub nas. Ziua de clacă era o zi bahică. De cum s-a pus gură pânzei, lăutarii au început să cânte în urma secerătorilor și cei care purtau sticlele cu țuică le treceau mereu de la gură la gură. Așa era datina. Se muncea într-o veselie nefirească. Ceea ce m-a minunat e că pe coasta asta, la înălțime de aproape o mie de metri, unde grâul e așa de slab, cartofii cresc cât purceii, iar izma și cimbrul sălbatic invadează totul ca-n fundul virogilor mocirloase de la șes. Fragede și strivite în picioarele secerătorilor, sucul lor răspândea un miros puternic, care materializa plăcut aerul pur de munte și covârșea aroma de țuică. Mâncare, mai multă decât doreau clăcașii. Iar seara, în marea șură evacuată, unde a încăput toată claca, a început petrecerea. De fapt, pentru asta alergase tineretul. Un singur joc se dansează prin partea locului și se numește *Carina*. Numai melodiile se schimbă, păstrând, firește, același ritm. Jocul e numai între perechi, care se urmează una după alta în roată mare, dar niciodată uniți în horă. Spiritul lor e individualist. Moții nu erau obișnuiți în comunitate, trăind în case izolate una de alta, unde vecinătățile chiar sânt distante. Fiecare pereche purta sticla ei cu țuică, de obicei flăcăul. Dar, în desfășurarea dansului, beau și bărbatul și fata la fel. Aceasta le da un avânt până la sălbăticire. Fata, învârtită pe sub mână, se prefăcea într-un vârtej de fum ca sorburile violente de aer, ce le stârnește vântul pe timp de arșiță. Desigur, cortegiile ditirambice din antichitate, în cinstea lui Dionysos, cu bacante purtând cununi de struguri în păr, n-au cunoscut această torențială descărcare de energie, aceste învârtituri vertiginoase, acest patos prăpăstios, dincolo de care nu mai e posibilă altă dezlănțuire de ființă omenească. Întâi, fiindcă, grecii antici erau mai slab hrăniți chiar decât moții noștri; al doilea, fiindcă vinul lor nu putea să aibă tăria dementă a țuicii noastre. Șura imensă duduia de izbucnirea pasiunii tehnice, se transformase într-o nebunie dansantă a cărei sălbăticie o făcea ireală, de necrezut. Și asta a durat fără întrerupere, până la ziuă, când soarele era sus.

Mai văzusem asemenea grozăvie ritmică, demult, în Țara Oașului, unde cuțitul nu lipsește de lângă pulpa piciorului.

Cineva îmi spunea după asemenea spectacole: Va fi foarte greu să scoatem din munte beția, tuberculoza și sifilisul, dar mai cu seamă acest

individualism recalcitrant, care se păstrează până în dansuri și din care decurge și mania ambulantă. Căci individualismul primitiv e rădăcina maniei ambulante, adică a ambiției de a-și valorifica singur modestul produs al mâinilor proprii.

Mă întrebam dacă revoluția care vine va izbuti într-adevăr să scoată pe om din cochilia de melc, în care trăiește de unul singur.

Bisericuța din lemn, construită ca danie de un unchi al gazdei se învecina cu casa, dar aici pe culme era la marginea satului scufundat în vale. De-acolo până aici făceai cel puțin un ceas. Alături de ea era și școala. Învățătorul era plecat în război. Îl suplinea unul cu două clase de liceu și un ochi lipsă, care era și predicator baptist, mai bine plătit acolo decât la stat. Trepăduș pe culmi ca misionar, învățământului nu-i da nici o atenție. Întâlneam copiii după oi sau după vaci și-mi era milă de ei că nu cunoșteau nici alfabetul. Dacă îl întrebai pe suplinitor cum are să iasă la o inspecție, îți răspundea că va cădea la pace cu o sticlă de țuică bătrână.

M-am dus la biserică, sigur fiind că nimeni nu mă recunoaște. Dar abia s-a sfârșit slujba și din urmă m-a ajuns preotul, un tânăr.

— Să trăiți, domnule profesor. Vă șade bine cu barbă și mă bucur că sânteți pe la noi. V-am fost student.

I-am spus că sânt rudă cu gazda și nu vin întâia oară pe-aici. Dar cred că el a înțeles invers de cum i-am spus.

La Brad, în centrul aurifer, se duceau lupte înverșunate între mineri, între socialiști și comuniști. Aici în sat, țăranii spuneau că ei sânt cu inglezii. Erau partizanii lui Iuliu Maniu.

Tânărul preot m-a întrebat de situație. Cine va birui până la urmă?

— Te mai îndoiești? Am intrat în era revoluției comuniste.

Peste câteva zile a venit la mine și m-a informat că agenți de la Brad l-au vizitat, invitându-l să treacă de partea comuniștilor. Ei au nevoie de intelectuali propagandiști.

L-am sfătuit să primească. Iisus Hristos n-a fost comunist când a spus: Cine are două haine, să dea una celui care n-are și când a sfătuit pe cel bogat să-și împartă averea la săraci?

Acceptarea reformelor fundamentale în favoarea lumii sărace va duce în cele din urmă la reconcilierea celor două puteri contrare teoretic, dar înrudite practic, comunismul și creștinismul.

Peste alte câteva zile preotul a venit din nou la mine, mi-a spus că a primit, a luat contact cu centrul de la Brad și a început să participe și să vorbească la întrunirile de propagandă comunistă. Era bine văzut acolo. El mi-a adus o gazetă de la Deva, care era foarte slab redactată. Cei de la Brad voiau să scoată și ei una. L-am sfătuit să-i pună titlul Flacăra, ceea ce la Brad a fost acceptat.

— Dar, domnule profesor, eu n-am talent la scris.

— Nu e nimic, v-o scriu eu, iar tu iscălești.

Vedeam în câtă mizerie trăiau oamenii din partea locului, intrând prin casele lor unde dormeau laolaltă cu oile, cu micii și viţeii. La fiecare cămin exista câte opt, zece și doisprezece copii în zdrențe, nemâncați, bolnavi, părăsiți în ignoranță. Părinții le dădeau hrană pe rație. Erau mai la vale sate de mineri, care se îmbătau turtă, până la unul. Un om cultivat îmi spunea cu îngrijorare că procreau mai ales toamna, la anotimpul țuicii și copiii concepuți în stare de ebrietate arată tot mai slabi la minte și mai degenerați. Și mă gândeam că sânt dator să fac și eu ceva pentru ei, măcar în formă clandestină. Nu are însemnătate. Binele e un bun în orice formă l-ai face.

Totul ar fi mers, dacă preotul, tânăr cum era, n-ar fi căzut în exces de zel. Antrenat de laudele pe care le primea la Brad pentru lupta lui asiduă, a început în sat să cucerească partizani. În timp relativ scurt, a câștigat peste treizeci de inși. Dar maniștii care erau majoritate și așteptau mântuirea de la inglezi, se îndârjeau împotriva lor cu fiecare zi. Îi izbea prea direct în idolul lor, Iuliu Maniu. Culmea indignării a provocat-o când la cancelaria parohială, unde eu nu mă duceam, a lipit pe perete deoparte chipul lui Karl Marx, iar de cealaltă icoana Mântuitorului. Oricare intra acolo îi spunea: Vezi, ăștia sânt cei doi zei la care mă închin deopotrivă! Vestea s-a dus ca fulgerul în tot satul și pe toată valea. Ura s-a aprins împotriva preotului. Pleacă de la noi! îi răcneau maniștii. Dacă nu pleci, te sfărâmăm!

Nu mai era chip să trăiască acolo. Lucrul acesta l-au constatat și cei de la Brad și în cele din urmă i-au pus la îndemână un camion, și-a încărcat soția și cele câteva țoale, că multe n-avea, și s-a dus tocmai în Teleorman, de unde era originar.

Oamenii aceștia de la munte erau săraci lipiți pământului. Bisericoși lucru mare nu erau. La slujba duminicală îi număra pe degete. Cimitirul morților lor era o vraiște, mai mare jalea. Neîngrădit unde pădurea venea până în mijlocul satului, vitele și oile se băligau pe morți, nici o cruce nu mai rămăsese în picioare. De altfel, nicăieri pe unde am umblat în Munții

Apuseni, n-am văzut un cimitir îngrădit, toate călcate în copitele vacilor. Ce apărau ei împotriva comunismului? Ce așteptau ei, sărmanii, de la englezi sau de la Iuliu Maniu, care fusese de mai multe ori la guvern și-i lăsase în primitivismul în care se zbăteau?

Într-o seară, abia căzuse amurgul și în grădinița de ceapă și mărar de lângă bucătărie, s-a auzit un șuierat straniu, care se repeta stăruitor. După șuier, trebuie să fie o lighioană mare, îmi zic eu și mă uit cu băgare de seamă printre straturi, dar nu observ nimic, deși șuieratul continua și mai strașnic. M-a lămurit gazda, bătrâna mea verișoară. Era șarpele casei. locuia între bolovanii de piatră ai parterului, căci etajul, cum am spus, era în stăpânirea ghionoarelor, care îl descojiseră de tencuială ca să-l poată ciuguli de carii. Gazda îi punea zilnic porția de mâncare, o strachină de lapte, așa că șarpele n-avea nevoie să se mai canonească înghițind broaște râioase, urâte foc. Nu mușcă, îl recomandă verișoara, e foarte blând. Și, pesemne, ca mulțumire de felul cum îl omeneam, iese seara în grădiniță și cântă.

Dar să fiți atent când treceți pe lângă biserică; mai jos, la dreapta, se lasă coasta aceea de fâneață. Acolo e o viermăraie de vipere, cuib lângă cuib. Să nu cumva să le enervați că sânt foarte ale dracului. Atunci se opintesc în coadă, sar în sus de-un metru, se reped și mușcă. Sânt foarte veninoase. Multă lume a pierit de ele.

Asta îmi mai lipsea. În fiecare seară, înainte să mă culc, ridicam covorul, desfăceam amănunțit patul. Cine n-a avut obsesia șarpelui? Cine nu l-a visat umblându-i unduios pe spinare, rece și vâscos, și nu s-a trezit asudat de groază? Obsesia e imemorială. Vine probabil de la strămoșul Adam. Pe el trebuie să-l fi îngrozit, când a văzut că pe Eva a sedus-o. Dar să-l mai vezi șerpuind de sub covor sau să-l găsești colac în pat când ridici cuvertura.

N-am găsit niciunul. Dar Lili, cățeaua noastră, lătra cu înverșunare nebună de cum se lăsa puterea nopții până în zori. Lili apăra cotețul de găini. Era război și armele de vânătoare interzise. Sălbăticiunile se înmulțiseră în voie, foșneau în codri și asaltau satele. Atacurile necontenite ale vulpilor n-o lăsau pe biata Lili să doarmă. La ziuă cădea frântă și dormea până la prânz. Dacă veghezi în cerdac noaptea pe lună, nu era nevoie să vezi vulpea ca să știi că e în curte. Vulpea își iscălea numele în aer printr-o duhoare insuportabilă, pe care vântul ți-o aducea în nări.

Într-o zi pe la amiază, în plină vară, la un vecin al nostru, adică la un kilometru și ceva, lupul a profitat de singurătate, a intrat în ogradă și a invitat oaia s-o ducă în codru ca s-o trateze cu fragi. El e foarte tandru. Îi

înfige colții în grumaz, o bate cu coada din spate și o duce cum ar purta o iubită la braț. Sau dacă e mai cavaler și nu vrea s-o obosească, o înșfacă de gâtlej, o aruncă în spate și o poartă ca pe-un sac. Tot în aceeași vară, un băiețaș venea pe drumul din codru. Trei lupi i-au ieșit în față. Băiatul, isteț, nu și-a pierdut cumpătul și s-a cățărat în primul copac. Probabil carnea lui fragedă mirosea frumos că lupii s-au așezat la rădăcină și nu l-au slăbit o zi și o noapte până când primii trecători le-au stricat idila silvestră.

În altă zi — părintele nu plecase — văd doi tineri care veneau de pe culme, aproape rostogolindu-se. Era el cu catsmionul, adică paraclisierul. Înfricoșați, dar și râzând că au scăpat de primejdie. Veneau de la un zmeuriș de sus, de două ori cât omul. Pe când ei înaintau în desiș culegând fructul roz și parfumat, s-au întâlnit printre foi cu ursul față în față, care din partea cealaltă, se ospăta și el ca și ei. Cei doi, îngroziți, fugeau de rupeau pământul, deși ursul, mai serios decât ei, nici nu-i băgase în seamă.

Altădată s-a auzit o detunătură de care au răsunat fagii. Un braconier. La câteva ore după aceea, s-a găsit o căprioară rănită într-un pâlc de copaci chiar în mijlocul satului. Rănită grav de om, își căuta scăparea disperată printre oameni. Frumoasa Ileană Consânzeana a codrilor noștri, cu cei mai frumoși ochi dintre toate viețuitoarele pământului! Oamenii au găsit-o și, cu o milă imensă de suferință, au tăiat-o și au mâncat-o. De ce numai lupul să fie gentil cu oaia?

Și în acest paradis otrăvit de la începutul lumii de duhul omului, eu mă plimbam pe marginea pădurii însoțit de un cățel ciobănesc. Eu, care mă trag de la țară, nu pot îndura câinii de lux, paraziții saloanelor și a iatacurilor, uzurpând locul copiilor și, pe cât se spune, chiar al bărbaților. Câinii ciobănești sânt prietenii omului și ocrotitorii lui. Cred că atunci când omul, blestemat de Dumnezeu, a ieșit pe poarta raiului, o singură vietate l-a însoțit în singurătatea pământului, câinele, lipindu-se cu înduioșare și supunere de el. Și legați au rămas amândoi pe vecie. Cățelul meu era un copil orfan, pripășit aici la casă, flocos ca un ursuleț din prăvălia de jucării, cu ochii lăcrimoși. Fiind la vârsta de lapte, era bine hrănit și durduliu, dar mânca zilnic bătaie. Nu era stricător, fiindcă încă nu putea să facă rău. Dar îi plăcea să intre în bucătărie și să asiste cu o curiozitate într-adevăr copilăroasă la facerea mâncărilor. Rămânea proptit în două lăbuțe, urmărind toate mișcările nefericitei mele nepoate, o mare meșteră în facerea prăjiturilor și a oricărei mâncări, și se minuna, dând capul într-o parte, de meșteșugul ei. Era atât de absorbit în această admirație încât ai fi crezut că aspiră să se facă

bucătar. Părea foarte drăgălaș în această atenție ca un extaz. Dar nepoata îl plesnea de câteva ori cu o nuielușă, așa din senin, și el se punea pe un schelălăit ca un plâns de copil și fugea peste prag în trei picioare, ținând frânt în sus pe cel lovit. Durerea la copii nu ține mult, iar el uita repede și iar se întorcea în bucătărie. Mirosurile plăcute, care se ridicau din tingiri, aveau o înrâurire irezistibilă asupra lui. Stăpâna, în nefericirea ei, avea și ea nevoie să bată pe cineva. Ai fi zis că îl hrănea bine ca să aibă și ea pe cine bate. Dar eu, înțelegând și suferința lui nedreaptă, îi dam câte o bucățică de pe plită și el, îmbucând-o, îmi făcea niște ochi extraordinari de duioși. S-a lipit de mine că nu mai scăpam de el. La plimbare pe marginea pădurii mă însoțea ca umbra mea. În pădure nu ne puteam plimba. Panta era așa de iute că trebuia să te rezemi de copaci ca să nu te rostogolești. Mă opream să ascult cum fluieră mierla ca un haiduc, se oprea și el. Să ascult cum guruie porumbelul sălbatic, el tot așa. Să aud cum ciocăne ghionoaia sfredelindu-și cuibul în copac, el la fel. Îmi plăcea cum mă imita copilașul ăsta, care n-avea nimic din hidoșenia unui pui de maimuță. Eu nu pot să sufăr maimuțele, de când marele Darwin a comis gogomănia să creadă că ne-am trage din ele. Să se tragă el dacă asta îi dă iluzia că a găsit unitatea biologică a Universului. Eu mă trag din Adam și-i moștenesc păcatele. Și acum, când mă găsesc singur în Univers, și izgonit din raiul mintal, în care am trăit, n-am lângă mine decât acest cățeluș duios, căruia am uitat să-i pun un nume omenesc, așa cum Adam, regele vietăților, le-a botezat la începutul lumii.

Era în amurgul zilei de 1 mai. Abia cinasem, când bătrâna năvălește în cameră desfigurată:

— Domnule, fugiți! Au venit jandarmii!

A fost așa de neașteptat încât mi-am pierdut firea. Iute mi-am luat pardesiul și am ieșit coborând scările. I-am văzut. Erau doi, postați pe coastă de unde supravegheau curtea. Am cârmit-o la vale să dispar pe portița de la urechea șurii și să mă pierd în prăpastie. Studiasem drumul amănunțit. O crăpătură vertiginoasă în malul abrupt plină de arbuști, de care sprijinindu-mă, alunecam fără să mă prăvălesc. Era cu neputință să mă urmărească unul care n-ar fi cunoscut locul. Dar era prea târziu. Jandarmii, cum m-au văzut au sărit uluca și iată-i la portiță! N-au îndrăznit să treacă și de-acolo au strigat:

— Care ești ăla, mă? Ia ieși încoa!

O pace ca o lespede s-a coborât peste zbucium. Trebuia să înfrunt primedia cu orice chip. Mă cunoșteam, fiindcă trecusem prin multe.

— Oleacă, să-mi fac nevoia! am strigat și am simulat ceea ce face omul la țară în dosul șurii. Și ieșind, m-am băgat furios între ei. Cum nu se vedea bine, am întrebat răstit:

— Cine sânteți dv. ?

— Plotonierul major Mărăcine.

— Plotonierul major Negrilă.

— Și ce vreți de la mine?

— Ai să vezi d-ta, zise Mărăcine amenințător.

— Nu vi se pare că mă confundați? am râs a batjocură. Ia poftiți în casă să ne vedem la lumină.

I-am luat de braț, pe Negrilă la stânga, pe Mărăcine la dreapta și m-am urcat cu ei în camera de musafiri. Am aprins lampa. Cu o liniște ironică le-am zis:

— Ia uitați-vă la mine! Pe mine mă căutați?

Descumpăniți și dezamăgiți, ei se uitau la barba mea sură.

— Cel pe care îl căutăm noi, zise Negrilă moale, are barbă, dar nu e sură. V-am confundat.

— Luați loc, vă rog. Sânteți la mine acasă. Eu sânt vărul doamnei și vin în fiecare vară pe-aici. Se vede că sânteți noi în post, de-aceea nu mă cunoașteți. Îi băgasem în buzunar. Eram stăpân pe situație.

Cum s-au așezat pe scaune, Negoiță, mai slăbuț, a pus brațele pe masă și capul pe brațe.

— Vai, săracii de voi, sânteți frânți de oboseală.

— De azi dimineață, zise Negrilă, suim pe jos tocmai de la Criscior. De la postul de jandarmi. Cică e sărbătoarea muncii…

— Nepoată, strig eu din prag. Biata nepoată suia scările de-a bușilea.

— Da, unchiule, răspunse abia răsuflând de suiș, dar mai ales de situație.

— Domnii jandarmi sânt morți de oboseală, îi fac eu cu ochiul în semn că totul merge bine. Adu țuică și gustări.

Nepoata, care înțelesese, devenise aproape sprintenă. Aduse țuică și încărcătură pe farfurii. Bătrâna înmărmurise jos de spaimă. Fata era voioasă de jocul meu. Jandarmii băură și mâncară. Se înviorară oarecum.

— Pot să știu și eu cine e cel pe care îl căutați?

— E feciorul popii din Mihăileni. Și-a lăsat barbă de când e urmărit, dar el are numai 30 de ani și e licențiat la Cluj.

— A făcut vreo crimă?

— Nu, dar e legionar.

Uitând că eu sânt un comerciant din Gălăneștii Bucovinei, m-am antrenat și le-am făcut un lung expozeu despre apetitul capricios al revoluției cu răsturnările ei. Cine a fost ieri mare azi e mic. Cine a fost ieri mic a doua zi e mare. Lipsa de informație și de experiență duce la mari greșeli. Dar cine e român cu spirit de dreptate trebuie să cumpănească bine ce face, fiindcă a doua zi nu știe ce se întâmplă. Făcusem, firește, o pledoarie pentru cauza mea cu pilda din revoluțiile trecute, vorbind ca un om de afaceri umblat, care am văzut multe și-am citit și eu câte ceva. Atmosfera s-a încălzit și ei se simțeau bine într-o casă prietenoasă.

— Ascultați, dragii mei, e târziu și știu că aici n-aveți unde să mâncați. Făceți-ne plăcerea să fiți oaspeții noștri. Jandarmi, nejandarmi, sântem datori să ne ajutăm unii pe alții că oameni sântem și sântem români. Nepoată! Dragă nepoată, dumnealor n-au mâncat.

— Bucuroși de oaspeți, unchiule.

Fata le-a întins o cină cu toate bunătățile casei. În vreme ce mâncau ca lupii, că doar jandarmi erau, îi observam atent vorbind și glumind. Negrilă părea pâinea lui Dumnezeu; Mărăcine parcă avea firea vădită în nume.

— Se zvonește că jandarmeria va fi desființată, zise cu îngrijorare Negrilă.

— Imposibil, sar eu, bucuros că mi-a dat un prilej de insinuare. În nici o țară din lume nu s-a desființat jandarmeria. I se dă cel mult un nume, dar instituția e fundamentală și face parte din ființa statului. Le-am făcut teoria ordinii publice. Ascultați-mă pe mine că sânt om bătrân cu practica vieții. N-aveți nici o grijă. Revoluția va desființa multe instituții, va modifica pe altele în spirit nou, dar jandarmeria rămâne neclintită. Motanul de Mărăcine mă aprobă și el.

— Păi tot așa ne gândim și noi.

Se făcuse foarte târziu și cum i-am declarat simpatici că mi-au mers la inimă — ceea ce era în bună parte adevărat —, i-am invitat să doarmă la noi chiar în camera aceea de musafiri, care avea două paturi elegante pentru locul unde ne găseam. M-am despărțit de ei cu o glumă:

— Camera mea e la capătul celălalt al casei. Dacă vreți, vă dau cheia să mă încuiați pe dinafară ca să fiți siguri că nu fug.

— Acum râdeți de noi că v-am confundat.

Am dormit foarte bine. În celelalte nopți, de cum auzeam pe Lili lătrând, tresăream și-mi ziceam: or fi venit! Acum dormeau și ei ca și mine, că oameni sântem.

M-am sculat cu noaptea în cap; m-am coborât în curte și am început să tai bușteni la ferăstrău ca să se încredințeze o dată mai mult că sânt ca acasă la mine. S-au arătat abia pe la nouă și au venit la mine să-mi mulțumească respectuos pentru strălucita găzduire.

— Domnilor plotonieri majori, oricând aveți treburi pe aici, casa noastră vă e deschisă. Oameni sântem.

Vorbea tot Negrilă, cu glas afectos.

— Dacă nu vă supărați, am avea o rugăminte, să ne dați voie să facem un control…

Am crezut că e vorba despre mine și mi-a trecut un fior. Dar el a continuat… aici în curtea dv. , că n-avem unde. E vorba de niște dezertori puși în urmărire.

— Ah, cu cea mai mare plăcere.

Primăria se afla tocmai la Mihăileni, 20 de kilometri depărtare.

În sat, care era un simplu cătun, existau 30-40 de dezertori de război. Locuiau acasă fiecare. Făceau de pază cu rândul. Jandarmii nu puteau sui decât pe Valea Crișului și abia se putea vedea de la depărtare. La un semnal sonor știut, toți o zbugheau la codru. Toate acestea le cunoșteam de la nepoata mea, care știa totul.

Controlul a durat până la amiază. De la fiecare casă, mamă, nevastă, soră, copil, erau întrebați unde e respectivul. Răspunsurile veneau tipice:

— La război, unde să fie?

— N-am primit nici o scrisoare de când a fost luat.

— I-am făcut slujbă de înmormântare, auzind că s-a prăpădit.

Formalitatea odată îndeplinită, jandarmii și-au luat rămas bun. Pacea s-a reașezat pe culmi și pe râpe, în urma lor.

La câteva zile a venit vestea că războiul s-a sfârșit.

Plecarea jandarmilor a lăsat o mare temere în mine. Nu-mi era de Negrilă. Fata mi-a spus că era îndrăgostit lulea de o nepoată a ei foarte frumoasă, funcționară la Societatea Mica, de exploatare a aurului de la Brad, dar că ea nu-l vrea. Am înțeles de ce băiatul era blând, concesiv și afectuos. Dar îmi venea în minte chipul întunecat al motanului de Mărăcine.

Dacă se răzgândește și se întoarce? Ideea a crescut și a devenit de nesuferit. Noaptea, de cum începea să latre Lili la vulpi, îl și vedeam pe Mărăcine venind să mă ridice. Trecusem prin destule încercări cu nervii prea încordați și nu mai puteam dormi. M-am hotărât să mă mut provizoriu și, cu bagajul de mână, am coborât în vale la un țăran, pretextând că sânt bolnav și aerul de sus e prea tare. Două săptămâni n-am ieșit din casă decât noapte, pândind ce se întâmplă într-o încordare crescândă. Cel mai mare chin în viața mea a fost acela de a nu face nimic. Nici de citit nu-mi luasem. Am cunoscut mai târziu că foamea e o suferință care te omoară dându-ți halucinații. Te face să mănânci paie din saltea ca nebunii reali; te face să mănânci săpun de rufe crezând că e cașcaval. Asta e foamea când ești chinuit rafinat cu o zeamă pe zi, care provoacă nervii stomacului. E mult mai suportabilă foamea din timpul grevei. Nervii, nemafiind provocați, cad în amorțire cu repercusiuni adormitoare pentru toate funcțiile fiziologice. Prelungită, această foame absolută îți dă o stare de euforie bizară, de viziuni și de senzații că, trupul dispărând, ai devenit spirit pur. În această stare poți face poezii. Dar cea mai cumplită pedeapsă pentru om e interdicția mișcării, suprimarea muncii. Omul e destinat să muncească, să creeze, să facă ceva, orice, numai să facă. Imobilitatea trupului înseamnă anularea omului, distrugerea personalității. Cel mai mare chin moral e acela de a te vedea că nu mai ești nimic prin nemișcare. Și totuși, am cunoscut oameni la care din foame și din nemișcare rezultă o stare de trândăvie straniu de plăcută, care îi făcea să putrezească lent pe scândură până mureau.

Două săptămâni am trăit aici chinurile imobilității până am primit veste de sus că nu se semnalează nimic. Lăsasem vorbă, pentru cine va întreba, că am plecat la București. Acum voiam să mă întorc fără să știe nimeni că m-am întors. Până sus nu mai era drum de care, ci numai potecă pe buză de prăpastie. Căruțele oamenilor de-acolo rămâneau aici în vale. Dar n-am vrut s-o iau pe potecă, ci pieptiș, pe coastă. Am pornit noaptea, pe cer înnorat cu spic de ploaie. Suișul era anevoios. Într-o mână geamantanul, în cealaltă bastonul în care mă propteam. Deodată au început niște tunete și niște trăsnete care dărâmau munții. Ploaia torențială părea că mă zdrobește. Au început pâraiele să vâjâie de dimpotrivă. Povârnișul a devenit alunecos. Făceam doi pași în sus spânzurându-mă de buruieni și de mărăcini. Apa mă lua la vale, apa mă bătea de sus. Îmi trebuiau puteri peste puterile mele să mă țin cu ghearele în alunecare și să mă ridic din nou. Fulgerele repezi și dese sânt la munte de-o luminozitate orbitoare. Ridicau poalele negre ale

nopții, umpleau coasta și valea de lumină și iar le scufundau în bezna lichidă. Cu fiecare trăsnet ploaia curgea catastrofală. Aruncam întâi geamantanul de mână, șiroaiele spumegânde mi-l reîmpingeau la vale. Era ploaie cu vijelie, care mă dobora. Cădeam în genunchi, cădeam pe brânci. Paltonul în spate mi se îngreunase leoarcă. Simțeam că nu mai pot. În lupta cu forțele în dezlănțuire oarbă ale naturii, omul ajunge o nimica toată. Din această spaimă a neputinței, popoarele primitive au născocit zeii răzbunători ai focului, ai oceanului, ai trăsnetului. Fulgerele arzătoare se înfigeau încrucișate în coastă. Mă cutremuram că mă nimeresc, dar mi-ar fi plăcut să mă nimerească. S-ar fi sfârșit odată totul.

După patru ore de luptă și disperare am ajuns sus. Era două noaptea, dar gazdele, sărmanele, mă așteptau cu lumină ca pe o rudă ce eram. M-a anunțat Lili, lătrând pe o vreme când nici vulpea nu mai îndrăznea să iasă din vizuină. Dar văzând lampa aprinsă, nu cutezam să intru. Atunci a ieșit în capul scării o femeie necunoscută.

— Hai, unchiule, nu-ți fie frică. Eu sânt Cutare, fata gazdei.

M-a înșfăcat bărbătește de braț și m-a urcat în casă. M-a dezbrăcat de toate. Atâta am putut să îngaim:

— Scoate-le că umpli odaia de apă.

M-am pomenit jumătate despuiat și frecționat. Mi s-a dat un ceai cu țuică reconfortant. Pe această femeie bărbătoasă o cunoșteam din povestire. Era învățătoare. Venise din vale de ziua maică-sei, de Sfântul Constantin și Elena. Ea, firește nu știa despre mine decât că sânt unchiul din Bucovina. A doua zi am lămurit-o că în Bucovina sânt anumiți români ridicați și duși în Rusia. Ceea ce era adevărat. De-aceea am fugit, de-aceea mă ascund.

Această ageră nepoată m-a informat că atât soțul ei, cât și ea sânt prieteni cu cei doi jandarmi care, din drumurile lor, se abat pe la ei, la un aperitiv. Întorși de-aici, le-au povestit că au cunoscut pe unchiul lor, din Bucovina. Despre felul cum le-a vorbit, nu le-a făcut impresia că ar fi comerciant. Dar i-a tratat așa de bine că n-au îndrăznit să-i ceară identitatea. I-am răspuns că tocmai de asta mă tem și, fiindcă n-am încredere în ei, pentru o vreme voi locui în podul șurii, în fân. Cu toate protestele ei, așa am făcut.

În șură, jos în paie dormeau vacile, sus în fân dormeam eu. Era cu neputință de trăit. Afară frig și umezeală, în podul șurii o căldură înăbușitoare. Dar, odată cu căldura, se ridicau de la vite purecii. Tot maldărul imens de fân foia de pureci, care veneau puzderii pe mine și mă

înnegreau. Nu puteam să dorm. Lătrăturile lui Lili îmi desăvârșeau insomnia.

A trebuit să mă mut în podul casei, unde se păstra grâul și nucile. Ea mi-a așezat acolo o saltea și mi-a adus toate păturile de rezervă să mă învelesc noaptea. Aici era frig cumplit. Ziua stăteam în căciulă și palton, iar când mă așezam la măsuță, îmi înveleam genunchii cu o pătură. Acoperișul de șindrilă își rezema căpriorii de bordura peretelui, dar între ele rămânea un larg spațiu liber de jur împrejurul podului. Din orice parte bătea vântul, se făcea un curent permanent și rece. E o minune cum n-am răcit cât am stat ascuns acolo. Noaptea guițau chițoranii, care mâncau la grâu și se băteau ca orbii pentru câte o nucă. Ziua mă vizita o singură vrabie, care privea la mine și ea nedumerită că un om e în stare să locuiască acolo. Podul avea spre răsărit o singură deschizătură pătrată fără geam, care îngăduia o lumină sură ca seara, la care nu puteai să citești. Prin deschizătură își vâra nucul un moț de creangă cu mițele buricate, care atârnau printre primele foi verzi-gălbui. Cum n-aveam ce să fac, mă gândeam la motanul de Mărăcine și ascultam sub scară cântecul nostalgic și grav al buciumului. Aici numai codanele cântă din bucium și ies seara, fiecare cu cântecul ei, alcătuit din trei-patru note. Se cheamă una pe alta, se recunosc după cântec și își răspund din culme în culme. E un joc al codanelor, dar mie, plin de duhul cronicelor, îmi suna prelung și dureros a cumpănă grea.

— Nu se poate să stați aici, unchiule. Eu plec azi, vorbesc cu soțul meu și vă trimit vorbă să veniți la noi. Pe răspunderea noastră.

Zece zile am stat în pod.

La noile mele rude, atât de convinse și drăgăstoase că și eu începusem să cred, toate vietățile erau de sex feminin: vacile, oile, orătăniile, cățeaua și iapa. Parcă erai într-un schit de călugărițe, ce-ar fi trăit după faimoasa regulă atonită. Iapa se numea Muți și avea toane. Când punea desagii pe ea să plece în vale la moară și o lega de stâlpul scării, dacă nu-i aducea îndată sacul cu orz, începea să bată nervos din picior și nu se oprea până n-o satisfăcea. Muți făcea parte din familie. Bătrâna mea verișoară vorbea cu ea cum ar fi vorbit cu o veche prietenă. Dacă plecai la drum cu ea și avea chef să meargă, mergea, dacă n-avea chef, sta pe loc. Să nu fi făcut greșeala s-o bați. Se ofensa că nu mai puteai s-o scoți la capăt cu ea. Trebuia s-o iei cu

binișorul, s-o mângâi, să-i spui cuvinte dulci și numai când vedea că te porți cavalerește, se îndupleca s-o ia din loc.

Muți mergea să-mi ducă bagajul, cumpănit bine în două părți pe spinare, cum numai moții știau acest meșteșug, și un băiat care cunoștea poteca pe culme. Drumul paralel cu râul era totdeauna un du-te-vino de lume. Nici călăuza nu trebuia să știe unde mergem. La miezul nopții era calculat să ne coborâm din munte într-un anume sat, unde mă aștepta nepotul, noua gazdă, să merg cu el și să ajungem înainte de zori. Am pornit pe vreme senină și pe stele. Poteca bătătorită tăia creasta muntelui în două. Nici un om cumsecade nu se încumeta la vremea asta printre pădurile pline de sălbăticiuni. Singurătatea pe culme creștea măreață și fioroasă. De la dreapta, de la stânga, te așteptai să sară o fiară sau un tâlhar dintre cei dezertați de la război. Flăcăul călăuză avea un revolver clandestin. Din când în când întâlneam câte o casă, adăposturi pentru vite, cum se văd la munte. Atunci mi-era frică serioasă. De-acolo puteau ieși tâlharii. Cum casa rămânea înecată în pustietate, mă contraria că n-a ieșit nimeni, dar îmi părea bine că n-a ieșit. Câteodată mă poticneam în colții de stâncă ai potecii și cădeam. Mi-am zdrelit coatele, iar genunchiul s-a rănit așa de tare că gheata s-a umplut de sânge. Negru, în formă de templu babilonian, muntele Vulcan a rămas în stânga noastră. Din partea de unde îl vedeam acum, arăta despicat în două de o mare căscătură. Deodată, Muți s-a oprit și n-a mai vrut să meargă cu nici un chip. Dar în același timp o auroră și-a arătat evantaiul din spatele Vulcanului, iar în urmă o lună rotundă și mare ca un ceasornic de catedrală s-a ridicat încet, cum zice Coșbuc. Venea chiar din dreptul despicăturii și despicătura s-a transformat într-un fluviu de aur topit. M-am răzimat de Muți și am rămas locului. Dar luna se ridica necontenit și lărgea orizontul spectacolului. Când a fost deasupra muntelui, Vulcanul arăta feeric ca un castel iluminat pentru o sărbătoare națională. Trebuia să fii tâlhar de codru sau rebegit de soartă ca să ai parte de un asemenea spectacol.

Am rugat-o pe Muți să plecăm. Am mângâiat-o pe frunte, am scărpinat-o pe breton, i-am spus cuvinte dulci și Muți, măgulită, a plecat. Femeie și ea, ce să-i faci? O fi presimțit ea, când s-a oprit, că vine luna peste munte? Cine știe? Dar acum mergea voioasă, ca și noi, prin mierea inefabilă a clarului lunar, prin extazul nopții. Ochii ei mari — ca de cal — străluceau ca niște globuri electrice.

La un moment dat, călăuza zice: „Să coborâm, aici e satul!“

Prăvălişul, din fericire, era zbârlit de un crâng des. Aveam de ce ne ține să nu ne rostogolim. Doamne, să fi văzut pe Muți cum cobora. Pe când noi ne agățam cu toată puterea din tulpină în tulpină, ea, dimpotrivă, căuta rărișurile, căci avea bagajul în spate și n-avea nevoie de nimic decât să se opintească în picioare, cu agilitatea celui mai perfect alpinist. A durat mult acest trudit coborâș, nu din pricina ei, ci a noastră. Eram lac de năduşeală când am ajuns jos. Am nimerit în spatele unei case de gospodar, care strălucea în lună, străvezie ca de cleștar. În fața ei, șoseaua Crișului se preschimbase în argint.

A sunat ca o prăbușire când omul meu a zis: „Nu e ăsta satul, am greșit. E mai departe. Trebuie să urcăm culmea". Muți a luat-o înainte. Opintelile ei și greutatea din spate o făceau să iuțească pasul. Noi urcam de-a bușilea, ea parcă era o capră. Două ceasuri ne-au trebuit ca să ajungem de unde ne-am coborât. Eram prăpădit. Când am ajuns la țintă, mă așteptau de două ore. Cu noul meu nepot parcă ne cunoșteam de când lumea. Mi-au dat să mănânc păstrăv prăjit. Nici n-am putut să-l ating. În schimb, am băut 15 păhăruțe de vișinată ca să pot merge mai departe. Locul potecii de munte îl luase șoseaua de munte, mohorâtă de norii căzuți peste ea. Tălpile picioarelor luaseră foc. Mergeam ca pe jeratic, în niștire. Un om s-a rupt din ceață și s-a oprit la nepotul meu, care ducea pe Muți de căpăstru. Rămas mai departe, am înmărmurit, crezând că vorbeau despre mine. Dar de unde! Era un fugar, care dormise noaptea acasă și-acum o lua la pădure până nu se trezește lumea.

Nimeni nu ne-a văzut când am intrat.

Muți ne-a făcut ultima figură: s-a dezlegat în grajd și s-a întors singură acasă.

Casa era așezată pe buza șoselei ce trece de la Brad spre Abrud, tăind satul în două. Binevoitorii nepoți îmi oferiseră camera cea mai frumoasă, printre perdelele căreia priveam necontenita mișcare de pe șosea fără să fiu văzut. Covoare ardelenești o înveseleau. Din singurătatea muntelui, ieșisem la lume, dar nu participam la viața ei. Bucuria de-a o privi o umbrea tristețea acestei interdicții, care îmi picura o amărăciune zilnică în suflet. În orice caz, întreprinzătoarea mea nepoată, care m-a adus aici, avusese dreptate. Cea mai prielnică ascunzătoare este cea din mijlocul lumii, fiindcă tocmai aceea nu dă de bănuit. Jandarmii mei treceau adesea pe șosea, venind de la Criscior, erau primiți în sufragerie, de care mă despărțea

dormitorul familiei și nici prin gând nu le trecea că exist sub același acoperiș. Gazdele aveau conștiința împăcată, știind că teama unchiului este aceea de a nu fi luat în Rusia. În cazul acesta, a ocroti pe un consângean e o datorie națională.

Aveau o fetiță de nouă ani, care s-a dovedit de o discreție exemplară. Într-o zi, niște vecine, care știau că părinții nu sânt acasă, au văzut perdeaua dinspre stradă mișcându-se și s-au mirat. Fetița le-a liniștit: e vântul care a suflat în ele.

Era pe vremea cireșelor coapte și pomii de pe malurile Crișului, care curgea prin fundul grădinii noastre, ardeau încărcați de înstelarea roșie-gălbuie a moacrelor, care pe la noi se numesc pietroase. Copiii aduceau doamnei învățătoare coșuri pline, fiindcă, de altfel, erau așa de multe că n-aveau ce face cu ele. Trăind într-o regiune de fructe am constatat că cireșele, mai mult decât oricare altele, îngrașă. Viața claustrală cere să fii foarte sobru, cu funcțiile fiziologice disciplinate perfect. Eu n-aveam nevoie de îngrășare, dar moacrele îmi plăceau pentru gustul lor și pentru frăgezimea cu care pârâie în gură.

Nepotul meu, om de mare pasiune obștească, ridicase școli și biserici în satele unde funcționase și poseda o frumoasă pregătire culturală. A fost culmea mirării când am descoperit în biblioteca lui din camera unde locuiam cursurile mele de la Universitatea din București, copiate cu mâna după edițiile anuale litografiate și cărțile tipărite. Cum nu mă văzuse niciodată, îmi vorbea cu entuziasm despre Nichifor Crainic și-i părea bine că s-a pus la adăpost în străinătate până trece viforul. Era aderentul politic al lui Guță Tătărăscu. Nici nu bănuia cât îl iubeam. În serile cu stele mă scotea la aer. Din fundul grădinii treceam Crișul peste un arbore căzut în curmeziș și erau foarte plăcute plimbările în susul și în josul apei, care murmura sub tăcerea grandioasă a cerului înstelat. Deasupra noastră, rămâneau neclintiți arborii încărcați cu bucăți de noapte. Frumusețea convorbirilor venea pentru mine, care tăceam ziua toată, singur în casă, ca o înviorată aerisire cerebrală. Știa că, deși fac comerț, am și câțiva ani de Universitate și mult umblat prin lume. Aflam de la el că, cu toată răsturnarea veacului, trăiesc viu în conștiința țării mele.

Trecuse o lună de când eram aici. Pe șoseaua de sub fereastra mea a început să curgă spre Abrud fluviul armatei ruse, întoarsă biruitoare de la Berlin. Automobile de ofițeri, ambulanțe, căruțe cu cai, cirezi de boi pentru hrană se amestecau printre marile grupuri de soldați pedeștri în pas agale. Și

biruința obosește, nu numai înfrângerea. "Țăranii se ascundeau, mai ales femeile, dar copiii ieșeau pe marginea drumului. Era emoționant să vezi soldați desprinși din rând, luându-i în brațe, mângâindu-i și sărutându-i cu foc. Aveau și ei copii acasă, cu fior să-i vadă în curând.

Odată, în puterea zilei, când toți ai casei lipseau, iar eu citeam cu ușile casei încuiate ca de obicei, m-au zguduit bătăi neașteptate în ușa de la intrare și am auzit în același timp vorbă rusească răstită. Nu înțelegeam nimic, dar mi-am închipuit că e o problemă de găzduire. Cum nimeni nu răspundea, bătăile s-au întețit, vorbele s-au aprins. Vecinii au prins de veste și s-au adunat la intrare. Situație critică. Ce să fac? Dacă nu deschid, sparg ușa. Mi-am formulat imediat o explicație despre mine și am descuiat. În prag, un maior rus și un soldat. Dar cei care au rămas uimiți văzându-mă au fost țăranii vecini.

— Nu e nimeni să știe rusește? am întrebat

— Sânt eu. Am fost prizonier la ei în primul război mondial.

— Spune-i domnului maior să poftească. Eu sânt numai musafir aici. Iar vouă, oameni buni, să nu vă pară curios. Sânt unchiul gazdei. Am sosit de la Petroșani azi noapte, dormeam obosit. De aceea n-am răspuns.

Nepotul meu, gazdă, era fiu de miner de la Petroșani.

Maiorul rus, un om civilizat, era în civilitate inginer din Moscova și avea o soră cântăreață la opera mare. S-a instalat în camera alăturată, pe jumătate cât a mea și-a adus două lăzi, ocupând-o cu ele aproape toată. Ce-o fi având în aceste lăzi? ne întrebam noi când au venit gazdele. Avea chitare, mandoline italienești și nemțești, gramofoane și discuri muzicale fel de fel, un mic magazin. Maiorul era un meloman.

Seara, împreună cu un căpitan de la altă casă, ne-a invitat la vodcă. Noi am adus vin și de-ale mâncării. A pus toate gramofoanele, pe rând, să cânte, ca să ne arate ce-a adus el din Europa. Petrecerea s-a întins până la ziuă și nu ne-a lăsat până nu ne-a dansat pe toți. Ne-a arătat în fotografii nevasta, foarte frumoasă, și copiii săi, fericit că îi va vedea în curând. Dimineața s-au dus amândoi să se scalde în Criș ca să se mai trezească.

Atât cât a mai durat trecerea armatei, casa noastră a devenit gazdă de maiori ruși. Unii știau nemțește sau franțuzește și am aflat multe lucruri de la ei despre stările din Uniunea Sovietică. Oamenii vorbeau liber, că în România nu erau sancțiuni împotriva lor.

Dar de la această primă întâmplare cu rușii, era de prisos să mai stau ascuns. Am cunoscut satul acesta de mineri, care lucrau la Gura Barza, unde plecau dimineața toți pe biciclete. În zilele de sărbătoare toți se îmbătau crunt.

Prin spatele casei noastre alerga de sus o viroagă repede către Criș. O găină cloșcă clocise ouă de rață și ieșise cu bobocii la plimbare pe marginea virogii. Mergea cu cârdul ei molatic, îi sfătuia în umbra ei cum să ciugulească în iarbă, ca puii. Dar bobocii, în loc să asculte povețele mamei străine, a cărei limbă n-o înțelegeau, cum au văzut pârâul de apă, bâldâbâc! au sărit în ea cu o repeziciune uimitoare și s-au dus de nu s-au mai văzut. Surprinsă de asemenea comedie, cloșca a rămas singură pe mal, privind cu capul într-o parte și neînțelegând nimic. Bobocii făceau primul lor act de independență de sub jugul străin. Căci cloșca voise să-i deznaționalizeze predându-le ciugulirea ca puii de găină.

Toată viața m-am sculat de dimineață. E destul întuneric în Univers ca să mai dormi și pe lumină. Dacă alții și-au dormit viața, eu mi-am trăit-o în stare de veghe. Media somnului meu a fost de cinci ore pe zi. Aici la țară, mai ales, ar fi fost o crimă împotriva luminii să dormi după răsăritul soarelui. Îmi făceam o cafea turcească, îmi aprindeam luleaua și mă așezam în ceardacul care da spre valea Crișului. Când camera era pusă în rânduială, intram și mă apucam de lucrul meu. Când jandarmii m-au revăzut în ceardac, după vreo lună și jumătate, le-am spus că am fost la București pentru niște treburi. Asta era o garanție în plus că sânt un om în regulă. De altfel, erau convinși că sânt unchiul gazdelor.

Într-o dimineață plotonierul major Negrilă m-a vizitat singur. Avea să-mi spună un secret al inimii sale, fiindcă văzuse de câtă autoritate mă bucuram în familie. Iubea pe una din nepoatele mele, funcționară la Brad, și ar fi vrut să se căsătorească cu ea. Dar fata se lăsa greu. Plotonierul major Negrilă mi-a spus foarte respectuos că, dacă aș pune în joc prestigiul pe care îl am, e sigur că domnișoara s-ar îndupleca.

Negrilă avea o figură prelungă, palidă și delicată. Toată înfățișarea îl arăta ca pe unul care a căzut în jandarmerie ca un surdo-mut în orchestră, spre deosebire de Mărăcine, care într-o asemenea orchestră părea un adevărat trombonist.

I-am răspuns drept că pe această nepoată n-o cunosc, eu locuind în Bucovina, cam departe de această ramură din neamul meu. Dar cum el,

Negrilă, îmi e foarte simpatic, voi face tot ce-mi stă în putință s-o înduplec. Ceva mai mult, dacă și el e de acord, voi spune fetii că mi-ar face mare plăcere să-i cunun eu.

Copleșit de atâta bunăvoință din partea mea, Negrilă, printr-o spontaneitate de care numai îndrăgostiții sânt capabili, mi-a luat mâna și mi-a sărutat-o. La rândul meu, profund mișcat, l-am prins de amândouă tâmplele și l-am sărutat pe frunte, părintește, semn că-l găsesc vrednic să intre în familia mea. Indiferent de motivele mele, care erau altele decât ale lui, ne-am găsit emoționați. Trăiam unul din cele mai mari succese din aventura mea pe un fond de comedie bufă.

Gazda mi-a dat amănunte despre fată, că e într-adevăr frumoasă, din care pricină are cu totul alte aspirații decât la un plotonier de jandarmi. Totuși i-a trimis vorbă ca să vină pentru duminica viitoare s-o prezinte unchiului din Bucovina. Barba mea căruntă și formidabila mea pipă i-au impus fetii. S-a înfățișat timidă, dar foarte frumoasă. I-am spus că sânt mândru de ea. Laudele despre cumințenia și frumusețea ei corespund întru totul. I-am cerut amănunte despre slujba pe care o făcea la Brad și i-am vorbit despre Negrilă. „Acuma, după ce te cunosc, m-am convins, fetița mea, că într-adevăr nu face de tine. Dar trecem, cum vezi, prin momente de mare schimbare, când chiar un jandarm poate să ne aducă bine ori poate să ne aducă rău. Tu ești fată înțeleaptă. În loc să-l refuzi brusc, fă așa ca prin atitudinea ta, el, care te iubește, să aibă iluzia speranței. Ce te costă o vorbă bună pentru un tânăr care suferă, oricare ar fi el? Din atitudinea ta binevoitoare poate să iasă bine și pentru tine și pentru familia noastră“.

Frumoasa fată se pare că m-a înțeles. Nu-i ceream să-și calce peste sentimente, ci numai să aibă o atitudine mai convenabilă.

Peste câtva timp, Negrilă îmi săruta mâna mai accentuat. Vedea în mine pe binevoitorul unchi și pe viitorul naș.

Situația se consolida, dacă gazdele mele nu s-ar fi mutat la Brad.

Între timp s-a intercalat un eveniment, pe care numai eu aveam să-l știu. Cu firea mea neconcesivă în materie de artă și de moralitate publică, am avut totdeauna mulți adversari, uneori mergând până la dușmănie nimicitoare. Acum, la răsturnarea istorică a vremii, numai cine n-a vrut nu m-a atacat. Dar toți câți au putut au și vrut. Din izolarea mea, citeam aproape toate atacurile care s-au scris în presă. Am știut încă din București că figuram pe lista celor ce vor fi judecați. Această listă inițială nu s-a făcut

în sânul guvernului, ci în blocul unde locuiam, din strada Vasile Conta 3-5, de către un anumit conclav. Dentistul Bernath m-a ținut în curent. Publiciști, care n-au fost niciodată comuniști, cum s-a dovedit ulterior — și pot s-o documentez cu nume —, simulau comunismul numai pentru a-și revărsa răzbunările în noua presă. Rețin din toate o singură informare scrisă de Perpessicius în „Revista Fundațiilor Regale“, adică sub egida fostului rege Mihai. Susținea în această importantă publicație că eu aș fi fugit în Germania, *urmându-mi stăpânii ideologici.* Iar eu citeam această informare în Munții Apuseni ai României! Ce probe avea Perpessicius că eu am fugit în Germania? Nici una. Dacă era om corect putea să știe că eu am demisionat din guvernul Antonescu la cererea ambasadorului Killinger, fiindcă am respins orice amestec german în ministerul pe care îl conduceam și din această pricină am refuzat orice altă colaborare. Cât despre stăpânii mei ideologici, am fost singurul scriitor român, care am combătut doctrina rasismului hitlerist în revistele unde am scris și în cărțile pe care le-am publicat. Perpessicius, chiar dacă ar fi vrut s-o facă, nu putea, fiindcă dânsul era redactor literar la ziarul „Cuvântul“ al lui Nae Ionescu, subvenționat integral de Hitler. Onorariul lui Perpessicius era alcătuit din bani germani și nu putea să n-o știe tocmai el, când o știa tot Bucureștiul.

Dacă acest zvon răspândit de adversarii mei mi-a servit ca acoperire în cei doi ani și jumătate cât am trăit în Transilvania, el a cântărit enorm la sentința care mi s-a dat în lipsă. Am fost judecat la urmă și, în textul acuzației, semnat de doamna Alexandra Sidorovici, mi se imputa minciuna că aș fi fugit în Germania.

Am citit sentința în ziua de 6 sau 7 iunie, adusă de ziarele de la București, foarte liniștit, fumându-mi pipa. Era un element în plus că nu voi fi urmărit cu înverșunare. Voi fi chiar mai liniștit până în ziua când mă voi prezenta să-mi rejudece procesul. Iar gazda mea, care, cum am spus, era un admirator al lui Nichifor Crainic, comentând această sentință, a spus: „Unchiule, ce greșeală! Toată lumea știe că Nichifor Crainic e în Spania“.

Într-adevăr, multă lume, pentru că tot în ziarele din București se scrisese că aș fi în Spania cu care n-am avut nici o legătură niciodată.

Nu se mai putea locui la scumpii mei nepoți pentru că din toamnă nici ei n-aveau să mai rămână în satul acesta de mineri. Nepotul meu era numit la Brad într-un post mai înalt. Se ivea însă o discuție în familie. Soția lui era învățătoare în sat și trebuia să-și urmeze bărbatul. Cum să facă transferarea?

Nu cunoșteau pe nimeni la București. Socialiștii nu fuzionaseră încă, dar colaborau cu comuniștii. Ștefan Voitec era ministrul Învățământului, dar n-aveam raporturi cu el. Cu șeful său politic însă, C. Titel-Petrescu, eram în relații simpatice.

Am spus gazdelor că eu, din întâmplare sânt în legătură cu șeful socialiștilor, care venea adesea prin Bucovina, în căutare de partizani. Eram sigur că Titel nu mă va divulga. Îi voi scrie deci o scrisoare, rugându-l să dispună această transferare. Scrisoarea începea cu rugămintea să nu spună aducătorului cine sânt. Aducătorul și solicitanta sânt gazdele mele, dar, în împrejurările actuale, nu trebuie să știe adevărul ca să nu se intimideze. Dar, cum sânt dator să le fac și eu un bine, îl rugam prietenește pe Titel-Petrescu să facă, prin Ștefan Voitec, transferarea învățătoarei la Brad.

Am pecetluit plicul cu ceară roșie, explicând că sânt acolo și secrete ce-l priveau numai pe Titel și pe mine.

Nepotul meu a plecat la București și peste câteva zile s-a întors cu transferarea. Titel-Petrescu m-a satisfăcut imediat, păstrând discreția absolută. Am rămas tot unchiul din Bucovina. Își închipuie oricine bucuria că, pândit pe viață ca fugar în Germania, mijloceam o transferare plănuită pe Valea Crișului Alb. Nu mai vorbesc de satisfacția gazdelor mele.

Voiau să ne mutăm neapărat împreună la Brad, dar nu era cu putință. Acolo se alegea, se topea și se turna aurul în lingouri. Acolo supravegherea era multă.

Urma să optez din două una: ori mă întorc în munte, ori mă cobor pe Criș în jos, dincolo de Brad, la altă soră a învățătoarei. Am ales muntele unde eram cunoscut și aclimatizat și am plecat.

Când am ajuns cu căruța la marginea satului, ne-am oprit și am trimis sus să vină Muți să-mi urce bagajul.

Popasul acesta la moș Avram nu-l pot uita.

Moș Avram avea o căsuță săracă sub coasta apropiată, fără curte împrejmuită. Aici gospodarii n-au gard sau ulucă. Un păr uriaș se ridica în mijlocul bătăturii, care abia își mai ținea prăpădul de fructe coapte, ironizând parcă sărăcia dimprejur. La umbra părului ședea grecește o femeie tânără, voinică, rotundă la față și rumenă, care zâmbea de departe la noi. Dar zâmbetul ei nu era natural. Era straniu. După un timp, s-a ridicat, s-a dus în casă și s-a întors zâmbind mereu spre noi, călătorii, dar umbletul ei nu era natural. Era straniu. Părea chiar frumoasă de departe, dar avea ceva

neobișnuit în toată înfățișarea ei. De ce se ferește de noi? am întrebat pe moș Avram, căruia îi oferisem și țigări și un pumn de tutun tocat. E noră-mea, dar nu e în toate mințile, răspunse el. A înnebunit de când fiu-meu e dus la război și nu ne-a scris nimic. Ea crede că a murit. Femeia de sub pom zâmbea straniu și nevinovat la noi.

În preajma părului se jucau doi băiețași ca de patru ani. Se băteau cu pere.

— Unul e nepotul meu, zise moș Avram răsucind o nouă țigare. Celălalt e pripășit la noi de la casa asta de lângă apă, că n-are pe nimeni.

Casa din jos de drum arăta a fi pustie.

— Ai lui toți au murit într-o noapte, continuă moș Avram cu ton firesc. Tat-său, mă-sa, doi frați și trei surori, toți în anii cruzi. Au mâncat seara ciuperci otrăvite și până la ziuă au murit toți. Doctor nu, agent nu. Băiețașul n-a mâncat că îl bătuse mă-sa, nu-ș ce stricase. Și dacă l-a bătut, el s-a îmbufnat și n-a vrut să mănânce. A rămas singur-singurel pe lume. Unde să se ducă? A venit la noi să se joace cu al nostru. Ce-om mânca noi, o mânca și el.

Băiețașii se băteau cu pere și râdeau.

Tânăra femeie surâdea straniu la umbra părului.

Toți trei erau senini și păreau fericiți.

Nebunia femeii era inofensivă și copilăroasă.

Moș Avram, cu calm în mișcare și ton egal în vorbă, ne-a adus pere să mâncăm.

Dincolo de râu era o casă mai jos, între pomet. S-a desprins de acolo un om, dar umbletul lui era straniu. A trecut puntea peste Criș, dar mersul lui părea și mai straniu. A ieșit la drum și a venit la noi.

— Am auzit vorbă și a mirosit a tutun. N-aveți cumva o țigare?

Omul era orb, orb absolut din primul război mondial. Ne-a povestit în ce împrejurări a orbit. Nouă, căci moș Avram ca vecin îl auzise de mii de ori.

— Vă plac perele lui moș Avram. Bună țigara. Am să vă fac și eu cinste cu niște prune. Aur nu altceva.

Omul s-a sculat — n-avea toiag —, a trecut putea și l-am urmărit cu ce siguranță se strecura printre pomi, și-a ajuns la cel cu fructe galbene. S-a întors cu poala plină.

— Cum ai nimerit fără să dibui?

El râse cu poftă: „Păi, dacă i-am pus eu când aveam ochii! Îi cunoaște tata de parcă i-aș vedea și acum“.

Un orb din războiul trecut, o nebună și un orfan din cel de-acum, un supraviețuitor dintr-o catastrofă familială — și toți râdeau straniu.

Puteam să mă plâng, eu, care îi vedeam ca moș Avram?

O fetișcană a sosit călare pe Muți.

Sus nu se schimbase nimic. Am găsit totul cum am lăsat. Aici pe culme plutești deasupra evenimentelor. Și totuși se înșurubase ceva care ar fi fost în stare să schimbe pacea în furtună.

Se fofilase un ins enigmatic într-o vale la câțiva km. de aici. Trăia într-o căsuță izolată. Se da drept un rus dezertor, încercând să vorbească stricat românește, dar era surprins adesea că are cea mai neoașă pronunție. Din când în când i se aduceau doi copii să și-i vadă. Amănuntele contradictorii despre el îi puneau apariția în problematic. La început umblau zvonuri. Se spunea că în muntele Găina ar fi ascuns un faimos șef legionar și de aici până la el ar exista 12 posturi de strajă, iar acesta ar fi unul din ele. Dar se spunea și contrariul; și anume că asta ar fi o poveste născocită numai spre a deruta pe naivi și că sub această poveste s-ar ascunde un agent camuflat, venit să observe ce se petrece în munte. Istoria cu rusul dezertor n-o credea nimeni, fiindcă erau amănunte care îl demascaseră. Pentru nepoată-mea cea rahitică, inteligentă cum era, lucrul părea foarte clar. Omul nu era nici dezertor rus și nici legionar fugar. Ea l-a văzut bine, fiindcă într-o zi a venit la ele acasă făcându-se că le roagă să-l primească în gazdă după plecarea mea. Știa că a fost acolo un alt găzduit. Fata i-a spus că da, dar acela era unchiul ei din Bucovina venit în vizită. Pentru străini necunoscuți însă ele nu au camere de închiriat.

Afară de asta, acum când încetase războiul, grupuri de tehnicieni din armata rusă, pe care eu însumi i-am văzut, cercetau munții făcând fel de fel de măsurători pe culmi și pe văi cu fel de fel de aparate. Sigur că urmăreau alte obiective decât ceea ce m-ar interesa pe mine, dar oricum răscolirea munților nu era în nici un caz un semn liniștitor.

Toate duceau la concluzia că nu se mai poate rămâne aici și că trebuie să schimb locul. Situația în țară încă nu era așezată ca să pot ieși la lumină, pentru a-mi rejudeca procesul. Și atunci m-am hotărât să merg la a treia soră a noilor mele nepoate, măritată într-un sat tot pe Criș, dar mai jos de Brad. Mă cunoștea din casa învățătoarei și știa că sânt unchiul lor din Bucovina.

Am ajuns cu trenul într-o seară de toamnă. E o mică localitate minieră, unde lumea e obișnuită cu vizitatori străini. Casă arătoasă, iar în față un rând de dalii înalte, roșii, violete și galbene care, la lumina becului electric,

arătau feeric. Soțul, funcționar public; ea, absolventă de liceu și un băiețaș de cinci ani și jumătate, care avea să fie prietenul meu. Mă cunoșteau din casa învățătoarei și știau că sânt unchiul lor din Bucovina. M-au primit prietenos ca pe o rudă despre care nu știau mare lucru și pe care, dacă n-ar fi fost nenorocirea care bântuia frumoasa povincie, n-ar fi văzut-o niciodată.

La puțin timp după sosirea mea, stăpâna casei a căzut bolnavă și avea să zacă o lună și jumătate, îngrijită de medicul circumscripției locale. M-am oferit să duc eu gospodăria, aducându-mi aminte că la mama acasă, deși copil încă, făcusem lucrul acesta cu îndemânare. Când părinții plecau la muncă, lăsau totul în seama mea, îngrijeam un frate și surorile mai mici, vedeam de orătănii spre bucuria mamei care, la întoarcere seara, găsea puii tăiați, opăriți și jumuliți, căldarea pusă de mămăligă și mălaiul cernut.

Întâia grijă era să pregătesc hrana porcilor, fierbând cartofii, dozând cantitatea de uruială, răcind fiertura, fiindcă nu te jucai cu foamea furibună a indivizilor acestora, care altfel și-ar fi ars gâtlejul. Apoi aruncam grăunțele la păsări, căci, dacă n-o făceam la timp, năvăleau peste mine în bucătărie. Fierbeam laptele și pregăteam cafeaua. Laptele e cel mai hoț aliment; te pândește cum nu ești atent, sare din oală spumegând și s-aruncă în foc ca un călugăr budist. Se scula băiețașul, care dormea la mama, dar, când ne-am împrietenit, plăcerea lui cea mai mare era să petreacă noaptea în brațele mele. Eram o atracție pentru el, fiindcă aveam o barbă căruntă și o lulea grozavă, cum nu mai avea nimeni în sat. Îl puneam în rânduială și luam împreună micul dejun. Tata pleca prea de dimineață. Era foarte dificil la masă. Ca mulți copii de vârsta lui, nu voia să mănânce. Atunci a trebuit să mâncăm în joacă. Toate numele politice le cunoștea și toate personagiile din cărțile ce i se citiseră. Îl luam pe genunchi și-i spuneam: Acum mâncăm pe Roosevelt, acum mâncăm pe Churchill, acum pe Hitler, acum pe Stalin… Îi mânca cu unt și marmeladă de măceșe pe pâine și cafea cu lapte. De unde mai înainte aceste delicii erau fade, că nu merita să pună gurița pe ele, acum, condimentate cu celebrități, aveau un gust extraordinar, spre hazul părinților. Băiețașul devenise un adevărat canibal.

După asta, cu hârtie și creion, mergeam la bolnavă, stabileam meniul zilei și scriam amănunțit cum se prepară fiecare mâncare. Cum multe le știam, n-am greșit mai niciodată. Am descoperit că vocația mea adevărată era aceea de bucătar. Dacă aș fi îmbrățișat-o la timp, n-ajungeam unde sânt. Pe vremea mea bucătarii nu avansau până la profesori și miniștri. Bineînțeles, asistentul meu în noua meserie, care îmi plăcea, și

colaboratorul meu la bucătărie era băiețașul, nelipsit de lângă mine. La masă, ne simțeam obligați ca noi să mâncăm mai cu poftă bunătățile pregătite de amândoi.

Mai avea și alte cusururi băiețașul. În vecinătate nu era nici un copil de seama lui cu care să se joace. Și cum duduia de energie și cum n-avea ce face cu ea, o ștergea de-acasă și colinda prin tot satul, fără să spună când și unde a plecat. Deștept foc și umblăreţ, toată lumea îl cunoștea. Părinții nu înțelegeau acest vagabondaj. Tata n-avea timp să se ocupe de el, deși amândoi îl adorau. Pe maică-sa dispariția lui în necunoscut o băga în groază. Doamne ferește, cine știe ce putea să i se întâmple. Uneori îl căuta câte o jumătate de zi până da de el. Urma inevitabil câte o corecție cu nuielușa. Asta se întâmpla de patru-cinci ori pe zi. Din grijă pentru el, bineînțeles. Dar bătaia devenise a doua natură și nu mai avea nici un efect. Într-o zi ne-am pomenit cu el aducând un snop de nuiele de salcie.

— Mamă, ți le-am adus s-alegi pe cele mai bune ca să mă bați.

A făcut o mutriță mucalită, că mie îmi venea să-l mănânc!

Dar maică-sa, în loc să-l dezmierde, a ales într-adevăr pe cele mai bune și le-a pus pe poliță în bucătărie.

— Ai să vezi ce-ți dau eu ție!

Băiețașul râdea.

A doua zi aud din curte țipetele lui obișnuite. Când a scăpat, a venit la mine cu toată fața plânsă. Cărnița lui era toată vărgată cu roșu. Mama de altfel îl bătea numai pe părțile moi. Cred că i-a fost rușine de mine când mi-a spus:

— Unchiule, nu m-a durut, dar am plâns tare ca să creadă ea că mă doare.

— Foarte bine! Noi, bărbații, nu trebuie să plângem cu adevărat.

Dar, după puțin timp, suspină din adânc și zise:

— Of, dacă ar muri odată să scap de ea.

— Cine să moară?

— Mama, d-apoi cine?

— Și cine ne mai face nouă mâncare? Cine mai îngrijește de noi?

— Tu și cu mine!

Am simțit nevoia să-l iau patetic și să-l zgudui puțin:

— Știi tu ce-ai spus când ai zis să moară mama? S-o punem într-un coșciug să batem cuie pe ea, s-o ducem la cimitir, unde-ai văzut cum se îngroapă morții, să-i facem o groapă și s-o aruncăm acolo, să azvârlim

pământ peste ea, să-i intre pământul în gură și să nu mai poate răsufla, să-i astupe ochii și să nu mai poată vedea, s-o pătrundă gerul și să înghețe de frig, să cadă ploaia peste ea și să putrezească? Asta vrei tu pentru mama ta?

L-a podidit un plâns zguduitor: „Nu vreau, nu vreau, nu mai vreau să moară mama mea!“

Mi-a fost greu până l-am potolit.

Atracția lui cea mai mare, care îi dă gust de aventură, era să fie luat în căruțele cu cai întâlnite pe drum și să fie dus, indiferent unde, numai să fie plimbat. Cum toți îl cunoșteau, toți îl plimbau. Dar când un flăcău cu cai frumoși l-a dus până în satul vecin de unde s-a întors numai seara, mamă-sa l-a așteptat cu grija în inimă înfiptă ca un cuțit, căci îi pierduse urma. Am intervenit eu și nu l-a bătut. I-am lămurit pe părinți că asta vine din faptul că în vecinătate n-avea copii de seama lui cu care să se joace și că totul va trece peste un an, când avea să intre în disciplina școlară. Când își punea ghiozdanul în spate, copilul începea să aibă simțul responsabilității, ceea ce însemnează al cumințirii. Să observați și dumneavoastră. Când ajunge la doi ani și se simte singur pe propriile picioare, copilul devine independent și intră în faza neascultării. Îi place să facă ceea ce vrea el, nu ceea ce îi comandă mama. Dacă la plimbare, ea îi spune s-o ia la dreapta, el o ia la stânga, se uită la ea râzând și simte plăcere că n-o ascultă. Băiețașul nostru are spirit foarte independent, fiind un temperament voluntar. Bătaia e inutilă. Ea n-are nici un efect asupra lui. Când va ajunge la școală, văzând pe ceilalți copii cum se supun, va face și el la fel, în mod spontan.

Am început să-l iau cu mine la plimbare afară din sat, pe câmp, prin pădure, comentând lucrurile și fenomenele din jurul nostru și atrăgându-i atenția că noi amândoi vorbim ca doi bărbați și ne înțelegem bine între noi. Îl încânta și se simțea bărbat ca unchiul. I-am spus că eu în Bucovina am o grădină cu palmieri, am struți, am cămile cum a văzut el prin cărți. Mă rog, o adevărată Africă e grădina mea. Struțul e mai puternic ca un mânz și dacă îl înhami la cărucior te plimbă cât vrei tu. Iar cămila cât e de mare atât e de blândă. Ea îngenunche în fața ta, se face mică s-o poți încăleca între cocoașe, apoi se ridică și te plimbă tot așa cât vrei. Cum să nu-l încânte dacă asemenea miracole i le spunea unchiul cu barbă impunătoare, trăgând din luleaua cât pumnul?

Mai era o tentație în sat, magazinul universal care, dacă avea fel de fel de articole fără prea mare însemnătate, avea în schimb și bomboane.

Patroana ținea mult la băiat. Era blond, avea un chip cu gingășie de fetiță și se purta foarte curat. Nu se băga prin noroaie ca alți copii. Odată doar l-am văzut cu o rană destul de mare la genunchi. Căzuse și se jupuise într-o piatră colțuroasă. Mă uit la ea și-i spun în șagă: „nu-mi place!“ „Știu, unchiule, de ce nu-ți place, răspunse el, prinzând imediat tonul. „Am să-ți fac una și la genunchiul ăstălalt!“ Cum îl vedea patroana trecând pragul, îl primea cu exclamații drăgăstoase și-i umplea buzunarele cu bunătăți din rafturile ei. Era prietenă cu mama lui și tocmai asta o stingherea pe mamă, să nu creadă patroana că ea ar fi în stare să-și trimeată băiatul la cerșit. Pentru asta, firește, mânca bătaie, dar el tot se ducea, știind că în magazin era bine primit.

Eu, care îl cunoșteam acum mai bine decât ea, i-am spus: „lasă că am să-l dezvăț eu fără bătaie“. Drumul la magazin mergea de-a lungul unei coline din sat. Pe la jumătatea lui, pe clină, dăinuie încă un castel pustiu. Nu era chiar castel, ci o casă cu etaj și pivniță, dar îi zicea așa fiindcă locuise acolo un grof, proprietar în sat, care fugise la Budapesta. După plecarea lui, care nu se purtase ca un om de pus la icoană, casa fusese devastată de uși, de ferestre, și de marile porți de la gura pivniței. Arăta lugubru și fioros. O casă părăsită în mijlocul satului stârnește imaginația și devine sălaș de stafii, că nici omul în toată firea nu mai are curajul să intre în ea noaptea.

Am trecut pe-acolo cu băiețașul și m-am uitat de departe la castel.

— Tu ai intrat vreodată acolo?

— Cum să intru, că mi-e frică!

— Foarte bine ai făcut. Dacă intrai, se isprăvea cu tine. Nu ți-a spus nimeni cine e-n pivnița aceea cu gura căscată, neagră și mare? Acolo pândește bau-bau, cel care mănâncă copiii care necăjesc pe părinți. Are o mulțime de drăcușori care pândesc la drum. Își pun în cap tichii de mărgăritar, așa că tu treci pe lângă ei și nici nu-i vezi. Dar ei te văd și știu cum te porți. Dacă ești rău, te înhață și îți dau brânci pe gura aceea căscată și neagră. Vai, ce e acolo, în fundul pivniței, e o grozăvie. Numai cazane care clocotesc pe flăcări. Oricât ai plânge tu, ei nu vor să știe de milă, fiindcă sânt flămânzi ca lupii. Te despoaie și te aruncă așa întreg în clocot. Trebuie să fie grozav să arzi în apă clocotită și să te prefaci în ciorbă. Asta e mâncarea cea mai gustoasă a lui bau-bau. Mi se rupe inima când mă gândesc câți copii a mâncat. Dacă pe la casele vecine nu mai e niciunul, pe toți i-a mâncat bau-bau, fiindcă i-au supărat pe părinți. Mie îmi e așa de milă de tine când mă gândesc că ai s-o pățești. Și asta tocmai când voiam,

cum ți-am spus, să te duc cu mine în Bucovina, să te plimbe strucul în cărucior și să încalici pe cămilă între cele două cocoașe…

Povești cu bau-bau îi născoceam zilnic în plimbările noastre, alternându-le cu lucruri frumoase, care îi încântau închipuirea aprinsă. Trebuia creată o autoritate imaginară, s-o știe de frică de vreme ce nuiaua părintească nu mai avea nici un efect. La vârsta lui, autoritatea imaginară e mai puternică decât cea reală, iar frica e mai eficientă când vine de la o pedeapsă fantezistă, care nu s-a aplicat și nu se va aplica niciodată. Sabia lui Damocles, care atârnă sus, gata să-ți despice capul, n-a fost născocită în zadar.

Prezența lui bau-bau în castelul pustiu, care părea el însuși un cap de monstru cu gura căscată, a avut un efect categoric. Băiețașul n-a mai trecut pe-acolo, singurul drum care ducea la magazinul universal.

După o vreme l-am pus la încercare. L-am trimis să cumpere chibrituri pentru casă. I-a fost frică să se ducă. Atunci i-am dat un bilet de voie către bau-bau pe care trebuia să-l arate trecând prin dreptul castelului. Când a trecut, a ținut mâna sus de tot, să se vadă că are voie de-acasă și nu umblă ca o haimana, cum îi spunea mamă-sa. Copiii, prin gesturile lor naive, au un umor de-o puritate extraordinară.

Marmelada, care dincoace de munte e populară sub numele turcesc de magiun, e bună pentru copii și pentru clienții hotelurilor, servită dimineața la micul dejun. Dar există în Transilvania una cu totul excepțională prin finețea gustului, aceea de măceșe. N-o cunoscusem până la noua mea gazdă. E greu de pregătit, mă lămuresc ei, dar tocmai acum e anotimpul. Cum mă prinsese pasiunea gastronomică, pentru a mai uita de grijile mele, m-am oferit s-o pregătesc eu, după indicații, firește. Într-o duminică după-amiază, am pornit toți cu două coșuri. Pe coasta dinspre apus a satului, o pădurică de fag lăsa pasul agriculturii cu laturi parcelate încă tradiționale. Răzoarele dintre loturi erau alcătuite din perdele înalte de măceși, care le împrejmuiau ca adevărate garduri vii. Atâția măceși nu mai văzusem nicăieri. Căzuse bruma și doborâse frunzișurile. Pe ramuri n-au mai rămas decât stropiturile roșii ale fructelor în elegantă formă miniaturală de amfore grecești, păzite de puzderia zbârlită a ghimpilor. Pătrunse de brumă, măceșile se muiaseră și deveniseră cleioase, cum erau tocmai bune de marmeladă. Le culegeam cu mănuși de piele, dar ghimpii se îndârjeau, treceau prin ele și mușcau degetele, pătrundeau prin haină, prin pantaloni și prin ciorapi și lăsau numai înțepături cu ascuțimea lor ca de os. Măceșele ne

atrăgeau cu mulțimea și frumusețea lor, dar apărarea ghimpoasă era cu atât mai usturătoare. Eram o înțepătură de sus până jos, dar culesesem două coșuri mari cu vârf. Acasă le-am curățat de cozi și de vârfurile ca niște flori lemnoase, să rămână numai fructele roșii. Ar fi trebuit să le spargem în două, că sânt umflate de semințe păroase, și să le fierbem golite, dar această muncă prea migăloasă se poate înlocui printr-o strecurătoare specială. Le-am pus la fiert în apă simplă și le-am fiert până s-au făcut terci. Apoi, cu zeama lor cu tot, le-am trecut prin strecurătoarea specială și le-am stors prin ea, până n-a mai rămas nimic în partea alcătuită din coji. Zeama obținută am pus-o la fiert din nou. Trebuie fiartă continuu, zi și noapte, mestecând fără întrerupere cu linguroiul, la foc egal, dozând zeama cu cantitatea de zahăr necesară. Operația aceasta am făcut-o schimbându-ne cu rândul. Zeama o scazi și o îngroși prin fiert după cât vrei să obții de păstoasă marmelada. E cu mult mai fină pe limbă decât oricare altă marmeladă. Carnea de măceșe, fiartă și strecurată, se pulverizează lichid ca un fel de mălai, când faci o mămăligă pripită. N-aduce cu nici un alt gust de marmeladă. În această privință, măceașa ghimpoasă și dificilă cum este poate bate orice fruct, fie el oricât de nobil. Pornisem cu ambiția s-o fac eu singur, dar a ieșit din colaborarea tuturor. Chiar băiețașul a curățat la coji. Iar eu, care nu sânt mâncăcios, entuziasmat de finețea acestui aliment, care îți cere o îndelungă răbdare, am devenit propagandistul lui.

Plănuisem de mult un curs despre spiritualitatea poeziei românești. N-avusesem încă timp să-l aștern pe hârtie. Era iarnă. Aveam destul răgaz, mai ales noaptea. Ziua mai trecea în plimbări și jocuri cu băiețașul, care îmi era din ce în ce mai drag, fiindcă simțeam ecoul meu în el. Dar abia acum aveam să-l cunosc mai bine. Când lucram ziua în camera dată mie, mai rar să rămân prea multă vreme singur. Băiețașul se strecura pe ușă și, așezându-se la masă, voia să lucreze ca mine. Era obișnuit cu cărțile și nu le rupea. Părinții îi citiseră tot ce-au găsit prin librării și el știa că acolo se găsesc versuri. Îi dam o coală de hârtie, un creion și începea să mâzgălească. I-am tras fel de fel de linii ca în caietele de caligrafie, voind să-l învăț să scrie și să citească. Era prea inteligent și prea nervos ca să aibă răbdare. Voia să știe totul dintr-o dată. Cum știa unchiul, de ce să nu poată ști și el? N-a fost chip. După strofele de pe pagini, știa că în cărțile de pe masă sânt poezii. A stăruit să-i citesc. Ce să-i citesc? Cu care poet să-ncep? Ochii mi-au căzut pe volumul *Patriarhale* de Șt. O. Iosif. Dintre cărțile nescrise pentru copii e

cea mai potrivită. Poezii ca despre bunica, despre bunicul, despre frățiorul mic, care se sperie de cel mare fiindcă nu l-a văzut de mult, despre mama care își sfătuiește băiatul când pleacă să intre la stăpân, găseau în el un ecou cu totul neașteptat. Se lipeau ca mierea de el. Descopeream o afinitate apriorică între el și aceste poezii de parcă Șt. O. Iosif le-ar fi scris când ar fi fost de o vârstă cu el. La a doua lectură, băiețașul le reproducea fără greș. Le reținea și le reda ca o bandă de magnetofon. Mă găseam ca în fața unui fenomen. Cunoșteam din experiențele anterioare această putere de înregistrare fulgerătoare la copii și știam că treptat se moleșește, dacă nu dispare. Simțul ritmului e dat în om de la început. Sânt esteticieni care îl derivă din joacă, alții din muncă. Explicațiile lor sânt de mâna a doua. Eu le găsesc false. Ritmul e inițial și fundamental un fenomen biologic. E bătaia inimii, care dă pulsația sângelui, e mișcarea regulată a mersului sincronizată cu respirația. Ritmul în poezie e transpunerea sau mai bine zis imprimarea în materia verbală a bătăilor inimii, a pulsului sângelui. Ritmul verbal e o expresie poetică prin care omul se răsfrânge în afară. Copiii în general învață așa de ușor poeziile ritmice și, mai înainte de orice altceva, nu fiindcă se joacă și nu fiindcă muncesc, ci fiindcă au în ei ritmul biologic, care, în cazul acesta, e ca un fond apreceptiv de altă natură decât cel rațional. Micul meu prieten memora fulgerător poezia și apoi o reproducea, nu numai în virtutea fondului biologic, adică a ritmului mecanic, ci prin afinitate psihologică. Se identifica intuitiv cu starea sufletească din poezie, cu tonul ei afectiv. El nu reproducea mecanic poezia, ci o interpreta pur și simplu ca un actor, ca un mare actor. Această interpretare era într-adevăr partea uluitoare a reproducerii.

Un mare actor — lasă că sânt rarități cei care știu să spună versuri — gândește și studiază poezia pentru a o interpreta. Adică în cazul lui se interpune elementul intelectual peste intuiție. De aceea, de multe ori nu nimerește tonul afectiv. La copil ar fi cu totul greșit să imaginăm un asemenea proces. Micul meu amic pătrundea în miezul afectiv al poeziei printr-o spontaneitate intuitivă, identificându-și bătaia inimii cu ritmul, cu tonul psihologic al ei. Când interpreta bunăoară pe mama din poezia *Adio* era cu neputință să nu-ți dea lacrimile, atât de patetic accent punea. În cel mai scurt timp a înregistrat 16 poezii de Șt. O. Iosif și pe fiecare o interpreta altfel, adică în tonul ei afectiv, cel adevărat. Cei care îl ascultau recitându-le în ordinea stabilită de el, nu știau ce să mai creadă. Se găseau în fața unui fenomen ieșit din comun, care impresiona profund și semăna a geniu

precoce în erupție. N-am crezut în această genialitate fiindcă o mai văzusem fără să-i constat continuitatea. Dar cazul e de natură să ridice probleme în legătură cu psihologia copilului, cu literatura pentru copii sau cu tehnica poetică.

Prozodia, arta poeziei ritmice sau clasice, nu e o formă creată arbitrar de inteligență sau de fantezie. Poezia ritmică e bătaia inimii imprimată în materia verbală de natură poetică. Ritmul e o formă necesară de exprimare, cum atestă poezia folclorică.

Copilul intuiește mult mai adânc decât credem. Intuiția spontană sau înțelegerea intuitivă e anterioară limbajului. Copilul pricepe și ce nu poate exprima. De asemenea, el are un simț estetic sau mai bine zis un simț și o nevoie de frumos mai dezvoltate decât credem noi. Exemplul lui Șt. O. Iosif e concludent. În poezia lui de nivel artistic, în fond de simplitate, de candoare și de puritate, gustul copilului se întâlnește cu gustul omului matur. Și e păcat că din acest poet serafic nu s-alege o antologie pentru preșcolari și pentru micii școlari. Neglijarea simțului de frumos la copii duce la fabricarea acelei literaturi inferioare cu fond trivial în formă informă care n-are drept scop decât mercantilismul și, în consecință, sluțirea sufletului copiilor.

Când am citit tot ce credeam potrivit pentru el din cărțile de pe masă, am trecut la Grigore Alexandrescu, cu care începea studiul meu. Fabulele nu l-au atras prea mult, dar *Câinele soldatului* eram sigur că are să-l impresioneze. Ceea ce l-a zguduit însă din această poezie e altceva decât mi-am închipuit eu.

Părinții, văzând ce da din copilul lor, și-au schimbat părerea despre el. De unde se grăbiseră să creadă că nu e nimic de capul lui și că are să iasă un derbedeu, acum erau încântați că lumea îl admiră, îl ridică în brațe, îl laudă și-l sărută. Era îndeosebi o doamnă tânără, prietenă cu mama lui. Frumoasă femeie, care îl iubea fiindcă n-avea copii. Venea la mama și împleteau împreună pulovere din lână albă și moale de iepure de casă, care devenise o modă în toată țara. Ei îi recita mai ales poeziile învățate și-i declara că el, când va fi mare, numai pe ea o va lua în căsătorie și pe nimeni altcineva. Doamna făcea mare haz de candoarea acestei declarații și îl nimicea în dezmierdări, măgulită că băiețașul simțea că e femeie frumoasă. Erotism precoce în sensul degenerat al freudismului? Nici pomeneală. Era simțul estetic în toată puritatea lui, deșteptat în copil de contemplația instinctivă a

frumuseții. El îi vorbea cum ar vorbi cu o floare sau cu o pasăre colorată la pene.

În seara aceea încremenită în păienjenișul de oțel al gerului, focul pâlpâia stindarde roșii în sobă și părinții erau de față.

Eu citeam copilului *Câinele soldatului,* urmărindu-i jocul mobil al feței. Se strâmba la dreapta, se strâmba la stânga, făcea o cută tare pe fruntea netedă și trandafirie. Se abținea din răsputeri, fiindcă știa că noi bărbații nu trebuie să plângem. Nu e de demnitatea noastră. Plânsul se adunase din toată ființa lui și se îngrămădise în gât. El îl înghițea și se abținea pe cât putea, schimonosit la față. Dar când am trecut de parada înmormântării la versurile:

Iar în dimineața aceea viitoare
Pe când se deșteaptă omul muncitor.
Zăcea lângă groapă mort de întristare
Câinele Azor.

a fost o erupție de plâns cu hohote mari, cu zguduiri, cu șiroaie care îi alunecau până pe piept. Cu neputință să-l mai potolim.

— Na, fac eu pe supăratul. Mă făcuși de râs. Una vorbim între noi ca bărbați ce sântem, iar tu te bocești ca o babă la cimitir.

— Dar, unchiule, de ce să moară câinele Azor? Vorbele lui se înecau în sughițuri zguduite. De ce să moară câinele Azor? Și iar pornea să plângă în hohote.

Atunci a intervenit tata:

— Taci, mă, prostuțule! Câinele îl iubea prea mult pe soldat și decât să rămână singur pe lume a preferat să moară pe mormântul de jale pentru el.

— Dar de ce să moară? De ce să moară? Și iar izbucnește în hohote de plâns.

Eu m-aș fi așteptat să-l impresioneze moartea soldatului, sau jalea mamei rămase fără el. Dar, în definitiv, copilul avea dreptate, căci centrul poeziei e moartea din devotament a câinelui Azor. Văzând că n-o scoatem la capăt, am zis:

— Ascultă, fii atent, să-ți spun ceva care să te bucure și să ne înveselească pe toți. Câinele Azor n-a murit! Poetul zice numai așa în poezie, dar el știe bine că trăiește. E colea, în satul vecin, la mama soldatului, că nu putea s-o lase singură. Tu plângi ca un prostuț, cum zice tata, iar el dă vesel din coadă, se tăvălește prin zăpadă și prinde fulgii din

zbor în bot. Mâine ai să mergi cu mine să-l vedem. Să vezi cum are să sară cu labele pe tine și-o să se bucure văzându-te.

Au sărit și tata și mama. Câinele Azor trăiește. E în satul vecin. Cum putea el să lase singură pe mama soldatului? Triumful vieții asupra morții l-a liniștit, iar noi am schimbat vorba.

Dar nu trecu mult și băiatul zice:

— Unchiule, mai citește-mi o dată *Câinele soldatului!*

— Ce-ai zis? Să mă faci iar de râs?

— Nu mai plâng. Pe onoarea mea dacă mai plâng. Dacă trăiește, de ce să plâng?

Firește că i-am citit, urmărindu-l ce mutriță face. Oricât s-a abținut el, când am ajuns la strofa cu pricina s-a strâmbat, a lăcrimat, dar fără hohote spasmodice.

— Acuma, ia urmărește-mă cu cartea, s-o spun pe dinafară.

A fost o nouă uimire. Numai după a doua lectură auzită, băiețașul a reprodus-o fără greș. La un singur cuvânt s-a încurcat, *emisferul*, pe care nu-l cunoștea. Am luat o gutuie din fereastră și i-am explicat ce înseamnă acest cuvânt. Poezia lui Grigore Alexandrescu e lungă și grea pentru un copil de cinci ani și jumătate. Dar s-o reproduci din auzite abia după a doua lectură. Nu știu cum se explică și dacă se explică asemenea fenomene excepționale. Am semnalat cazul unui alt copil de la Sibiu, mai măricel, care reproducea arii de opere din auzite cu textele străine respective, fără să înțeleagă un cuvânt.

A doua zi băiețașul vine la mine.

— Vrei să-ți spun *Câinele soldatului?*

— Sigur că da!

— Dar nu pe-a lui Grigore Alexandrescu. Ți-o spun pe-a mea.

Și a început:

Nu rănit în bătaie, nu soldatul căzuse,

Nu în puține zile, nu chinuit muri…

Își închipuie cineva ce impresie făcea punând negația la începutul fiecărui distih, accentuând categoric și hazliu pe acest nu și întorcând pe dos poezia lui Grigore Alexandrescu până să ajungă la câinele Azor:

Nu zăcea lângă groapă, nu muri de întristare

Nu câinele Azor!

Era pur și simplu irezistibil cu strâmbăturile comice pe care le făcea, răsturnând o poezie tragică într-una umoristică și râzând el însuși de isprava

pe care o făcea.

— Îți place, unchiule?

Mă întreba de prisos fiindcă vedea după surpriza mea și după hazul meu zgomotos efectul pe care îl făcea poezia „lui".

Am stat și m-am gândit ce însemnează această întorsătură de spirit care dă sens contrar unei poezii celebre? Este ca rezultatul unui calcul mintal? Concluzia unei deliberări? A unei inteligențe zeflemiste? Aș merge prea departe, deși copilul are scăpărări de spontaneitate uimitoare.

Cred că ne aflăm în cazul unei reacțiuni a instinctului de conservare sau de apărare. Această poezie i-a plăcut, altfel n-ar fi învățat-o așa de repede. Ceea ce i-a displăcut în ea este însă elementul morții, moartea soldatului, moartea câinelui. Că moartea soldatului l-a impresionat mai puțin, se înțelege. A auzit atâtea povești în care soldații mor eroic și sânt lăudați pentru această moarte. Chiar aici în poezie, soldatul care moare e înmormântat cu paradă. Când mă jucam cu el, transformam în teatru poezia lui Bolintineanu *Pe o stâncă neagră…* Eu îmi puneam o broboadă și eram mama lui Ștefan cel Mare. El, cu o chivoră de ziar în cap și înarmat cu un băț, era voievodul, bătut de turci, rănit greu, amenințat cu moartea de dușmani și cu poarta închisă în față. Cu toate acestea juca cu bravură pe Ștefan cel Mare, fără ca situația lui gravă să-l impresioneze. Era soldat și așa trebuia să fie. Dar câinele, de ce să moară câinele, când pentru mintea lui n-avea nici un motiv? Copilul refuza această moarte nejustificată. Plânsul lui dramatic era semn că n-o admite. Instinctul lui, instinctul vieții, spunea că e absurdă. Iar când s-a convins că Azor n-a murit, că nu i s-a făcut această nedreptate, că trăiește în satul vecin, copilul s-a înseninat dintr-o dată. Instinctul vieții, contrariat de poezie, a triumfat satisfăcut de noua realitate imaginară. Faptul că Azor trăia în satul vecin era o dezmințire a poeziei care susținea că a murit. Marea bucurie a copilului era deci suprimarea morții din această baladă, după care rămâneau încă destule atracții pentru el. Această bucurie a vieții care a triumfat, a instinctului de conservare, l-a dus la negația totală a poeziei, răsturnându-i sensul pe dos și dându-i în interpretare o tonalitate hazlie. În orice caz, e un lucru rar să faci dintr-o operă tragică una comică, reacționând instinctiv la o vârstă care exclude deliberarea. În tragic apare limita vieții sau negarea ei, în timp ce comicul sau râsul în genere este expresia dragostei de viață, a bucuriei de a trăi. Mă uitam la acest băiețaș de o vioiciune rară cu câtă plăcere veselă accentua pe nu în toată poezia lui Grigore Alexandrescu, fiindcă vorbea de

moartea nejustificată a lui Azor și ce bucurie simțea s-o anuleze, râzând după ce plânsese din cauza ei. Eram la un moment inițial al vieții, care vrea să triumfe cu orice preț, refuzând primejdiile care o amenință sau forțele care o tăgăduiau.

Mă găseam în mare strâmtoare, cum am fost de multe ori în acești ani de grea pribegie. Câtă vreme am fost stăpân pe mine, munca mea de dascăl și cea a soției mele de medic ne aducea cât să trăim omenește. Nici mai mult, nici mai puțin. N-am făcut datorii, dar nici economii n-am putut face. Grija zilei de mâine, virtutea cardinală a oricărui burghez, mare sau mic, n-am cunoscut-o. Fără să fi fost ușuratic, sărăcia din casa părintească și educația mea morală ulterioară m-au făcut să disprețuiesc egoismul și să-l consider o degradare a omului, chiar în forma lui cea mai justificabilă. În locul acestei griji, mă bizuiam pe robustețea mea trupească și pe puterea mea de muncă, a mea și a soției mele. Așa ne-a surprins răsturnarea vremii, pe mine pribeag, pe ea în izolarea de la București.

Mă găseam la mare strâmtoare și nu știam ce să fac. Nevoia mi-a scos în minte figura unui prieten vechi. Ne cunoaștem de când el era încă student la Litere în București. Acum era episcop al Clujului eliberat. În anul tragic, când a trebuit să evacuăm acest scump oraș împlântat de romani în inima Transilvaniei, m-am gândit la el, la episcop, care rămânea păstor de neam în gura lupilor și, în preziua cedării forțate, i-am trimis ultimele milioane din casa Ministerului ca să nu ajungă cerșetor în mijlocul urgiei, care avea să-l bântuie. Cu firea lui blândă, a îndurat cu demnitate toate umilințele la care a fost supus în cei patru ani și jumătate de ocupație teroristă și s-a dovedit un vrednic conducător spiritual și național, cu drept în recunoașterea poporului pe care l-a păstorit și a noastră a tuturor.

I-am scris o scrisoare prietenească, spunându-i cum trăiesc și cerându-i un împrumut, nu un împrumut legat de soarta mea efemeră, ci unul garantat de câteva covoare grele, rămase la Sibiu de la evacuarea familiei mele de groaza bombardamentelor americane asupra capitalei. Scrisoarea o ducea un prieten comun. A desfăcut-o tremurând, cu ușile încuiate, la gura sobei, fiind încă iarna. Nici n-a apucat s-o citească bine și a aruncat-o în foc.

— Spune-i, te rog, să nu-mi mai scrie. Pentru Dumnezeu, să nu-mi mai scrie niciodată!

Prietenul s-a întors de la Cluj cu o sută de mii de lei.

În luna aceea, o sută de mii de lei era prețul a cinci cutii de chibrituri. Prețul oficial ajunsese 20. 000 lei cutia.

Gestul constituia a doua lepădare din partea ierarhiei ortodoxe române — ca să vorbesc în termeni monahali. A treia lepădare mi-a venit de la Arad. Episcopul de-acolo a răspuns că nu poate primi la ora aceea de după amiază, fiind timp pentru somn!

De această sută de mii mi-a fost scârbă să mă ating. Eram sigur că nu e blagoslovită. Am trimis-o înapoi cum venise.

Și am constatat că mai bine te descurci în viață dacă nu tulburi odihna sfântă a ierarhiei ortodoxe române, cum, într-adevăr, n-o turburasem până atunci.

Și-a mai venit o mâhnire.

În localitate se făcea târg săptămânal, obicei transilvănean. Îl cercetam să văd ce se poate cumpăra. Când colo, în lumea înghesuită, pe cine-aveam să întâlnesc? Pe Irene, verișoara soției mele, originară din Cernăuți, refugiată tocmai aici cu soțul ei Baronul Stârcea, bucovinean și el, avea aici o proprietate, iar soțul ei, director de bancă în Cernăuți, devenise în refugiu administrator al acestei proprietăți. Cu toate nenorocirile prin care trecuse, Irene rămăsese tot frumoasă, puțin mondenă, puțin pictoriță, deci fire prietenoasă. Am recunoscut-o dintr-o mie și m-a recunoscut cu toată moaca mea nouă. În mulțime, mi-a vorbit pe neobservate. I-am spus unde locuiesc și cum mă cheamă. Se împrietenise cu gazda mea. Venim mâine seară la voi, hotărî Irene. Femeile sânt mult mai curajoase decât episcopii români, îmi zic eu. Am anunțat pe gazdă, bucuros că am neamuri din Bucovina și s-a pregătit pentru seara următoare, bucuroasă să le primească.

Oricât am așteptat, n-au venit.

Bărbatul, desigur, s-a intimidat și n-a lăsat-o nici pe Irene să vie. Ca scuză, am explicat gazdei situația lor. Se refugiaseră de două ori din Cernăuți și de două ori li se confiscaseră lucrurile din casă până la ultimul pahar, pentru simplul motiv că erau făcute în Bucovina și deci aparțineau ocupanților. După atâtea lovituri, oamenii, îndeosebi el, se temeau și de umbra lor.

La puțin timp după asta, băiețașul nostru s-a îmbolnăvit de scarlatină. Singur eu aveam autoritate să-l fac să șadă în pat. El s-a vindecat, eu am rămas cu o furunculoză. Doctorul mi-a explicat că vine din scarlatină și mi-a dat o rețetă. Cine ședea de vorbă cu farmacistul? Vărul meu prin alianță care, la mine în București, era ca la el acasă. S-a făcut că nu mă cunoaște. Mi s-a părut un veac până să mi se facă rețeta în muțenia căzută între noi. Înmărmurise pe scaun de frică și nici măcar un clinchet de ochi nu mi-a

făcut. Era un băiat bine crescut dintr-un neam înnobilat de Habsburgi și îmi era milă de el că nenorocirea prin care trecuse din cauza năvălirilor străine l-a anihilat până într-atât. Dar când am ajuns acasă, un sentiment necunoscut până atunci m-a copleșit: că sânt mort între vii.

În această stare m-a găsit pe bancă în curte băiețașul. Oricât era de zburdalnic, el începuse să simtă toate nuanțele mele sufletești. Mi-am adus atunci aminte de o scenă din familia mea. Fetița noastră avea un an și jumătate. Ea a observat că nu vorbeam cu mamă-sa ca de obicei. Ne certasem, cum se întâmplă în căsnicie mai ales în primii ani. Seara, când am ajuns acasă, fetița, observând aceeași răceală, a venit, m-a tras de mână către maică-sa și mi-a spus aproape poruncitor:

— Tată, pupă mama!

Intervenția ei ne-a dezarmat. A trebuit să-i facem imediat pe plac, cășunând apoi pe ea și găsind-o mai înțeleaptă decât noi. Copiii participă la viața părinților mai mult decât bănuim noi și numai cine nu-i înțelege e în stare să se despartă unul de altul, despicându-le sufletul în două și nenorocindu-i pe toată viața.

Băiețașul s-a lipit de mine insinuat.

— Unchiule, tu ești trist. Hai să te distrez puțin!

Și-a început să-mi spună hazliu *Câinele Soldatului*, răsturnând și negând total sensul tragic al poeziei. El era în faza primară a vieții, când bucuria de a trăi constituia esența ei și când ea refuza tristețea și durerea ca elemente impure, care o alterează.

Vecin cu gazda mea își avea casa gospodărească un evreu, un om pașnic și s-aveau bine între ei, iar noi ne împrietenisem, având aceeași patimă a fumatului. Prin partea locului nu se cultiva tutunul, dar circula clandestin, adus de la câmpie, unde cultivatorii păgubiți de prețul oficial devalorizat, îl speculau pe sub mână sub formă de păpuși. Negoțul acesta se făcea, bineînțeles, în mare taină și, când eu aveam prilejul, i-l semnalam sau mi-l semnala el mie. Eu fumam cu pipa, el fuma cu țigara. Dar nu se găsea foiță. Din întâmplare, aveam eu destul de multă și-i ofeream prietenește. El s-a simțit dator să-mi întoarcă amabilitatea. Avea ridichi de iarnă, cultivate în grădina proprie, mari și fragede, și-mi oferea în schimbul foiței de țigare. Venea pe la mine să comentăm evenimentele și să ciocnim un păhăruț de țuică roasă.

Suferise și el numai fiindcă era evreu. Făcuse câteva luni de lagăr la Deva și-mi arăta dantura toată lipsă. Gazda mea spunea că această dantură

lipsea de multă vreme, dar lui îi plăcea s-o pună pe seama lagărului pentru a da mai mare însemnătate suferinței îndurate. În definitiv, un om pașnic, cum era el, care a avut de îndurat numai pentru vina imaginară că s-a născut evreu, era îndreptățit chiar să exagereze.

Mă întrebam cum oare poporul nostru, atât de tolerant din fire cu toate neamurile care au locuit pe acest pământ, a putut la un moment dat să devină în mod subit sălbatic și să prigonească oameni fără vină. Au fost la noi grecii, sute de ani, așa-zișii călugări greci, beneficiarii unei mari părți din moșiile noastre, abuzivi peste măsură și cu toate acestea poporul român n-a reacționat niciodată violent față de ei. Persecuția evreilor n-a venit din inițiativa românească. A fost impusă de rasismul german. Armata hitleristă era în țară. Același lucru s-a petrecut și în Italia. Câtă vreme Musolini a condus-o singur, nici vorbă n-a fost în această țară de rasism sau de antisemitism. Într-o convorbire de o carte întreagă cu publicistul evreu Emil Ludvig, Musolini îi demonstrează cu argumente de ce nu poate fi rasist și de ce nu poate fi antisemit. El nu admitea în nici un caz doctrina hitleristă. Dar, când s-a făcut axa Roma-Berlin, o condiție a acestei alianțe a fost antisemitismul, deși Mussolini îl socotise nejustificat. În consecință, au apărut în Italia o serie de publicații antisemite.

Citeam în ziarele de la București pedepsele grele, care se aplicau militarilor, care au persecutat sau au speculat pe evrei în lagăre. Prietenul meu era nemulțumit că nu li se aplică pedeapsa cu moartea. Veneau în același timp știri de la Budapesta, unde cei judecați erau spânzurați pe capete.

— Asta țară care se respectă, domnule Spânu, îmi striga el. Nu ca la noi, unde se dau în glumă pedepse pe viață.

A venit pedeapsa cu moartea pentru un grup de ofițeri superiori, care, într-adevăr, au împușcat evrei, executând un ordin de război. Pedeapsa lor a fost comutată în muncă silnică pe viață. Prietenul meu a fost indignat. Au fost și alții la fel de indignați. Tuturor le-a răspuns distinsul publicist evreu Beno Brănișteanu, printr-un articol în ziarul „Adevărul“. „N-aveți dreptate, le-a spus. Munca silnică pe viață e o pedeapsă mult mai grea decât moartea. Moartea e o suferință de o clipă, pe câtă vreme munca silnică pe viață îl face pe om să simtă maximum de suferință în fiecare clipă, în mii și milioane de clipe ani în șir, unul după altul“. Beno Brănișteanu era un om blând și foarte manierat. Dar explicația lui n-a mulțumit pe prietenul meu.

M-am mutat de la munte la câmpie. Muntele era o atracție pentru mulți și prin urmare o supraveghere intensificată. Se zvonea vag de așa-zise organizații de rezistență, iresponsabili pe care aveam să-i văd mai târziu strânși laolaltă, târând după ei în prăpastie câte o ceată de naivi. Câmpul deschis nu inspira conspirații și prin urmare nu atrăgea supraveghere vigilentă. Afară de asta, e anul de secetă grozavă care bântuie peste Moldova. Drumurile și satele transilvănene sânt bătute de figuri spectrale de disperați și înfometați, goniți de urgia de dincolo de munte. Cum eu sânt bucovinean, îmi vine mai ușor aici la câmpie să-mi găsesc un adăpost, amestecat printre atâția pribegi fără căpătâi.

Satul se află pe-o vale strâmtă și seacă, ceva mai la o parte de calea ferată Blaj-Sovata. Din pârâul de pe fundul văii n-a mai rămas decât un șanț uscat, pe care se târăsc ici și colo șerpi cafenii, moleșiți de arșiță și de sete. Dealuri de-o parte și de alta. Cele din dreapta sumeț deasupra semănăturilor poalele unei păduri care, începând de aici, se întind valuri după valuri, pe o distanță de zeci de kilometri. Sub arbori n-a mai rămas un fir de iarbă. Totul s-a scorojit. Când intri în pădure, ai nimerit într-o nădușeală cumplită. Ți se pare că dacă ai băga pâinea s-ar coace ca în cuptor. De când mă știu pe lume, n-am întâlnit în pădure atâta fierbințeală. Frunzișurile parcă fierb în aerul dintre arbori. De cealaltă parte, dealurile sânt chele. Râpa dinspre râu e crețoasă și fragmentată, așa că dealurile au formă piramidală și culoare alb-cenușie. În arșița aceasta, care dogorește jucăușă, ele dau peisajului o înfățișare exotică, ciudată, neprietenoasă. Cât timp am trăit aici am avut impresia că mă găsesc într-un cadru egiptean, geometrizat de piramide.

Ici-colo, chelia dealurilor are câte o fâșie de salcâmi ca o pleată de păr ce se coboară din creștet până jos, plantați pe un repeziș pe unde nici capra nu se poate cățăra. Cei care s-au suit până acolo au fost copiii organizației de străjeri, care au făcut multe și frumoase plantații în regiune. Un dascăl însuflețit îmi spunea cu acest prilej că el, dacă ar avea copii de școală la îndemână, ar planta toate drumurile țării și ar face din România o grădină de pomi roditori.

Grâul s-a făcut, dar e puțin. Un lan îmbracă cu solzi de aur mișcători colina din preajma bisericii. Dar seceta de vară a izinit porumbul de pe dealuri. În valea cu pârâul secat însă s-a întâmplat o minune. Deși n-a dat un pic de ploaie, a crescut o pădure de porumb cu verdele vărgat ici și colo de fâșii ca flăcările de floarea-soarelui, neobișnuit de înaltă. Cu atât mai

grea a venit deznădejdea oamenilor, când au dat cotolonii cu moț de mătase ruginie și dinți de lapte alb. Au tăbărât stoluri negre de ciori pe toată valea. Sute de ciori, mii și mii de ciori, adunate din fundul văzduhului fierbinte. Biciuite de foamete, s-au năpustit pe fiecare cotolon în parte, îl desfoiau cu ghiarele din vârf până la cotor și ciuguleau boabele de rămânea numai coceanul gol. Spectacolul era fioros. Stoluri negre zburau pe deasupra văii cârâind și croncănind sinistru pe când altele ciuguleau cu sălbăticie știuleții. Am văzut omul cu totul neputincios în fața acestei nenorociri. Nimeni nu avea armă. Gloanțele și detunăturile le-ar fi speriat și le-ar fi alungat. Renunțaseră să mai dea cu bulgări. Bulgării nu pricinuiau nici o spaimă în norii aceia de flămânzenie care întunecau valea toată. Oamenii priveau cu brațele încrucișate la stihia neagră și atotputernică a lighioanelor mistuindu-le singura recoltă în care-și puseseră nădejdea. Ciorile ciuguleau parcă din inima lor. În două săptămâni, nimic n-a mai rămas, decât ștremeleaguri, din holda aceea crescută prin miracol din fundul văii care îți frigea picioarele, dar care probabil avea apă dedesupt.

Când s-au isprăvit boabele de lapte, s-au făcut semințele pe discurile de floarea soarelui. Sperietorile crucificate pe deasupra lanurilor n-aveau nici un rost în fața foamei. Toate păsările mărunte ale pădurii veneau și ciuguleau, lăsând numai discurile goale.

Pe dealuri, în apropierea imensei păduri, oamenii cultivaseră cartofi. După ce au înflorit și tuberculele au apărut sub mușuroaie, din zăpușeala pădurii ieșeau noaptea turme de mistreți, năvăleau și râmau în voie postațele de cartofi, devastându-le.

Locuiam la preotul satului, un tânăr cu sufletul îndurerat de jalea care bântuia peste Moldova. Avea copii mici, o vacă și o capră. Semănase de-a lungul pădurii o fâșie de ovăz. Ne-am dus înspre seară să vedem ce a mai rămas din ea. De departe ni s-a înfățișat un tablou neasemuit de frumos. În bătaia de aur a soarelui, care cădea peste pădure, cinci căprioare, pășteau în fâșia de ovăz. Fuseseră nevoite să iasă la lumină, fiindcă sub copaci se uscase și ultimul fir de iarbă. Pășteau liniștite în ovăz, iar când ne-au simțit, au ridicat capul grațios, ne-au cercetat și-au lăsat iar botul în ovăz. Foamea le apropia de om. Și-apoi, animalul cunoaște arma care aduce moartea, iar noi n-aveam arme. Fierul are un miros special, care pentru animal trebuie să fie foarte puternic și foarte urât. La țară și copiii știu că o coțofană, care fură ouă din cotețul găinilor, deosebește perfect luciul unei puști de luciul unui toiag. Dar o sălbăticiune, de mică deprinsă cu primejdia, tocmai arma să n-o

cunoască? Mergeam încet vorbind încet, iar cele cinci căprioare pășteau. Când ne-am apropiat la câțiva pași, au ridicat capetele cu gâturile proiectate pe cer. Tablou de neînchipuită măreție și grație. Tot ce are natura mai elegant și mai pur se oferea ochilor. Am stat și au stat să le privim parcă știind că le admirăm frumusețea. De ce n-ar avea și căprioarele simțul cochetăriei? Apoi s-au întors cu toatele și au luat-o încet, la pas, pe gura colnicului pe unde veniseră, fără să se grăbească, dispărând ca visul cel mai frumos din câte a plăsmuit natura.

— Sânt atâta de frumoase că merită să-mi pască ovăzul! zise tânărul preot.

Arșița creștea. Vitele pe izlaz mâncau pământ. De foame mâncau pământ. Părintele avea crescătorie de iepuri de casă, a căror lână albă și moale creștea repede. O tundea și o vindea, căci avea căutare. Erau la modă puloverele împletite din această lână pufoasă. Îi hrănea cu iarbă verde, dar iarbă nu se mai găsea. A trebuit să-i taie, mai în fiecare zi câte unul. Carnea lor nu aducea nici pe departe cu cea de iepure de câmp. E albă și seamănă mai degrabă cu pieptul de pasăre sau cu cea de ied.

Un alt neajuns s-a ivit. În sat au început a seca fântânile. Azi una, mâine alta, până au secat toate. Atunci oamenii au căutat apă afară din sat și au găsit într-o vale dincolo de biserică. Au săpat vreo zece știubee, adică ochiuri de apă care ieșea în față, venind de sub pădure. Oamenii aveau vii, deci aveau și vase în care o aduceau zilnic cu căruța de la știubee la gospodării.

Casa parohială era la marginea satului, aproape de vâlceaua cu apă. Ne venea destul de ușor să cărăm cu hârdăul. Mi-am găsit o frumoasă îndeletnicire. Am luat în primire grădina de legume. O bună postață de castraveți și una încă mai întinsă de roșii trebuiau udate cu regularitate, altfel arătau parcă ar fi turnat apă fiartă pe ele. Udatul trebuia făcut seara de la cuib la cuib. Dar în timpul nopții era atâta zăpușeală că apa se evapora repede și plantele nu profitau mai nimic. Trebuia inventat un sistem de udare, care să păstreze apa în timpul nopții și, pe cât se poate, și a doua zi. Aici pământul era uimitor de fărămicios, iar cuiburile de roșii simple mușuroaie de țărână arzânde. Făceam întâi un mare găvan de țărână în jurul rădăcinii și vărsam apa ochi. O lăsam să dispară în pământul fierbinte și mai turnam odată. Apoi umpleam găvanul umed cu țărâna uscată până făceam un mare mușuroi în jurul fiecărei rădăcini. Aveam o sută de cuiburi pentru care căram în fiecare seară șapte-opt hârdaie de apă.

Cu castraveții era mai greu. Vrejii erau întinși și lipiți pe pământ și dădeau în floare. La ei nu se mai puteau face cuiburi și găvane de țărână. Atunci am făcut un țăruș de lemn gros ca pe mână și cu el am bătut găuri piezișe în jurul cuibului, încât aceste găuri se întâlneau toate sub rădăcina cuibului. Le umpleam cu apă și umezeala rămână astfel îngropată sub vreji.

Rezultatul acestui sistem de udătură, în care nici un strop de apă nu rămânea la soare, s-a văzut îndată. Față de arșița pârjolitoare dimprejur, plantele mele străluceau de verdeață fragedă și musteau umezeală prin toți porii. Vițele de roșii s-au înălțat mai mari decât mine și a trebuit să le sprijin cu araci. Iar pe tulpină și pe frunze au prins acel puf vegetal foarte fin care, când îl atingi, lasă un miros puternic și sățios, specific plantelor de roșii. Vrejii de castraveți s-au înfoiat așa de bogat că își ascundeau în umbra umedă și răcoroasă cilindrii verzi ai fructelor, încât abia îi găseai. E o plăcere să descoperi sub foile late castravetele răcoros, pitit la pământ, cu pielița netedă, știind că nu e amară, fiind totdeauna doldora de apă.

Când au început roșiile să se coacă, rodul prididea puterea tufelor și trebuia cules mereu să nu le doboare la pământ. Un prisos de pătlăgele și de castraveți. Gazda a început să împartă pe la vecine, iar vecinele au venit să întrebe cum s-a putut, pe o secetă atât de grozavă, obține o recoltă atât de bogată.

A fost marea mea plăcere să le explic cum le-am udat.

Cam ciudați oamenii din acest sat de câmpie. N-ar ieși la câmp înainte de ora nouă dimineața pentru nimic în lume. N-am priceput de unde vine acest obicei cam boieresc. Dar mi s-a părut nenatural să renunți tocmai la ceasurile de răcoare ale zilei, cele mai prielnice pentru muncă, și s-o începi pe moleșeala solară. Asta nu înseamnă că satul doarme până la această oră târzie. La țară, soarele odată răsărit nu suferă pe nimeni să mai rămână orizontal. Cu zorile, toată lumea sus! E destul de trebăluit prin casă și prin curte până să vină ceasul câmpului.

Afară de această ciudățenie, sânt oameni statornici și stăruitori cu rânduială în curțile îngrădite. Te izbește contrastul cu cei de la munte care, având mai tot pământul în jurul casei, nu pot să-l îngrădească chiar dacă ar vrea și lasă impresia că trăiesc într-un provizorat permanent. Mi-a plăcut cimitirul satului, din spatele casei parohiale, morminte cu flori, umbrite de pomi roditori, poarta solidă pe unde nu intră decât oamenii. E un sat care își respectă morții. Cimitirul e istoria satului prelungită în negura timpului, e

grădina strămoșilor. O nouă înmormântare e o ceremonie tristă pentru toată lumea. În sat sânt bocitoare care știu lungi poezii din bătrâni, al căror text îl potrivesc la amănuntele vieții celui răposat, cum ai schimba o imagine nouă într-o ramă străveche. E un tipic al existenței în care actualitatea se integrează și se asimilează în datina colectivă, neschimbată.

Sărbătoarea, lumea umple biserica, mai mulți bărbați decât femei, spre deosebire de șesul nostru dunărean, unde merg mai mult femei decât bărbați. Aici bărbații se îmbracă la fel: ițari albi, cămașă scurtă pe dinafară, iar pe umărul stâng poartă aninat minteanul alb, care le dă un aer ceremonios. Nu știu de unde vine această ținută festivă, dacă nu cumva au împrumutat-o de la armata chesaro-crăiască. Femeile, ca și în Munții Apuseni, și-au lăsat portul tradițional. Asistența participă la slujbă cântând la unison toate răspunsurile mari ale liturghiei. Nu se poate zice că e o manifestație pur religioasă, ci mai mult o datină înrădăcinată în sat: când mergi la biserică trebuie să cânți, contopindu-te în spiritul colectiv, cum te îmbraci la fel cu ceilalți.

Am descoperit un lucru trist, pe care nu-l cunoșteam. În sat sânt ortodocși și uniți, doi preoți și două biserici. Uniții sânt o minoritate. Ei nu intră niciodată în biserica ortodoxă. E ordin de la papa de la Roma să nu treacă pragul acesta spurcat nici măcar la nuntă, la înmormântare sau la botez, iar zeloșii teologi de la Blaj respectă cu strictețe comandamentul papal, îl impun credincioșilor, săpând prăpastia între frați. Noroc că ortodocșii n-au spirit separatist, ei n-au nici o restricție și intră cu orice prilej în biserica unită fără să se spurce. Ei țin la tradiția strămoșească din vremea când toți erau un spirit într-o lege, prea mult prigoniți de alții ca să se mai sfâșie și între ei ca frați.

Mi-a plăcut notarul satului, bacalaureat și tânăr subțire. Avea o voce de bariton formidabilă și cânta dumnezeiește. Era unit, dar nu ținea seamă de comandamentul papal. Mergea pe rând la amândouă bisericile și cânta. În Transilvania exista în cadrul muzicii bisericești o serie de compoziții populare libere, care se numesc pricesne și se cântă spre sfârșitul liturghiei, acolo unde se intercalează concertele corale. Nu știu dacă a studiat cineva acest gen de compoziții. Sânt melodii populare, complicate și variate, de o bogăție și frumusețe de multe ori genială. Prin originalitatea lor, prin invenția lor melodică, prin puterea lor de înrâurire asupra auditorilor stau mai presus de vestitele colinde transilvănene și bănățene. E tot ce are muzica noastră populară mai prețios în materie de compoziție melodică.

Sânt probabil compoziții ale cântăreților de strană și ale vechilor preoți dotați, fiindcă textele lor sânt psalmi sau bucăți din cărțile de ritual. Melodiile sânt însă capodopere de cântec popular cu inflexiuni de muzică religioasă. Așa e între aceste pricesne psalmul *La râul Babilonului*, pe care, când l-ai auzit odată, nu-l mai uiți toată viața. Melodia lui gravă și profundă se potrivea pentru vocea baritonală, fluvială, a notarului din sat cu care n-ar fi putut rivaliza nici un cântăreț de operă. Cântăreții de operă în general execută cântecul după regulile de școală, fără nuanțele infinitezimale ale folclorului muzical și despoaie melodia tocmai de farmecul cromatic pe care îl au asemenea pricesne. Numai un George Folescu l-ar fi putut imita, fiindcă el poseda și arta cântecului popular și arta psaltichiei, din îmbinarea cărora s-au născut aceste compoziții geniale, care sânt pricesnele transilvănene. Când notarul din sat cânta *La râul Babilonului,* lumea zguduită plângea, simțind fără să știe că asista la cel mai înalt festival muzical, cum nu l-ar avea nici la București, nici la Viena.

În separatismul criminal, provocat de papa, care sfâșia sufletul satului în două, cântărețul acesta era un element de împăcare și de armonie, mergând și cântând la amândouă bisericile, arătând că același cântec genial, făurit de același popor, mișcă sufletele tuturor cu aceleași lacrimi.

Câte pene de-acestea s-au bătut în ființa noastră, sub vitregia istoriei, ca s-o sfărâme sau măcar s-o despice! În adâncimea din noi, ne-am căutat și ne-am regăsit unul în toți și toți într-unul.

Și nu ne-au despicat, chiar dacă formal ne-au separat.

Am cunoscut în satul acesta doi fruntași opuși unul altuia fără să-și fie dușmani, cămătarul, iar celălalt, pâinea lui Dumnezeu. Pe cămătar am uitat cum îl chema, dar celălalt era badea Ion Popovici, iar soția lui, lelea Fira. Numele sta scris pe casa lor după obiceiul locului. Badea Ion era un bărbat între două vârste, puțin cam rotofei, cu mustața castanie și tunsă. nu i-ai fi ghicit firea după sclipirea metalică a ochilor verzi în fața trandafirie. Înfățișarea chiabură părea de om nepăsător la durerea altuia, adică tocmai ceea ce nu era de fel acest înțelept al satului.

Își trăise tinerețea printre străini ca și lelea Fira, săraci lipiți pământului amândoi. Nimeriseră la un inginer petrolist de pe Valea Prahovei, ea bucătăreasă, iar el rândaș la cai. Ce fel de om a fost stăpânul lor, se vedea în stilul lor de viață. Fuseseră amândoi uniți. Stăpânul îi luminase asupra istoriei Transilvaniei, le dăduse cărți să citească și cei doi servitori, pe care

inginerul îi trata ca frați de peste munte, când au înțeles că sânt răzlețiți de neam, s-au întors la credința strămoșilor lor. Badea Ion era în sat stâlpul bisericii. Oamenii dăruiau din mândrie să acopere nevoile cultului și numele lor se vestea sus și tare după fiecare slujbă. Numele lui nu se rostea niciodată, deși el era susținătorul bisericii.

Slujise cu Fira la inginer, puseseră ban peste ban și în fiecare an averea lor a crescut în sat. Au plecat săraci și s-au întors bogați. Aveau casă frumoasă, curte oglindă, vie de rasă și toate vietățile din curte alese după neam. Munceau cu pasiune, deși n-ar fi mai avut nevoie. Fără copii, își luaseră moștenitor un nepot. Badea Ion Popovici cununa și boteza pe capete, dar își făcuse din nășie o misiune de a ridica satul. Pe tinerii căsătoriți îi înzestra cu o pereche de boi sau cel puțin cu o vacă de neam. Pe micii botezați cu o vițea, cu o purcică sau cu orătănii de rasă. Pe dăruiți îi învăța cum să le îngrijească și să le crească. Tot ce ieșea din mâna lui trebuia să fie frumos.

Împrumuta pe cel nevoiaș fără dobândă și fără termen neomenos, dar discret, fără să aibă aerul că face concurență cămătarului, tot țăran și el, care jupuia la sânge pe cel ce-i cădea în capcană.

Într-o zi am auzit că l-a împrumutat și pe cămătar cu o mare sumă de bani.

— De ce i-ai dat, bade Ioane?

— Știa că am și nu puteam să mint.

— Dar el i-a luat numai ca să-i speculeze.

— De faptele sale el va răspunde în fața lui Dumnezeu.

Badea Ion Popovici rămânea neclintit câtă vreme cugetul său moral era curat.

Cred că au slujit prea îndelung, prea conștiincios și prea cu dragoste la stăpân, cum l-au avut ei, că nevoia de a sluji pe altul le-a intrat în sânge pe toată viața. Erau acum stăpâni ei la casa lor, dar nu se simțeau bine dacă n-aveau pe cine să servească. Oamenii aceștia, nemaiavând plăcerea de-a se supune, de-a asculta, nu cunoșteau pe aceea de a porunci. Cine a fost îndelung umilit înghițind porunci, odată eliberat, simte oricum necesitatea de a se răzbuna, dacă nu pe altcineva, măcar pe soartă. Din ținuta lor însă înțelegeai că au avut un stăpân care nu i-a umilit niciodată, ci s-a reflectat în conștiința lor numai ca bucurie de a-l vedea mulțumit.

Își procuraseră o veselă atât de numeroasă, câtă trebuia la un mare praznic. La nunți, la înmormântări, la hram o puneau la dispoziție, lelea Fira

trecea la bucătărie și conducea pregătirile mâncărurilor, iar badea Ion își arăta îndemânarea de ospătar împărțind la mese farfuriile încărcate. I-am văzut cu câtă voioșie serveau într-o împrejurare înduioșătoare, la o înmormântare închipuită.

Lina, o gospodină încă tânără cu trei copii mici, rămăsese fără bărbat. Își conducea singură casa, înjuga singură vacile, ara și căra cu ele. Căci în satul acesta am văzut și această ciudățenie, vacile înlocuind boii la muncă, fiindcă ele, sărmanele, dau și lapte. Nu era numai Lina, care era ca un voinic. Am văzut și o fată de 16 ani înlocuindu-și la coarnele plugului fratele, care n-avea să se mai întoarcă niciodată. Cei care au avut norocul să supraviețuiască războiului s-au înapoiat de mult acasă. Lina a așteptat an după an, dar nici un semn n-a avut că bărbatul ei mai trăiește. Atunci s-a hotărât să-i facă toate cele creștinești după datină. În fața casei sta sicriul frumos, iar în sicriu rânduite hainele lui de sărbătoare, cu care mergea la biserică asemenea tuturor bărbaților din sat. Pe căpătâi unde trebuia să fie fața, a pus Lina o fotografie a lui și a ei, din zilele fericite ale nunții lor. Tot satul a urmat bocind acest coșciug fără mort, știind că cel care trebuia să fie în el putrezea prin țări străine, pe un câmp de război. Lina nu mai avea bărbat, dar avea acum măcar această groapă, unde să vină cu copiii ei să îngenuncheze și să jelească pe cel dispărut. După înmormântare, femeia deznădăjduită a lăsat toată grija praznicului în seama lui badea Ion Popovici și a lelei Fira. Ei serveau lumea de parcă ar fi fost de-ai casei. Erau mulțumiți că pot să participe la pomenirea unui mort pentru țară.

Oamenii cinsteau pe preot, dar când era vorba să dea o mână de ajutor se lăsau greu. Se încurcau în treburile lor și amânau. Îl cinsteau îndeosebi fiindcă sântem în Transilvania și aici preotul a avut o răspundere mai gravă decât numai cea rituală ca în Țara Veche. În poezia lui Octavian Goga el e „apostolul“ neamului, fiindcă altul n-avea cine să fie. Conștiința nobleței autohtone el a purtat-o, stindardul revoluționar el l-a fâlfâit, martirajul și el l-a îndurat alături de poporul însângerat. Șirul milenar al mucenicilor de care vorbește Goga se încheie abia în anul 1940 cu protopopul Muntean de la Huedin, căruia măcelarul Betlendy i-a înfundat părul ghimpos pe gâtlej, cea mai fioroasă moarte ce se poate închipui.

Dar în afară de această mare solie istorică, dragostea poporului, pentru preot conținea și unele primejdii personale pentru el. Tânărul preot, care mă găzduia ca pe o victimă a calamității abătute peste Bucovina, era un om sobru, care nu voia să cedeze tuturor practicilor satului. La anumite zile

rituale el trebuia să intre din casă în casă să binecuvânteze pe oameni. Iar oamenii de pe aici puneau în cinstea lui vinarsul pe masă. Vinarsul e rachiu și dacă nu-l beai însemna că disprețuiești casa omului. La 200 de case veneau 200 de pahare de vinars băute din… respect pentru om! Tânărul preot, ca să se apere de această cumplită primejdie, a pretextat o suferință de stomac. Oamenii au luat-o ca o jignire, ca o desconsiderare și ca o stricare de datini.

Casa parohială, unde locuiește preotul, e casa satului. Oamenii se îngrijesc de ea. În vara aceasta ei dărâmaseră grajdul de sub șură cu gândul să-l zidească din nou. Dar amânară lucrul necontenit, deși cărămizile erau aduse, nisipul de asemenea, iar varul era stins în groapă. Preotul voia să fie model de păstor sufletesc. Ținuta lui morală produsese însă răceală și lucrul grajdului se amânase până toamna târziu. Toată averea lui erau o vacă și o capră cu care își hrănea cele trei ființe. Vremea se înrăia și n-avea unde să-și adăpostească vitele.

M-am gândit atunci că oamenii sânt lăsători, dar nu sânt răi. Le trebuie un exemplu. Făcusem cu ei o experiență pe vară, care a mers de minune. Părintele cu soția erau plecați pe vacanță la rude. Rămăsesem acasă cu cele trei fetițe și o femeie care le îngrijea. Dar tocmai atunci a venit vremea treierișului, care pe aici se face introducând mașina din curte în curte. Grâul aștepta stog în fața șurii. Pierdeam mașina dacă lăsam rândul să treacă. Am dat zvon în sat că facem clacă să treierăm grâul popii. Mi-am ales munca cea mai grea în spatele mașinii, unde se varsă paiele, pleava și praful. A venit lume mai multă decât trebuia și în două zile totul a fost gata. Când s-a întors părintele, grâul era în hambar și paiele făcute claie.

Nu e nevoie, zic, să-i mai rogi cum i-ai rugat toată vara. Dacă facem cum mă gândesc eu, au să vină oamenii singuri. Va fi de ajuns să începem noi lucrul, iar ei să ne vadă lucrând, pe dumneata, pe doamna preoteasă și pe mine. Ce ne trebuie nouă? Un zidar, fiindcă nu știm să zidim. Încolo știm să cărăm var, să cărăm apă, să le amestecăm cu nisip și să pregătim tencuiala. Apoi nu e greu să dăm cărămizi zidarului și să-i punem tencuiala la îndemnă. O să vedeți dumneavoastră cum au să se rușineze oamenii, cum au să vină să ne dea la o parte, ca să lucreze în locul nostru. Mai cu seamă când m-or vedea pe mine, un străin că lucrez la casa lor parohială…

Peste câteva zile, un zidar cu băiatul lui săpau șanțul pentru temelia zidului, iar preotul și cu mine, în picioarele goale, cu pantalonii suflecați, lucram de zor să amestecăm tencuiala, în timp ce doamna preoteasă ne

turna apă cu găleata. Era cam rece de dimineață, dar lucrul cu lopata te încălzește. Curtea venea în pantă, așa că lucrul nostru se vedea bine din uliță.

— Uite pe badea Gheorghe, s-a oprit în drum.

— Fă-te că nu-l bagi în seamă.

Și lucram mai departe.

Când se mai ivi unul, prinseră curaj și intrară în curte.

— Bun lucru, zise badea Gheorghe, dar nu e pentru dumneavoastră.

— E pentru vitele-astea, sărmanele, că le-apucă iarna fără adăpost.

Badea Gheorghe îmi smulse lopata din mână: sânteți un străin, va să zică un musafir, și e o rușine să lucrați pentru noi la casa parohială.

În același timp, o fată din vecini luase găleata din mâna preotesei și căra de zor. Celălalt eliberase pe preot. În scurtă vreme se adunaseră de cinci ori mai mulți decât trebuiau și se schimbau cu rândul. Eu n-am vrut să ies din lucru și am trecut să dau cărămizi zidarului. Oamenii s-au organizat care să fie echipa pentru a doua zi, apoi pentru zilele următoare. Zidul creștea solid fără să cadă noaptea ca al Meșterului Manole. Faptul că lucram între ei, un străin cum eram, i-a ambiționat peste măsură. Era mândria satului în joc. N-au trecut zece zile și grajdul parohial era gata.

Într-o înserare de iulie urcau scara casei parohiale cu rucsacul în spate o fată și un băiat. Desfigurată de emoții, de spaime, de mizerie, abia am recunoscut-o. Era fata mea. Pe băiat nu-l cunoșteam. Avea să fie soțul ei. De la Mediaș, cale lungă, veniseră pe jos, cu ocolișuri, și erau doborâți de oboseală. De la o vreme țineam contact cu familia mea prin poștă, pe numele meu cel nou. Oricât mi-ascundea fata realitatea, bănuiam situația gravă în care suferea soția mea. Am întrebat discret ca să nu afle gazdele:

— Ce face mama?

— Mama nu mai este.

— Culcă-te și-ai să-mi spui mâine între patru ochi.

Am ieșit afară, în cimitirul vecin, unde am umblat până târziu.

Murise de mizerie, cu două luni înainte, la 26 mai 1946 și fusese înmormântată cu talerul. Contribuiseră doi foști studenți. Studenții teologi făcuseră o coletă, iar corul lor o petrecuse cu cântece la groapă. Nimeni din prietenii mei, care îi frecventaseră casa un sfert de secol, n-a asistat, afară de bunul coleg Teodor Popescu, care s-a îngrijit de locul de veci. Multe din fostele ei cliente au acoperit-o cu flori.

Fire delicată, pasionată de casa ei, venind din altă lume în condițiile vieții bucureștene, ea știa să muncească enorm având în spate reazimul bărbatului ei. Când acest reazem a dispărut, când s-a văzut ocolită, s-a demoralizat. Alte femei, în aceleași condiții aspre, au răzbătut, ea s-a lăsat înfrântă.

Făcuse studii de medicină strălucite la Viena. Încă studentă, în timpul războiului ținuse loc de medic la **Betinastiftung,** în capitala Austriei. Se bucura de un prestigiu deosebit între colegii vienezi, ceea ce a contribuit la căsnicia noastră. La București a practicat medicina numai după ce și-a crescut copila până la vârsta de șapte ani, nesuferind s-o lase pe mâini străine. Substanțial generoasă, a deprins-o de mică să fie la fel. S-a dat pe seama unui bătrân cerșetor, care venea în fiecare dimineață. Fetița îi servea cafeaua cu lapte și-l întreba ce-i lipsește. Îi raporta mamei că lui „moșu" îi trebuie cutare și era imediat satisfăcut. Aceasta până când cerșetorul a murit. Din școala primară îmi aducea câte o fetiță săracă.

— Tată, Lenuța n-are ghete. Să-i cumperi ghete!

— Tată, Marioara n-are haină. Să-i cumperi haină!

Erau porunci pe care le îndeplineam spre bucuria mamei.

Jumătate din clientele ei primeau asistență gratuită. Îi plăcea să aducă prunci pe lume. Veneau cu ei în brațe în biroul meu și-mi povestea în locul lor cum au venit în viață, încât mă înveselea în mijlocul lucrului meu. Ea practica medicina în strictă regulă morală. Timp de 25 de ani a dat asistență medicală gratuită bătrânului folclorist evreu Solomon Segall și soției sale, cunoscut în următoarele împrejurări:

Eram în anul întâi de căsnicie, la Viena, când am luat contact cu Solomon Segall. Venise de la București să tipărească acolo voluminoasa lui antologie de poezie românească tradusă în idiș, mare cât o biblie. Trebuia tipărită cu litere ebraice, care nu se găseau în București. Căzuse pe mâna unui evreu polonez, care avea o asemenea tipografie. Se tocmiseră pe un preț, apoi tipograful, profitând de naivitatea lui Segall, îl specula sângeros. Cum fratele soției mele funcționa la legația noastră din Viena, am obținut intervenția la autoritățile austriece, care i-au tăiat pofta speculantului. Din acel moment, Segall a rămas până la moartea soției mele în grija noastră. Ea îi ajuta cu asistență și medicamente gratuite pe amândoi bătrânii, care se simțeau la noi ca în casa lor. Când erau la strâmtoare, n-avea decât să-mi comunice mie. Această femeie, atât de rezervată de obicei, intervenea la autoritățile noastre și plasa exemplare din antologia idiș a lui Segall, tipărită

în editură proprie. În cele din urmă, la inițiativa ei, am intervenit la Casa de pensii a scriitorilor români, care l-a trecut printre membrii ei, dându-i în același timp și o satisfacție morală, pe care o merita. În anul 1947, când mi s-a anulat sentința dată în lipsă și s-a început rejudecarea procesului meu, neterminată până azi, Solomon Segall, sub jurământ ritual, a povestit amănunțit fapta noastră, cu care nu se poate lăuda nici un așa-zis filosemit. Filosemiții notorii erau de obicei beneficiari de pe urma evreilor. Ultimul președinte al tribunalului, d. Hart, a avut curajul să bagatelizeze această faptă, afirmând că am ajutat această familie fiindcă Solomon Segall ar fi fost omul meu de casă, iar nu pentru meritele sale de propagandist, pe cont propriu, al culturii românești.

Când profesorul Petre Tomescu, ministrul Sănătății, a numit-o pentru meritele ei științifice, profesoară la o școală medicală, ea a luat, pe rând, acasă, două eleve distinse și le-a întreținut până și-au făcut carieră. A face bine era pentru această femeie bucuria cea mai nobilă în viață, pe care știa s-o învăluie într-o discreție desăvârșită, ca să nu știe stânga ce face dreapta.

Inteligentă și spirituală, prietenoasă, dar evitând societatea mondenă, nu se simțea la largul ei decât ca amfitrioană. Nici un prieten al meu n-a ieșit neonorat de ea, nici un nevoiaș n-a plecat cu mâna goală. Și dacă este o femeie, pe care n-am auzit-o niciodată vorbind de rău pe cineva sau măcar pe vreo altă femeie, aceasta a fost ea. Odată, împrumutând cu o sumă importantă pe o frivolă, la obiecția mea că n-are s-o mai vadă, mi-a răspuns: „S-a plâns că n-are cu ce să meargă la Karlsbad și astfel n-are ce spune la toamnă celorlalte cucoane. Mi-a fost milă de ea, săraca, și i-am dat!“

Femeia aceasta n-a rezistat asprimii decât un an și jumătate în lipsa mea. A murit spunându-i fetei să creadă în mine. Eu sânt tare și voi birui.

Și a fost înmormântată cu talerul.

După plecarea fetei, care mergea spre un calvar mai presus de închipuire, față de care eram cu desăvârșire neputincios, m-am dus în cimitirul vecin și m-am oprit la mormântul cel mai proaspăt. Nu știam cine zace acolo. Tocmai de aceea îmi închipuiam pe cea care s-a dus. Nu era decât o movilă de pământ, așa cum trebuie să fie mormântul ei sărac din București. Am luat cu mine Psaltirea, această carte de monolog sfâșietor în fața cerului, consacrată de poporul nostru veacuri întregi ca o carte de citire, acest strigăt suprem din zbuciumul vremelniciei, al sufletului omenesc, spre Milostiva îndurare, când nimic nu-l mai leagă de acest pământ, și am început s-o citesc. E cartea în care rugăciunea și poezia se unesc ca

fierbințeala și strălucirea flăcării în unitatea aceluiași foc. Chiar dacă n-ar fi inițial inspirată, atâta torent de suflet omenesc a trecut prin ea de câteva mii de ani încât i-a consacrat fiecare cuvânt cu atributul unic al sființeniei. Citită la vreme de urgie la suferință, la agonie, la moarte și după moarte, poporul nostru îi atribuie virtutea salvării, a vindecării, a alinării și a iertării. Am citit-o o dată, de două, de trei ori, trecând peste psalmii de ură vulcanică ai poporului evreu împotriva dușmanilor săi. Ce-mi folosea mie în fața unui mormânt această ură aplicată împotriva unor cete de sălbăticiți care, năvălind în casă, cu program sadic, terorizau gingășia femeii adormite, în neputință de a se apăra? Ura nu e alinare decât pentru sufletele sadice care, în fața suferinței sau a morții altuia, simt satisfacția răzbunării. Omul normal în fața suferinței compătimește, în fața morții iartă sau, înfrângându-se pe sine, imploră iertare. Sânt psalmi grandioși, care se ridică până la extazul cosmic, în măreția căruia ne vedem pe noi înșine atomic, cu toate pasiunile noastre reduse la nimic; sânt psalmi de umilință sau de pocăință prin care, confruntându-ne cu semenii noștri sau cu măreția lumii, ne vedem inferioritatea morală și recurgem la grația iertării. La ce mai putem recurge în fața morții, unde puterea omenească e dintr-o dată redusă la nimic? La știință, la filosofie? Ce alinare îmi aduc ele când simt nevoia să împărtășesc această alinare și celui care a murit? Nu-mi rămâne la marginea lumii și-a vieții decât această rugăciune a umilinței învăluită în poezie inspirată. Poezia, poate pentru mine, este rugăciunea singură pentru cel care nu mai este. La marginea vieții, singura mângâiere care ne rămâne este să ne rugăm pentru cei care s-au dus.

Aveam un prieten, un câine mic, care mă înțelegea. Era alb cu pete negre, cu urechi pleoștite și picioare strâmbe. Un șoricar care, neputând suferi mirosul de șobolan, scurmă cu labele țărâna din ce în ce mai nervos și mai furios, scheunând și tremurând până îl găsește. Gazda îl botezase Gri-gri, înadins ca „fetițele“, chemându-l, să învețe a pronunța pe r. Avea și el o pasiune, îi plăceau ouăle crude, pe care și le procura din cotețul găinilor. Pentru asta mânca bătaie strașnică, dar el nu înțelegea să facă legătura între bătaie și ouă. A doua zi fura iar, fără să știe că fură. Și bineînțeles, după judecata omenească, mânca din nou bătaie. Cum era un șoricar cu simț telepatic și cum suferea ca un martir, îl mângâiam după bătaie. Îndată ce a găsit în casă un protector s-a alipit de mine și cu mine avea să pribegească.

Când mă vedea că am luat toiagul în mână, știa că merg la plimbare pe câmp și, chiar dacă ar fi mâncat, lăsa mâncarea și pleca împreună cu mine.

Tot drumul nu mă scăpa din ochi, așteptând să-l bag în seamă și să vorbesc cu el. În tovărășia lui, singuri pe câmp, printre semănături, visam la omul singuratic în univers, la legenda întâiului om izgonit din grădina Edenului. Sub pârjolul secetei, câmpul arăta ca un rai devastat, năpădit de mărăcini și pălămidă. Blestemul biblic parcă îl apăsa cu tristețe fără leac. Și dacă toate legendele raiului vorbeau despre o armonie primordială între om și dobitoace sau mai bine zis între el și celelalte viețăți, păcatul săvârșit de el a strivit această armonie și a băgat zâzania cosmică în tot ce este viu. Din stăpânul viețăților, la care veneau să le definească, punându-le nume, ele au simțit în el un dușman aducător de moarte. Urât și universal dușmănit la rândul lui, dacă nici o altă vietate nu l-a întovărășit la izgonirea din rai, singur câinele dintre toate s-a alipit de el compătimindu-l și l-a urmat ca umbra lui. În singurătatea cosmică, omul a plecat din rai cu prietenul său de veci, câinele. E singurul animal de pe pământ, care se atașează de el în mod firesc, pe când toate celelalte fug. Îți trebuie o dresură savantă și chinuitoare până să convingi un alt animal că nu-i vrei răul și să-l hotărăști problematic să te urmeze.

Gri-gri mă iubea în mod firesc…

Mă așezam pe câte o piatră cu bărbia rezemată în toiag. El se așeza pe labe în fața mea ca să-mi vină ochi în ochi. Și dacă rămâneam ore întregi nemișcat, nemișcat rămânea și el și lăcrima, lăcrima necontenit din ochii negri și rotunzi. Animalele sânt mai profunde în instinctele sau în simțurile lor decât noi. Dar numai câinele are afinități inefiabile cu omul. Numai el are intuiție psihologică pentru consimțire cu noi. Dacă eu aș fi râs, știu că ar fi râs și Gri-gri, strălucind din ochi și dând din coadă. Dar, cum nu puteam să râd, Gri-gri plângea. Sânt nenumărate semne pe care câinele ni le dă că ne înțelege feluritele stări sufletești. El se ridică la un nivel mai înalt decât oricare altă vietate. E ca să zic așa, mai umanizat. Când te iubește, îți presimte nenorocirile misterios și telepatic, eram gata să scriu cuvântul profetic. În ochii lui citeam tristețea mea. Și-n dezolarea câmpului ars, năzăream pe primul om deznădăjduit străbătând universul în tovărășia prietenului său câinele.

S-a ținut o consfătuire la primărie pentru repartizarea copiilor înfometați, care trebuiau aduși din Moldova, unde fuseseră mâncate fierte și frunzele arborilor veștede. Vitele, care mai supraviețuiau foametei și secetei, se trimiteau în Deltă. Copiii în Transilvania. Gospodarii erau îndemnați să primească în casele lor puii de om, care îți sfărâmau sufletul

cu paloarea lor de nemâncați, și să-i întrețină din milă până la stingerea pârjolului. Am fost poftit și eu ca refugiat bucovinean la consfătuire, dar n-am luat cuvântul. Notarul satului, cântărețul de pricesne, cu excepțional simț muzical, îmi spusese că vocea mea semăna grozdav cu a lui Nichifor Crainic din vremea când vorbea la radio București. Mă făcusem că sânt măgulit, dar în fond m-am îngrijorat. Ce Dumnezeu, și vocea am ajuns să mă dea pe față! Dar, de la om la om, i-am îndemnat cât am putut mai fierbinte la această faptă creștinească și românească. Ceea ce m-a mirat e că tocmai badea Ion Popovici nu s-a înscris pentru nici un copil. L-am întrebat între patru ochi de ce și mi-a răspuns: „oamenii se înscriu mulți de rușine, dar până să vină transportul de copii, unii se vor răzgândi. Eu îi cunosc. Atunci voi lua pe seama mea pe toți care vor rămâne nerepartizați, spre a salva obrazul satului“.

Am trăit acest moment adânc mișcător. Satele transilvănene, cu un impuls sufletesc pe care numai omenia îl putea da, s-au grăbit să primească miile de copii flămânzi din Moldova, salvându-i de la moarte.

Dar la consfătuire, am observat o figură nouă cu o spuză de barbă blondă și ochi albaștri, o față de blândețe serafică, răspunzând perfect acestei atmosfere de sfat al milei. Îmi era familiară și nu știam de unde s-o iau. După ce totul s-a terminat, a venit direct la mine. Fusese student al meu la București și era preot în satul vecin.

Nu vă mai las aici, șopti el în mers. Mergeți la socrul meu care nu vă cunoaște. Voi pregăti terenul și vin să vă iau.

Faptul că notarul îmi identificase vocea mă îngrijora oricum și am acceptat.

Am plecat într-o zi de toamnă târzie și umedă. Pentru căruță, distanța era lungă și trebuia să facem popas de noapte la preot acasă.

S-a ivit o dificultate. Îndată ce-a pornit căruța din curte, Gri-gri s-a luat după noi. Cum gazda mergea să ne petreacă un pic, am crezut că duiosul câine face același lucru, întovărășindu-l. Gri-gri însă pleca definitiv cu mine. Când gazda și-a luat rămas bun de la noi, l-a chemat să facă drumul înapoi. Gri-gri s-a făcut că n-aude. El mergea pe lângă cai. L-am chemat la mine și mi-a sărit de jos în brațe. I l-am dat stăpânului și-a plecat cu el. Dar i-a țâșnit de la piept ca o pasăre-n zbor și ne-a prins din urmă. Cu oricâte vorbe dulci îl striga, se făcea că n-aude. Nu-l mai recunoștea de stăpân. Atunci gazda mi-a tunat de departe:

— Ți-l las dumitale!

Gri-gri se declarase prietenul meu și mă urma.

Când am ajuns la popasul de noapte, înfrigurați, ne-am culcat devreme. Trebuia să plecăm la patru dimineața ca să putem ajunge până în seară. Am făcut atenți pe-ai casei că noul meu prieten, câinele, are un talent nemaipomenit de-a se strecura seara, înainte de închidere, ca să doarmă în odaie și mi-e teamă să nu mă dea de rușine, necunoscând toate regulile bunei cuviințe. Încuind pretutindeni pentru noapte, i-am întrebat din nou dacă și-au luat toate măsurile. M-au încredințat că Gri-gri a rămas afară. Și nu cunoșteau toată viclenia lui rafinată de a înșela pe om ca să se simtă și el bine.

M-am culcat pe o canapea joasă din camera de musafiri. Dormisem în atâtea așternuturi stăine, pe paturi moi, pe scânduri, în căruță, pe câmp, în pod, pe fânul din șură și, oricât eram de obosit, nu mă obișnuisem să închid ochii dintr-o dată ca în viața normală, când adorm imediat ce pun capul pe pernă. Dorm adânc cinci ore și nici un minut mai mult. Eu n-am știut ce e trândăvirea în pat decât în cazuri de boală. Iar somnul pe lumină mi s-a părut un furt din dumnezeiasca frumusețe a vieții vegheate. Acum, de când pribegesc, adorm abia către zori. Iar, când în noaptea neagră câinii latră, mi se pare ca o capcană care s-a apropiat. E întâia oară când sânt găzduit cu dragoste respectuoasă pentru profesorul care am fost, ascultat atent și iubit de studenții mei, afară de hoarda legionară pentru că nu le-am admis crima.

Deodată m-am trezit din somn. Simțeam o umezeală caldă, care îmi aluneca pe obraz și lunecarea se repeta continuu. Era plăcută, dar ciudată. Am deschis ochii. Prin semiîntunericul din odaie, Gri-gri cu labele pe sofa îmi săruta obrazul. Ceasul din perete bătea exact de patru ori. Era ora când trebuia să pornim la drum.

Profundă nedumerire. O simplă coincidență sau el știa ora când trebuie să plecăm și-mi lingea obrazul să mă trezească? Misterul animal e un abis, pe care nimeni nu l-a aprofundat. De altfel, ca și misterul omenesc.

Drum lung, pătrunși de umezeala iute a toamnei târzii. Deasupra noastră cerul înnorat posomorâse orizontul închis. E frigul ascuțit de la sfârșitul nopții, care vestește revărsatul zorilor, frigul care te scutură de lene să fii cu simțurile toate vii la spectacolul soarelui, când trezește viața. Numai că astăzi soarele nu e lăsat să iasă. Pământul s-a învăluit într-o șubă vânătă și groasă, gelos să păstreze umezeala din văzduh și s-o apese pe câmpurile fecundate de pluguri, de grăpi și semănători. Toamna e plină de feminitate, ca o femeie lunecoasă în cules, după ce a primit sămânța binecuvântată a

vieții. De aceea văzduhul și-a lăsat perdelele peste această cămară nupțială a naturii pentru a ocroti procesul rodniciei universale. Trecerii prin atmosfera virgiliană a *Giorgicelor* fără moarte. Maestrul latin a cântat ca nimeni altul truda care ajută țăranii să prindă și să nască. Ogoarele desăvârșite care, la dreapta și la stânga, se învârtesc cu capetele depărtate întoarse în urma noastră, îmi amintesc versul lui de la sfârșitul zilei de muncă și al cântecului din poem:

Et nune tempus est fumantia solvere cola/ Și acum este vremea să dezlegăm trupurile aburinde.

Din spinările înhămate ale telegarilor noștri aburul fumegă alb în aerul rece. Din când în când se opresc din trap, fără să ceară voie, pentru a pune câte o pecete lichidă și spumoasă în mijlocul drumului. Ei nu cunosc pudoarea, care e dată numai omului și care e temelia civilizației sociale. Ba, dacă nu mă înșel, e dată și unora dintre animale, cum e câinele și pisica. Ele n-ar muri niciodată în fața noastră. Pentru sfârșit își caută locuri ascunse, să nu le vadă nimeni. Ai spune că le este rușine să moară, dacă în adevăr moartea a fost adusă în lume prin păcatul primului om. Dostoievski are un cuvânt prăpăstios de adânc în Frații Karamazov. „Toți sântem vinovați față de toți. În cazul acesta, e vina noastră, a oamenilor, moartea e tot ce e viu și-a fost destinat să trăiască veșnic“.

Gri-gri, cât timp a fost întuneric, a mers cuminte pe lângă cal. Când treceam însă prin sat, deși după o noapte de veghe câinii curților picau de somn, tot îl simțeau și se repezeau la drum să-l sfâșie. Dar nu știau cu cine au a face. Gri-gri se băga imediat între picioarele cailor și, cu o îndemânare uimitoare, mergea în acest spațiu mișcător și primejdios, făcându-se că nu-i bagă în seamă. El cunoștea frica lor grozavă că nu se apropie de potcoavele zdrobitoare oricât de răi ar fi. Haita rămânea caraghioasă lătrându-l zadarnic de pe lături, iar el mergea țanțoș și sigur între potcoave, până ieșea din sat. Era prudent, dar nu fricos. La gazda de unde am plecat, adică la fostul lui domiciliu, sărea adesea gardul un dulău din vecini după ceva de mâncare. Era mare cât un vițel. Gri-gri știa că săvârșește infracțiuni și-l lătra de mama focului. Când era agresiv și-l mușca, dulăul se înfuria și-l făcea mototol, lăsându-l pe teren schelălăind. Dar în clipa când namila sărea gardul înapoi, Gri-gri făcea un salt fulgerător, îi înfigea colții în dos și-l da grămadă la pământ, cât era de uriaș. Astfel prichindelul știa să-și ia revanșa.

Când s-a făcut ziuă, când a văzut că nu mai sântem în orizontul pe care-l știa el, că peisajul și valea se schimbă mereu, a înțeles că mergem în

aventură, din necunoscut în necunoscut și l-a apucat o veselie nebună, convins că a plecat de-acasă definitiv. Dar eu mă exprim mereu omenește când vorbesc despre el, în loc să mă exprim câinește. El n-a văzut toate acestea, ci le-a mirosit. Inteligența câinelui își are sediul mai ales în nas. Gri-gri identifica terenul nou alergând nebunește cu botul în pământ, mirosind miriștile, bolovanii, mărăcinii, arătura, care-i spuneau că sântem pe alte meleaguri decât vatra lui natală. Asta îl umplea de o bucurie febrilă, fără astâmpăr. Tot drumul l-a făcut în zig-zag, fugind de la căruță până departe, venind înapoi și iar întorcându-se, sărind după păsările care zburau speriate, după iepurii care o tuleau din ierburile uscate. Îl chemam la mine că prea se istovea alergând. Sărea de jos drept în poală, tremura ca un dârdâiac în brațele mele, dar nu puteam să-i înfrânez nerăbdarea și bucuria. Îmi scăpa din brațe ca argintul viu și iar începea zig-zagul pe câmp. Câteodată, profitând că a găsit un copac măreț, se oprea, ridica piciorul și oricum îi încălzea trunchiul înghețat de brumă. Eu nu-mi pot explica obârșia imemorială a acestei datini specifice, care pare inutilă și fără sens ca tot ce este caricatural. Poate vreun emerit biolog o va aprofunda într-o teză doctorală. Eu nu pot să sufăr caricaturiștii pentru spiritul lor perves de a desfigura formele vieții și ale naturii, fiindcă nu ating un nivel mai înalt decât Gri-gri. Dar Gri-gri, ca un caricaturist animal, cum îmi părea în asemenea momente, mă amuza pentru naivitatea lui de a crede că prin gestul lui, necuviincios după părerea mea, desfigurează măreția unui monument al naturii, cum e un copac. Dar bucuria lui frenetică din această călătorie aventuroasă fără aventuri, e destul de explicabilă. Gri-gri fusese un câine credincios la casa stăpânului. Un șoricar pasionat, care nu suferea șobolanii. Un viteaz care se lupta cu banditul de dulău și încă mâncând regulat chelfăneală. Apoi, pe lângă atâtea merite, fleacul cu ouăle. După nasul și după limba lui, ouăle pentru mâncare sânt făcute. Și pentru atâta lucru, martirajul zilnic al bătăilor! Era prea de tot. Cum a găsit în mine un ocrotitor, a simțit ușa de evadare din infern. Și-a plecat cu mine. Îmi pare rău pentru gazdă, care mi-a fost providențială. Dar între mine și Gri-gri erau afinități adânci. La urma urmei, eu nu eram tot un câine bătut?

Casa părintelui Matei din satul dintre Luduș și Târgu-Mureș era tristă. Omul, înfrânt de soartă și resemnat, m-a primit prietenos, fiindcă m-a adus ginerele său, Ion Sămărghițan, despre care nu știa că mi-a fost student. Era un bărbat înalt, cu barbă căruntă și ochii reci și verzi, în aparență înstrăinați

de lume, absorbiți tristeții lui, cum era. Îi murise soția de cancer și rămăsese cu ultima fată nemăritată, care s-afunda în niște cizme mai grele decât ea.

Mi-au dat o cameră curată și izolată, a cărei ieșire dădea în curtea interioară. Lipit de perete, un dulap mare pentru îmbrăcăminte, iar în golul lui umbros o haină de blană neagră, deasupra ei atârnând o pălărie roșie cu margini cât o umbrelă deshisă. Apariția simula silueta moartei, care trebuia să fi fost înaltă și impunătoare. Am închis dulapul fără să-l folosesc. Era un chivot familiar, care purta în el ultimele relicve ale vieții dispărute.

Satul arăta mai dezolat decât odaia. Așezat pe o câmpie deschisă spre Mureș, departe, în spate se ridicau dealuri râpoase de cretă, care puneau mari pete de uscăciune în peisaj. De la poale țâșnea un izvor amplu și sărat de unde femeile cărau apă pentru bucătărie și pentru adăpatul vitelor. În toamna cețoasă și rece, numai grâul răsărit pe câmpie punea mii de gângănii verzi, care se pierdeau sub cenușa pulverizată în zare. Casele, cele mai multe, sub glugă de paie, ca pe șesul nostru dunărean, ceea ce întorcea pe dos orice așteptare, fiindcă te găseai în inima Transilvaniei. Nu era singurul semn de rămânere în urmă. Timpul era ploios, drumurile desfundate. Râurile sânt departe, în sat nu se cunoaște pietrișul bătut. Fiecare uliță e un fluviu de noroi, frământat de copite, de roți și de umblat, unde carul se înfundă până deasupra căpățânii. Circulația cu piciorul e cu neputință, fenomen necunoscut în altă parte. Ar trebui să am cizme până mai sus de genunchi ca să pot ieși, dar cine are azi când opincile se fac din rămășiță de cauciuc de la roțile automobilelor, iar copiii merg în picioarele goale la școală. Oamenii sânt ingenioși ca totdeauna și pretutindeni. Ca să biruie noroiul, au născocit întâi picioroangele și după aceea pietruirea drumului. Aici, în inima Transilvaniei, sântem la întâia eră a biruinței asupra noroiului. Omul a pus între el și talpa piciorului picioroangele, care îl ridică deasupra mocirlei cu o jumătate de metru. Tot satul acesta, copii, bărbați, femei, bătrâni și bătrâne, umblă în picioroange, ceea ce dă ulițelor o înfățișare de primitivism necrezut. E aproape înspăimântător să vezi acest spectacol. Te aștepți să iasă undeva un atac de lei ascunși sau de jaguari, care să te sfâșie. Cunosc picioroangele de pe șesurile mele natale, unde le întrebuințau numai copiii, mai mult în joacă. Față de aici, noroiul de-acolo era o glumă neagră pe drum.

Numai când a venit gerul și a încremenit marile convulsiuni ale ulițelor, alcătuite din valurile de noroi, am putut să ies din casă. Oamenii sânt neprietenoși și închiși. Mai sântem și în perioada electorală, primele alegeri,

care vor confirma regimul nou al democrației populare. Unii cred că, străin cum sânt, aciuat pe-aici de cine știe unde, aș fi un agent electoral de stil nou.

Democrația burgheză era de fapt anulată încă de sub dictatura lui Carol al II-lea. Iar legionarii fugiseră din țară în uniforme hitleriste. Comuniștii aveau să lupte cu fantomele trecutului. Întrebat de un țăran vecin ce cred despre aceste alegeri și spunându-i părerea mea, din ziua aceea n-a mai vorbit cu mine. Era manist, bietul om.

Am vrut să cumpăr o bucată de unt, de vacă, de oaie, de ce-o fi. N-am găsit nicăieri. Am crezut că femeile îl țin ca să-l vândă la târg și am întrebat-o pe moașa satului, care venea deseori la preot să-i anunțe pe noii născuți. Era o femeie înaltă și falnică, între două vârste, cu brațe puternice în care primea de ani de zile pe toți copiii satului, după ritualul din strămoși al empirismului. Când am întrebat-o despre unt, a râs disprețuitor. Și eu am întrebat când eram tânără și am venit în satul ăsta. Aici nici o femeie nu știa să facă unt, fiindcă nu se pricepe să aleagă smântâna de lapte și s-o bată. Am încercat să învăț pe câteva, dar n-a fost chip. Ele știu cum a rămas din bătrâni.

Dar dacă nu știu să facă untul, sânt mari meștere în prepararea cașului afumat. E specialitatea satului. Cum nu extrag smântâna de lapte, iese un caș gras și gustos, pe care îl fac roți cam de câte un kilogram, îl pun pe poliți la afumat, până devine galben ca turta de ceară. E frumos și bine zvântat. Din acest caș gras și afumat, ele prepară brânza de putină. Telemeaua e mai complicată și n-o cunosc. Frământă roțile galbene, sărează frământătura și o bat în putină. E operația simplă, dar e lucru cinstit. Nimic nu se sustrage din componența laptelui inițial.

Pământurile le împărțiseră comitetele țărănești. Setea seculară de ogor era în bună parte satisfăcută psihologic. Dar exista o problemă pe care eu nu mi-o pusesem până acum, câtă vreme nu mai trăisem la țară. Privită abstract, marea reformă agrară de după Unire mi se părea intangibilă, ca și cum n-ar fi existat factori care s-o modifice și s-o ruineze. Mai întâi, reforma fusese măsluită și o treime din pământul arabil rămăsese tot în mâna vechilor moșieri, treime care se împărțise abia acum prin revoluție. Al doilea, lipsa de inventar agricol slăbise catastrofal producția. Al treilea, datoriile țăranilor la băncile cămătărești crescuseră până la proporții de calamitate națională, ceea ce a trebuit să ducă la convertirea lor pentru a înăbuși noile răscoale ce fermentau. Al patrulea, vedeam acuma unde duce

parcelarea necontenită. Am zărit loturi reduse prin moștenire la un ciric de pogon. Am văzut loturi reduse chiar la șase brazde de pământ, ceea ce însemna că proprietatea țărănească ajunge în cele din urmă o ficțiune. Și dacă în scrisul meu anterior proprietatea individuală țărănească apare ca o dogmă intangibilă, realitatea pe care mi-o dezvăluiau satele m-a determinat să privesc cu ochi critic chiar noua parcelare individuală apărată de revoluție. De-ar fi să rămână așa, timpul va duce treptat la aceeași fărămițare și pulverizare la care a dus prima reformă agrară. În realitate, această nouă reformă n-avea decât un sens psihologic de moment, pentru a căpăta răspuns să se consolideze instituțiile noului stat. Numai după aceea avea să vină colectivizarea, care necesita oricum o luptă cu egoismul individualist.

În lumina colectivismului am fost un reacționar, cum mă pecetluiesc adversarii mei? Am fost și n-am fost! Am fost numai întrucât am susținut proprietatea individuală țărănească. Dar în ce privește viața satului, sânt singurul publicist din țară care, revoltat că presa timpului o ignora cu desăvârșire, am deschis în ziarul meu pagini speciale unde s-au dezbătut problemele de învățământ, de sănătate, de hrană, de estetica satului, militând pentru extinderea confortului urban la sat, pentru a suprima deosebirea prăpăstioasă dintre el și oraș. Numai creiere obtuze pot afirma că această acțiune ar fi însemnat obscurantism sau reacționarism.

Tot astfel, în epoca burgheziei, am fost singurul publicist independent care am preconizat „naționalizarea tuturor bogățiilor naturale ale statului“, „naționalizarea sistemului bancar“ și a industriilor furnizoare ale statului. Eu nu eram comunist, dar principiile, pe care le susțineam, erau principii de bază ale economiei comuniste.

Satul în care mă găseam acum era în stare revoluționară, așa cum o înțelegeau țăranii din vremea aceea. Adică în stare de anarhie. Autoritatea suspendată în vânt. Jandarmii rămași din regimul burghez, nesiguri de ceea ce se va întâmpla cu ei, vinovați în fața satului pentru abuzurile din trecut, făceau numai act de prezență în post. Ne aflam în puterea iernii, zăpadă multă și ger de crăpau pietrele. Vrăbiile, ascunse sărmanele pe sub streșini, le găseai dimineața căzute moarte și înghețate tun. A fost deajuns ca doi-trei să dea semnalul și tot satul a pornit la devastarea pădurii celei mai apropiate. Nu știu a cui era pădurea, a statului sau a vreunui grof oarecare. Drumul înghețat, de la ea până la sat, arăta ca un du-te-vino de sănii și de care încărcate cu copacii tăiați. Topoarele și joagărele mușcau și rodeau la

rădăcina arborilor celor mai falnici. Oamenii nu se mai încurcau cu lăstar. În fiecare curte creșteau stivele cât stogurile de grâu. Dacă ar fi tăiat cât le trebuia pentru iarnă, treacă-meargă. Dar ei se aprovizionau pe apucate, pentru ani de zile. Se crease o adevărată psihoză colectivă, întrecerea de a tăia și a căra lemne pe care, chiar dacă ar fi voit, n-aveau cum să le ascundă. Stivele de arbori crescuseră cât casa. Jandarmii se arătau, e drept, dar unul nu îndrăznea să rostească un cuvânt. Cred că l-ar fi sfâșiat. Era „revoluție“ și oamenii puteau să facă orice voiau. Puteri de zeu să ai și tot nu poți opri abuzurile legate de trecerea de la un regim la regimul contrar. De fapt, pentru o stare revoluționară devastarea unei păduri e floare la ureche. Încă o dată s-a dovedit că poporul nostru nu e un popor sângeros în patosul revoluționar, nu intră în delir să vadă sânge vărsat. Din clipa când vede că i s-a făcut dreptate, românul renunță la orice răzbunare. Dimpotrivă, s-au văzut țărani care au ajutat cu milă pe foștii proprietari deposedați, chit că aceștia îi exploataseră cât timp i-au avut în mână.

În satul meu natal fusese proprietară fata unui mare industriaș. Nenorocită fiindcă era cocoșată, ea nu făcea agricultură pentru a exploata pe oameni, ci pentru a avea iluzia unui rost. Ei bine, fiindcă s-a purtat frumos cu oamenii, ei au refuzat să ia parte la împărțirea moșiei din considerație pentru nenorocirea ei trupească și pentru bunătatea ei.

Sânt în măsură să spun că, în vremea sancțiunilor oficiale, nu comuniștii adevărați sânt aceia care au abuzat de ura de clasă, ci o categorie de aventurieri care, simulând comunismul, s-au răzbunat după firea lor, iar după aceea au fugit din țară.

Părintele Matei mi-a vorbit despre o femeie greu bolnavă cu patru copii și doi părinți bătrâni pe lângă ea. Bărbatul, ca să-și țină familia, era angajat tocmai la București, portar la Ministerul Comunicațiilor. M-a impresionat cazul și-am spus: hai s-o vedem. Părintele zice: cum să merg când nu m-a chemat? Era un om care își îndeplinea serios obligațiile și tocmai de aceea m-a mirat acest răspuns.

— Când se ivește un bolnav, de câte ori îl vizitezi?

— Cel mult de două ori.

Asta venea o dată la împărtășanie, o dată la înmormântare. Era buna mea gazdă și i-am amintit în termeni cuviincioși că Iisus cerceta nu numai pe bolnavii sufletești, dar și pe cei trupești și cu mila lui îi vindeca. Preotul într-o parohie e chipul lui Iisus și-l reprezintă, pe cât e cu putință, în toate

felurile, cum s-a purtat el printre oameni. Bolnavul, oricare ar fi el, are nevoie, pe lângă ajutorul medical, și de asistență morală, care să-l întărească în îndurarea suferinței. Sânt cazuri de necredincioși chiar, care, în urma unei rugăciuni lângă durerea lor, se simt mai ușor ca mai înainte. Boala ne învecinează cu taina de nepătruns a existenței sau a inexistenței, față de care puterile noastre omenești devin problematice. În asemenea clipe, spiritul omenesc are nevoie de ceva mai mult decât această putere. Însăși medicina modernă, ținând seamă de limitele proprii, recomandă asistența morală. În cazuri limită mai ales, orice mijloace pentru susținerea vieții sânt binevenite.

Părintele Matei n-a mers cu mine deocamdată.

Bolnava, o femeie spălăcită, zăcea neajutorată în patul de lângă fereastră. Copiii se jucau liniștiți pe pardoseala de pământ. Tata era la București, să le câștige hrana zilnică. Medicul de plasă nu venise s-o vadă, deși bolea de două săptămâni. M-am dus cu termometrul părintelui și medicamentele mele, piramidoane, aspirine și sulfamide, care se găseau greu și în care lumea avea mare încredere. Avea temperatură mare, care o sleise de puteri. Nu mă pricepeam la boli interne, decât la pneumonia suferită de mine. l-am dat de toate și i-am spus cum să le ia și ce să mănânce. M-am dus de-atunci în fiecare dimineață urmărindu-i temperatura și oferindu-i medicamente. Puțin îmi păsa că aș putea fi învinuit că practic clandestin medicina. Eu nu primeam nimic nici pentru medicamentele care nu se găseau prin împrejurimi. Cu ele scăpasem de pneumonie pe epitropul bisericii de unde veneam.

Temperatura femeii a scăzut simțitor. Oamenii casei erau mai voioși. Atunci a venit, în sfârșit, și medicul de plasă, adus în sanie. Au ținut să fiu eu de față, deși mă simțeam penibil de nelalocul meu. Era destul să-l vezi la chip ca să înțelegi că ai de-a face cu o secătură. O spun eu, cu o mare considerație pentru medici, care mi-au salvat de mai multe ori viața. Venise cu un al doilea, despre care am înțeles că era un bun prieten de chef și joc de cărți. N-a examinat pe bolnavă. I-a dat două feluri de prafuri, unul alb și unul negru, pe care, cu țigara în gură, le-a repartizat în 12 pungulițe făcute din hârtie de ziar. I-a spus de mai multe ori cu ce băgare de seamă să le ia de parcă ar fi fost otrăvuri. Erau cărbune și bicarbonat de sodiu. Pentru aceste fleacuri și pentru transportul cu sania le-a cerut bieților oameni 800. 000 de lei, pe care i-a primit și s-a dus. Aflând că am sulfamide și dorind să le cumpere, i-am spus că prefer să le dau gratis la bolnavi.

Spre marea mea bucurie, părintele Matei a început s-o viziteze și dânsul, nechemat, ca și mine. Mergeam o zi eu, o zi el. Femeia s-a făcut bine, dar nu știu nici azi de ce a suferit.

Vestea s-a dus în sat unde lume destulă era bolnavă.

Am început să fim luați cu asalt pentru fel de fel de boli, la care nu ne pricepeam nici unul.

— Ce ne facem acum, părinte Matei?

— Dumneata ai început-o, dumneata trebuie să ne scoți din încurcătură.

Uitasem să spun că părintele mergea acum regulat și vizita pe toți bolnavii, luându-le temperatura și spunându-le vorbe de îmbărbătare. Chiar simplul fapt de a le pune termometrul la subțioară însemna ceva pentru oamenii simpli, în lipsă de alte mijloace. Cu fiecare zi cazurile erau mai numeroase.

Exprimându-mi regretul că n-aveam măcar o carte de medicină populară, fata popii zice: Mi se pare că avem noi una prin pod.

A cotrobăit peste tot și s-a coborât cu ea.

Era cărțulia de medicină empirică a bunicilor noastre de la țară, alcătuită de doctorul Vasile Voiculescu, genialul nostru scriitor și răspândită prin căminele culturale de pe vremuri. În prima lui tinerețe Vasile Voiculescu a fost medic de plasă prin ținutul Buzăului și a verificat atent puterea eficientă a „leacurilor băbești“ care alcătuiesc farmacopeea milenară a poporului. Cartea lui e simplu și ingenios făcută, încât imediat găsești boala și în dreptul ei leacurile. În lipsă de medic, cum eram noi, e o carte providențială. N-am avut prilejul, când l-am revăzut, peste 20 de ani, să-i fac o mare bucurie spunându-i aceste lucruri. Marele poet, care a fost și un medic cu intuiție afară din comun, era în agonie.

Din ziua aceea, cartea a rămas permanent pe masă, consultată de părinte sau de mine la vizitele pe care le primeam. Dacă am simțit totdeauna regretul pentru o faptă rea și bucuria pentru alta compensatoare, niciodată nu m-am simțit atât de mulțumit ca în aceste luni grele, când puteam să fac și eu ceva pentru suferința aproapelui meu necunosut. Aici, în cele cinci județe transilvănene, pe unde am pribegit, am constatat, fără umflare de sine, adevărul scris ca ziarist și rostit de atâtea ori în cele peste 500 de conferințe ținute în țară că România noastră nu se poate civiliza decât prin ingineri și poporul nostru nu se poate însănătoși decât când vom avea un medic în fiecare sat. Era dureros și deprimant câtă suferință trupească am văzut prin satele pe unde am fost.

O singură distracție aveam în această atmosferă gravă și tristă: veneau la masă ca invitați un învățător și o învățătoare, tineri amândoi, dar numai colegi de profesiune. Învățătorul, unit, era străin în satul acesta ortodox. Frumos și subțiratic, crescut în atmosfera Blajului de nostalgie pentru Maica Roma, visul lui era să scape din acest exil și să studieze la Vatican. Nu se gândea la însurătoare, ceea ce o contraria pe domnișoara Laura, tânăra învățătoare care, blondă stropită de rugina pistruilor pe fața smeadă, nu prea avea ce opune fumuseții lui Costică și nu știu cum îl mai chema. Era fată de țăran din sat și locuia cu mama ei într-un cadru rustic, pe care profesiunea ei începătoare încă nu-l schimbase. Costică, în calitate de director, locuia la școală într-o chițimie, care slujea și de cancelarie, având un pat șovăielnic, un dulap ale cărui aripi se țineau numai în câte-o țâțână și un lighean descojit de smalț. Cred că nici cel mai sărac om din sat nu trăia în asemenea condiții ca directorul școlii. Dar Costică, absorbit în visul lui de a vedea odată strălucirea Romei eterne nu da nici o însemnătate acestor amănunte, socotindu-le vremelnice. Era o fire veselă și știa să cânte frumos și cu haz. Memorase multe romanțe, îndeosebi pe ritmul de tangou. Când ne invita la el, se așeza cu spatele la dulap cu mâinele răsfirate pe cele două aripi de lemn. Cânta și bătea cu degetele ritmul, dar cu o uimitoare prestidigitație, încât dulapul, uscat de vechime și sonor, îl acompania ca un pian și ca un contrabas. Costică avea un minunat simț muzical. El cu dulapul împreună constituiau un adevărat taraf a cărei multiplă sonoritate ritmică, însoțindu-i glasul, izbea o evadare voioasă din tristețea satului unde nimeni n-avea măcar un aparat de radio.

Odată domnișoara Laura l-a rugat să cânte un tangou care îi plăcea ei: *Pe malul mării când răsare luna* unde, firește, era vorba despre dragoste. Tangoul e un dans decent și melodia care îl însuflețește e de cele mai multe ori evocarea melancolică a unui farmec pierdut. Costică cu dulapul l-a cântat pătrunzător. Atât de pătrunzător că fata a izbucnit într-un plâns hohotitor, un plâns care nu se mai sfârșea.

— N-am să ți-l mai cânt niciodată, îi zise el mustrător. Ți-am spus să nu te mai gândești la copilării.

— Parcă depinde de mine să nu plâng? răspunse fata și izbucni într-un nou hohot.

Asistam la o dramă sentimentală. Domnișoara Laura îl iubea nebunește și era umbra lui oriunde se ducea. Costică avea calități să fascineze orice fată. Domnișoara Laura era o victimă fără voia lui. Dar el avea alte idealuri

decât însurătoarea și nu era un ușuratic să profite de slăbiciunea unei colege. Îl înțelegeam foarte bine în această reținere și-mi era milă de biata fată care, tocmai fiindcă îi era superior în toate, nu putea să-l înțeleagă și tocmai de aceea îl iubea. Căci în afară de jocul muzical, Costică era pasionat de lecturi serioase, de discuții intelectuale de care domnișoara Laura rămânea străină. Idealul lui era Roma eternă.

Ei știau despre mine că sânt ceea ce mă dădeam drept a fi, adică un bucovinean, care mi-am pierdut părintele prea devreme și am fost nevoit să-mi întrerup studiile superioare pentru a-i continua exportul de lemne; că exportam lemn de tisă din care se fabrică instrumentele muzicale. Astfel am fost nevoit să vizitez multe țări străine între care, firește, și Italia. Îmi plăcea că tânărul învățător era dornic să vorbească despre această țară. Zile întregi, le-am vorbit despre ea. Le spuneam că, după impresiile mele de călător în treacăt, Italia ar fi cea mai frumoasă țară din Europa și chiar din lume. Acolo geniul naturii și geniul omului s-au luat la întrecere și au creat împreună o capodoperă de frumusețe fără pereche. N-ai decât să privești întâia colină care îți apare în cale, mai mult sau mai puțin comică, ridicându-se spre cerul albastru, îmbrăcată în podgorii sau în măslinișuri fumurii și cu vârful încununat de un oraș, de o cetate sau de o catedrală, ca să-ți dai seama de această fericită colaborare dintre natură și om. Seara, când se aprind luminile electrice, aceste coline, care sânt imaginile simbolice ale Italiei, par niște capete încoronate cu diademe de foc. Le vorbeam apoi despre ideea superficială pe care o avem despre acest popor sobru în viața lui, de o exemplară moralitate familiară, darnic și ingenios ca puține alte popoare, care a fost în stare să-și îmbrace toată țara în strălucirea artei, țară în care nu vezi nici o palmă de pământ nelucrată. Că nu e un popor războinic e adevărat, fiindcă italienii sânt un popor de artiști, iar arta adevărată, cum e a lor, înnobilează pe om, îl face neiubitor de sânge, fiindcă e iubitor de frumos.

Le-am vorbit despre Roma, unde avea să meargă Costică la studii, despre misiunea ei trimilenară de civilizare a lumii. Roma citită invers înseamnă Amor. Roma e iubirea aspră, dacă vreți, prin care imperiul a civilizat omenirea. Le-am amintit acea minune a veacului nostru, care e dezvelirea arheologică de sub pământ a Romei imperiale, despre impresionantul bulevard printre ruine mărețe, Via del Impera, despre harta săpată în imensa marmură albă a împărțirii romane din vremea de glorie, unde Dacia noastră figurează ca parte din această glorie. Pe lângă Columna

lui Traian, care e foarte aproape de Roma imperială nou descoperită, tot ceea ce ne-au spus cronicarii noștri vechi și apoi latiniștii de la Blaj se află confirmat și săpat în marmură albă pe Via del Impera. Milioanele de pelerini și de turiști care se duc la Roma, văd acolo, mai evident decât în carte, originea noastră glorioasă.

Țara noastră este, să știți, tot așa de frumoasă de la natură ca Italia. Poporul nostru se aseamănă în calitățile fundamentale cu cel italian. Convingerea mea, ca simplu negustor bucovinean, este că și noi vom ajunge odată să ne îmbrăcăm România în strălucirea aceleiași frumuseți care împodobește Italia și constituie faima ei în lume.

Am avut o mare mâhnire. În iarna din satul acesta am pierdut pe Gri-gri. Insinuant cum era, din primele zile a câștigat simpatia celor două persoane din casă și prietenia singurului cățel găsit în curte. Am descoperit însă cu mirare că Gri-gri era gelos, lucru ce până atunci nu-l cunoșteam. Luând pe genunchi cățelul casei, gălbui la păr și rasă greu de identificat, și mângâindu-l, câinele meu a început să mă latre, ceea ce nu făcuse niciodată. Mi-am dat sema despre ce poate fi vorba și l-am pus la încercare. Am dat drumul cățelului și, mai pe urmă, chemându-l iar la mine, l-am luat din nou pe genunchi mângâindu-l cu dinadinsul și spunându-i vorbe dulci. Gri-gri mă lătra mai furios și tremura din tot trupul. Am lăsat cățelul și l-am chemat pe el. Mi-a sărit în brațe ca un acrobat, se gudura și se zvârcolea de bucurie și abia puteam să mă apăr să nu-mi lingă fața toată. Gri-gri era gelos voia să țin la el cum ținea el la mine. Această nouă dovadă de prietenie m-a măgulit, deși felul lui de a-și arăta gelozia mă amuza.

Cum se lăsase frig pătrunzător, l-am luat cu mine la șură, i-am făcut un călduros culcuș de paie, l-am așezat în el cum credeam eu că are să se simtă bine și i-am spus: Uite, Gri-gri, aici ai să dormi tu pe iarnă. Eram sigur că el m-a înțeles, băiat înțelegător cum era, mai ales că îl culcasem de mai multe ori ca să-l deprind. Dar a dat prima zăpadă, un viscol dezlănțuit în furii. Într-o singură noapte, stratul se îngroșase până mai sus de genunchi. Am ieșit de dimineață să tai lemne pentru foc și să simt marea bucurie a neprihanei căzute din cer. Prima zăpadă ne face iar copii în dorul după puritatea pierdută. Dar abia am deschis ușa și stratul gros de puf înghețat, limpede că nu puteai bănui nimic sub el, a început să se miște și să se crape în bucăți încât m-am speriat. Cine putea să fie decât Gri-gri, năzdrăvanul meu prieten, care a început să se scuture de zăpadă, gudurându-se la mine?

Și-a lăsat adăpostul călduros numai ca să doarmă lângă pragul meu, preferând să-l îngroape zăpada ca pe un fir de grâu, dar să se simtă lângă mine în noaptea de urgie. Poate să mă păzească de primejdii? Poate din sentiment de solidaritate în fața prăpădului? Cine poate sonda abisul sufletesc al unui animal cu trupul numai cât un dovleac? L-am luat în casă. Vino, mă, prostule, că ai înghețat! Și i-am dat să mănânce. Devotamentul lui m-a mișcat până în adâncul sufletului.

Părintele Matei îl iubea ca și mine. De cum am ajuns la noua casă, pribegi cum eram, câinele a simțit că părintele era ocrotitorul nostru și s-a dat pe lângă el lingușindu-l. Părintele nu iubea câinii, dar nici nu-i ura. Spusele mele despre Gri-gri și felul lui insinuant de a se purta au făcut ca să-i intre în voie și să-l câștige. Cine umbla pe noroaie sau pe viscole cu dânsul la vizitele pastorale? Gri-gri, care se lipise de dânsul cum se lipise de mine. Ocrotitorul nostru nu era comunicativ și afectuos ca mine, dar câinele mirosea fondul de bunătate din sufletul închis al acestui om necăjit.

Și iată că a bătut și ora fatală. O aventură amoroasă ni l-a pierdut pe Gri-gri.

O cățea ciobănească din sat a lansat vestea, pe care numai câinii o înțeleg, că vrea să facă pui. Dacă ai fi întrebat-o cum de i-a venit această idee și-ar fi știut vorbi, n-ar fi putut răspunde decât: poruncă de sus! Poruncă absolută venită din misterul nepătruns, unde veghează veșnic trează voința irevocabilă de-a fi. Din landra de pretendenți, Gri-gri, chiar dacă personal ar fi voit, n-ar fi putut lipsi. Nu putea înfrânge el, un prichindel, legile eterne ale universului. Greșeala lui, dacă l-am judeca omenește, este că în acel moment de vârtej unanim, l-a părăsit simțul proporțiilor de care a dat de atâtea ori dovadă când se vâra între picioarele cailor ca să se apere de atacuri. Ceilalți aspiranți erau niște gogeamite dulăi, iar el, orbit, nu mai putea să vadă cât e de ridicol și miniatural printre ei, cu toată mândria îndreptățită de bărbat. Lupta e pe viață și pe moarte. La pisici e un adevărat duel cu toate regulile de onoare, de unde le-au învățat, fără îndoială, cavalerii medievali în luptă cu spada pentru cucerirea unei frumoase. Mulți dintre acești nobili cavaleri nu mai știau că sânt ucenicii motanilor. Gri-gri, care fusese în stare să crape de ger pentru mine, a uitat de mine, de părintele Matei, de casă și de tot și a dispărut în marele alai nupțial. Trei zile i-am pierdut cu desăvârșire urma și ne întrebam dacă mai trăiește. Ne lipsea un prieten drăgălaș.

A patra zi, în zori, părintele aduse vestea că a apărut la șură. Îndată mi-am închipuit că un rău s-a întâmplat. Obiceiul lui, când se întorcea din colindări de recunoaștere, era să apară direct în pragul casei, unde știa că e primit cu bucurie. Câinele zăcea șodolănit în paie. L-am strigat și nu s-a puut ridica. Mă privea de pe labe cu ochii agonizant de triști, mai triști decât atunci când răsfrângeau în lacrimile lor tristețea mea în singurătatea câmpului. Zadarnic i-am vorbit, zadarnic l-am mângâiat, că nici din coadă nu mai putea mișca. N-avea nici un semn vizibil. A fost mușcat de dulăi? I-a fost ruptă șirea spinării cu parul? Cum s-o fi târât el în această stare până acasă ca să ne dea ultimul semn de devotament înainte de moarte? Și mai ales de ce s-a retras la șură și n-a apărut în prag? I-a fost rușine de aventura lui? I-a fost rușine de halul în care se găsește? I-am adus mâncare caldă. Cu toate îndemnurile mele, nici gura n-a pus pe ea. Părintele Matei a pregătit o friptură de porc, de care știa că îi place grozav. Nici n-a atins-o.

Gri-gri a murit lăsând în urma lui mâhnire.

Părintele Matei mi-a lămurit retragerea lui la șură, fără să mai apară pe pragul casei. Câinele simțea că moare și de-aceea n-a venit. Când au presentimentul morții, animalele se retrag din ochii omului să moară discret. Moartea e o taină nepricepută și ele în această taină vor să moară. E sigur că Gri-gri a avut acest presentiment tragic, cum a dat dovadă și de alte presentimente și consonanțe sufletești cu omul. În agonie, el a făcut o ultimă sforțare să fie lângă prietenii săi, dar jena morții l-a împiedicat să se sfârșească sub ochii lor. Doamne, câte taine insondabile deschide existența în fața nedumeririi noastre!

Ziarele ne-au adus un fapt în adevăr senzațional. Scurtul discurs al lui Stalin, rostit la radio Moscova, prin care atotputernicul generalisim felicita pe rutenii proveniți din Polonia că s-au lepădat de catolicism și au revenit la ortodoxie. Din aproximativ șapte milioane de ruteni, câți aparținuseră Poloniei, cam jumătate fuseseră atrași la uniație de propaganda catolică. Între cele două confesiuni clasice ale creștinismului, uniația nu e nici catolicism, nici ortodoxie, ci o stare hibridă, tranzitorie, în care dogma, neștiută de popor, e catolică, iar ritualul, pe care poporul îl vede, e ortodox. Poporul unit știe numai atâta că șeful bisericii e papa de la Roma. Această uniație are mai mult caracter politic decât religios, întrucât la recunoașterea primatului papei, care e în același timp suveranul statului Vatican, îi dă

dreptul, stabilit pe cale diplomatică, să se amestece în treburile interne ale țării respective. Rusia, fie pravoslavnică, fie comunistă, n-a admis niciodată primatul papal și cu atât mai puțin imixtiunea autorității vaticane în afacerile statului rus sau sovietic.

În doctrina slavofilă, întemeiată în veacul trecut de Kiriaski, Homiakov, Frații Axakov și alții, ortodoxia e religia poporului rus, Moscova moștenitoarea Bizanțului, iar ritualul, care constituia cultul țarului, era cam același cum se practica la curtea imperială bizantină. Numeric, slavii constituiau majoritatea în ortodoxie și din această pricină în terminologia slavofilă ortodoxia însăși se numea „creștinismul rus“. Dostoievski, în romanele și eseurile sale, a ridicat doctrina slavofilă la rangul de mesianism rusesc și era convins că regenerarea Europei occidentale — acest „cimitir venerabil“ — n-ar fi posibilă decât prin puterea spiritualității ortodoxe, adică a creștinismului rus.

Stalin, ca fost seminarist, cunoștea bine aceste idei populare în Rusia veche și, când felicita pe ruteni de ruptura cu Roma, saluta de fapt eliminarea unei imixiuni străine din omogenitatea poporului rus.

I-am spus atunci părintelui Matei că același fenomen se va întâmpla cu siguranță și în țara noastră, nu din motive religioase, ci din motive politice. N-au trecut nici doi ani și ruptura s-a făcut și la noi, fără zguduirea sângeroasă pe care Blajul unit o instigase după anul 1700 împotriva românilor ortodocși din Transilvania. Cine vrea să cunoască adevărata față a unirii de-atunci se poate documenta citind studiile obiective ale istoricului Silviu Dragomir. Denunțarea concordatului papal din anul 1948 a fost un act revoluționar, care a dat satisfacție conștiinței românești. Concordatul fusese un adevărat scandal. El fusese încheiat printr-un șantaj exercitat asupra regelui Ferdinand în agonie. Papa îi ierta păcatele numai dacă încheia concordatul. Eu am divulgat la timp acest șantaj asupra unui om care murea, prin care papa obținea o autoritate peste suveranitatea statului român și devenea proprietar în țara noastră în localitățile unde s-ar fi stins ultimul unit sau catolic.

Astăzi ar fi timpul unei revizuiri a mult trâmbițatului aport cultural, adus de cărturarii Blajului conștiinței naționale. E adevărat că primii cărturari au făcut caz mai mult de latinitate decât de catolicism, lucru care în Transilvania era necesar la vremea aceea, când învățătura cronicarilor moldoveni și munteni era prea puțin cunoscută peste munte. Dar a atribui Blajului un fel de monopol al ideii de latinitate în mijlocul poporului român

era o exagerare peste măsură. Generațiile următoare, instruite la Vatican în zel propagandistic, au degradat însă ideea de origine în instrument de catolicizare printre români, neținând seama că se găseau încă într-o perioadă de opresiune, când românii tocmai de discordie între ei n-aveau nevoie. A trebuit să vină Andrei Saguna mitropolitul ortodox, care a dat formula solidarității în spiritul culturii românești a celor două confesiuni.

Iar despre limba „pură“, fabricată de filologii diletanți de la Blaj, a cărei sonoritate sună așa de comic în urechea românească, am susținut întotdeauna că, dacă se face caz de ea în școală, trebuie înregistrată numai cu titlu de curiozitate. Nici un scriitor transilvănean -— nici Slavici, nici Coșbuc, care era unit, nici Goga — n-a folosit limba umoristică, propusă de Blaj. Spiritul Blajului de după unirea națională, dezlănțuit din ordin papal în ofensiva misionară, nimeni nu-l cunoaște mai bine decât mine. O spun cu adânc regret. A fost o continuă campanie de ponegrire, prin toate mijloacele nepermise, împotriva „Vechiului Regat“ prezentându-l ca decăzut, fiindcă nu era uniat.

Cu toate acestea, socotind uniația ca o stare de fapt, și tocmai pentru a nu adânci disensiunile în poporul de peste munte, am avut față de Blaj o atitudine frățească. Gândindu-mă la situația noastră de popor izolat, care are nevoie de prieteni, am numit cele două confesiuni naționale ca doi ochi, prin care poporul nostru privește spre același ideal și cele două brațe, pe care le întindem spre răsărit și spre apus.

Realitatea, descoperită la fața locului, în cei doi ani de când pribegesc prin Transilvania, m-a dezamăgit profund. Biserica unită caută programatic să sape o prăpastie în populația românească din această mândră provincie, interzicând credincioșilor ei să intre în biserica străbună ca nu cumva să se spurce!

Mi-a fost dat să văd un fapt contrar: unguri calvini venind la preotul ortodox, dând „liturghii“ ca să facă rugăciuni pentru ei. Mirat, i-am întrebat de ce fac acest lucru. Și mi-au răspuns că ei știu din bătrânii lor, că biserica ortodoxă e „Biserica cea Mare“ a creștinismului și că numai rugăciunile ei sânt ascultate în cer.

Citisem de altfel lucrul acesta și într-o emoționantă schiță literară a marelui scriitor Victor Papilian.

Se desprimăvăra după o iarnă dușmănoasă. Răspasul de locuit la părintele Matei se isprăvea. Omul făcuse tot ce i-a stat în putință, în condițiile sobre și triste în care trăia, pentru a fi o gazdă după tradiție

românească unui refugiat lovit de soarta provinciei sale. Trebuia să plec. Și m-am mutat la părintele Ion Sămărghițean, fostul meu student, în satul Cerghid, de unde aveam să mă înfățișez noilor autorități pentru a-mi rejudeca procesul.

Părintele Sămărghițean e, înainte de toate, un om pur, care crede că toți semenii pot fi curați la suflet cum este el. E convins că idealul misionar, pe care și l-a format în facultate, îl poate înfăptui integral ca păstor de oameni. Muncind de dimineață până seara, cu firea lui de o blândețe evanghelică, pasionat de lucrul public și cu totul dezinteresat, el și-a câștigat stima și, ceea ce e mai greu, iubirea tuturor. În Transilvania poporul nu e obișnuit să fie darnic ca în Vechiul regat cu preoții, care astfel știu aprioric că nu se pot îmbogăți din preoție. În condițiile istorice ale vieții de-aici, preoția e înainte de toate o misiune națională, iar preotul conducătorul principal al vieții obștești, obișnuit cu sacrificul, în lipsă de alți factori, care mai totdeauna erau străini de neam. Pretutindeni, pe unde am pribegit, am auzit de preoți câteodată chivernisitori pe cont propriu, atât cât să-și poată crește copiii, dar niciodată pe socoteala parohienilor. Părintele Sămărghițean, ca și socrul său Matei, nici atât, deși deosebiți ca temperament.

Corect în toate, cu o viață personală exemplară, părintele Matei se socotea un comandant al satului, care aproape că dicta regulile morale și se supăra foc când erau călcate. Nu putea să sufere beția și spusese asta din fața altarului bisericii monumentale pe care o clădise în sat și, spre mâhnirea lui, n-ajunsese s-o zugrăvească. Dar oamenii, nărăvași, tot se mai duceau la cârciumă. Atunci apărea părintele înalt și osos cum era, cu toiagul pastoral nelipsit, se fixa în mijlocul cârciumii și, fără să spună un cuvânt, privea mustrător la fiecare masă. Oamenii, ca niște elevi prinși asupra răului, se rușinau și ieșeau pe rând, până se golea localul. Dar sticlele de pe mese, lăsate pe jumătate, sau paharele pline nu rămâneau ale nimănui. După ce părintele pleca, oamenii se întorceau pe furiș și consumau mai departe. Autoritatea impusă stârnește totdeauna reacții contrare.

Părintele Sămărghițean n-avea nimic autoritar în făptura lui mică și blândă, în figura lui nuanțată de o blândețe fină. Ar fi fost un dezarmat în fața oamenilor dacă n-ar fi avut darul vorbirii inspirate în fața altarului, vorbire prin care fluidul evanghelic se comunica ascultătorilor, fierbinte, de adeziune personală. Biserica era nouă, cu mobilier sculptat, încălzită cu calorifer de la conducta de gaz care trecea spre Târgu-Mureș, pictată de Catul Bogdan, ctitoria unui negustor ajuns, care nu și-a uitat satul de

obârșie. Așezată pe vârful unei movile, în mijlocul satului, de la drum până sus la ea urca o frumoasă alee de meri rotați, plantați cu ani înainte de organizația străjerilor școlari. Mă mândream de câte ori întâlneam asemenea plantații, fiindcă străjeria se născuse dintr-o idee dată de mine pentru a combate legionarismul barbar. Dar în primăvara aceasta, frumoșii meri, în vârstă de nouă ani, aveau tulpinile jupuite de coajă de la coroană până la pământ. Iarna fusese grea, zăpada groasă și iepurii, neavând ce mânca, năvăleau noaptea în sat, despuind pomii grădinilor de coaja tânără și dulce.

Slujbele lui Sămărghițean erau frumoase ca la orice biserică din centrul capitalei. Soția lui, conducătoarea grădiniței de copii și mamă a trei feciorași, având talent muzical, înjghebase un splendid cor din școlari, din flăcăii și fetele satului, care da o amplă frumusețe liturghiei, pe lângă emoționanta predică a preotului.

Sus, pe aceeași movilă, un fel de Sion al Cerghidului, se ridica și biserica unită, mai veche și mai posomorâtă. Uniții erau minoritari în sat, supuși acelorași restricții față de ortodoxie ca pretutindeni. Preotul lor era mai bătrân și mai neajutorat, cu ceva studii improvizate numai pentru a ocupa locul. Am găsit la Sămărghițean, aceeași atitudine largă și frățească, tot ca la preotul din satul de unde plecasem cu Gri-gri. Acolo, toamna, am mers cu toții și am cules via bătrânului preot unit. Aici, primăvara, Sămărghițean a trimis omul, boii și plugul de i-a arat pământul și l-a semănat. M-a mișcat profund larga înțelegere a preoților noștri care, trecând peste restricțiile papale, oricât de jignitoare pentru noi, știu să lucreze în adevăratul spirit al ortodoxiei, care înseamnă iertare, iubire și ajutorare. După roade se cunoaște pomul, după fapte esența credinței.

Papalitatea, zice marele filosof Vladimir Soloviev, vrea să domine întemeindu-se pe falsa dogmă a primatului apostolului Petru, protestantismul raționalizează după modelul apostolului Pavel, ortodoxia a rămas la substanța primordială a creștinismului, iubind în spiritul evangheliei lui Ioan, apostolul cel mai iubit de Iisus Hristos. Iubirea constituie esența vieții omenești și a întregului univers. Iisus, cu brațele și picioarele pironite pe cruce, lui Ioan i-a dat în grijă pe sfânta sa mamă, știind că o încredințează iubirii absolute, adică acestui om desăvârșit între apostoli chiar, care, în vârstă de o sută de ani, era scos pe targă în piața Efesului, pentru a repeta în agonie solia întregii sale vieți: *Fraților, iubiți-vă unii pe alții!*

Acesta este și trebuie să fie până la sfârșitul veacului spiritul animator al ortodoxiei. Iar preoții ei, care ajută pe cei condamnați să-i ponegrească și să le urască misiunea, sânt adevărații ucenici ai Iubirii fără moarte.

De la început m-a izbit în satul lui Sămărghițean un lucru pe care nu l-am mai văzut nicăieri pe unde am colindat. Luptele de eliberare trecuseră și prin Cerghid și lăsaseră în urma lor peste douăzeci de morți în cuprinsul satului. Erau numai olteni cărora le-a fost scris să cadă pe pământul scump oricărui român al Transilvaniei. Și un singur soldat german. Au fost înmormântați cu deosebită pietate pe panta dinspre miazăzi a movilei bisericii din mijlocul comunei. Fiecare mormânt își poartă crucea, pe care e scris numele celui căzut pentru țară, iar deasupra crucii casca de oțel, simbolul vitejiei românești. Soldatul german a fost îngropat mai la o parte, lângă uluca bisericii. Ceea ce atrăgea atenția era îngrijirea excepțională care se dădea acestor morminte, toate plantate cu flori. Cine le purta oare atâta grijă? Părintele Sămărghițean mi-a răspuns: „Fetele din sat". Fiecare fată și-a luat pe seamă un mormânt, pe care îl împodobește. Și e o întrecere între ele care să-l facă mai frumos. Le-am văzut seara, când se întorceau de la muncă, fiecare cărând apă de la fântână, urcând panta în reculegere și udându-și florile de pe mormântul ei. Poate unele dintre ele aveau un frate, un logodnic sau un iubit, care a căzut departe, pe câmp necunoscut, unde nu mai puteau merge să plângă lângă cruce și să murmure o rugăciune, și în memoria lor făceau aceste acte de pietate pentru niște tineri eroi pe care nu i-au văzut niciodată. Dar toate știau un lucru mare: că acești tineri olteni, care zac sub țărână, a trebuit să-și lase totul, părinți, logodnice, mirese sau copii nevârstnici, ca să lupte până aici să-și dea ultima suflate pentru eliberarea Transilvaniei și pentru reîntregirea pământului sacru al patriei. Frângerea acestor fete gingașe peste mormintele vitejlor e prosternarea recunoștinței față de jertfa din urmă pe care o poate aduce un om țării și neamului său.

La început, mormântul neamțului n-a fost îngrijit. Era un dușman al neamului nostru, care ne-a sfâșiat în două Transilvania. Dar, sărmanul, tânăr era și el, și-a căzut departe de ai lui. Chiar dacă ne-o fi dușmănit, ce însemnătate mai are în fața morții? Fetele s-au sfătuit între ele și una a luat pe seamă mormântul soldatului german. Era tot așa de frumos ca al eroilor noștri. Omenia românească a biruit!

Cultul morților e înrădăcinat în familie când e vorba de rude, e înrădăcinat în popor când e vorba de martirii și eroii patriei. E un element constitutiv al marilor tradiții naționale. În lunga mea activitate de scriitor militant, adversitatea cea mai înverșunată s-a ridicat pe tema tradiției. A fi tradiționalist ar însemna a fi reacționar, adică dușman al progresului. Dar ce este tradiția, după sensul etimologic al termenului, decât suma elementelor spirituale ce se transmit de la o generație la alta? Tradiția e deci patrimoniul nostru sufletesc transmis de la înaintași, tradiția e însăși patria. În ultim termen tradiția e conștiința vie a identității noastre în timp și a omogenității noastre în spațiul național. Această conștiință constituie și temelia justificativă a statului care e mai larg decât națiunea, întrucât cuprinde și elemente eterogene care aderă la idealurile lui. Aceste elemente eterogene, trăind pe același pământ și având tradiții care consună cu ale noastre, sânt libere să participe la viața patriei și la idealurile statului.

Dar patria nu se poate concepe fără tradiție, fără patrimoniul comun care e conținutul spiritual al conștiinței identității și omogenității. De aici rezultă tenacitatea mea în a fi și a rămâne tradiționalist, adică un modest paznic și apologist al patrimoniului național.

Dar înseamnează asta reacționarism?

Tradiția e, ca și viața, un complex care cuprinde în el și elemente statornice și elemente modificabile, adică sensibile la noile forme ale vremii. Folclorul e, bunăoară, o tradiție, un patrimoniu național. Dar e dat odată pentru totdeauna sau reprezintă un fenomen în necontenită creștere? Nu ne dau culegătorii și cercetătorii lui atâtea probe de noutate în creația populară? Nu sânt aceste probe sincronice cu spiritul vremii? Poporul însuși ne luminează că spiritul creator pe care îl moștenim de la strămoși e sensibil la orice noutate și conține în el puterea de a făuri forme de frumusețe nouă? Am contestat eu acest adevăr?

Între cele două războaie, tradiționalismul literar și artistic, adică acțiunea de a apăra patrimoniul nostru spiritual și de a căuta în el norme sigure pentru a dezvolta mai departe un stil național în literatură și artă, s-a numit cu un termen generic gândirism. De la junimism și sămănătorism n-a existat altă mișcare în cultura noastră mai fecundă, mai creatoare de noutate, decât gândirismul. Toată pleiada de valori pe care le-a propus „Gândirea“ în proză, în poezie, în eseistică, în pictură, în sculptură și în muzică sânt recunoscute azi ca făcând parte din patrimoniul spiritual al țării noastre. A fost gândirismul o mare etapă de progres în evoluția culturii noastre? Afară

de voluminoasa colecție a revistei sânt sute și sute de cărți ale colaboratorilor care reprezintă această mișcare, bogată ca nici una alta. Dar noutatea adusă de gândirism nu constă din elucubrațiile imitate, pe care noi le-am combătut fără cruțare, ci din creația echilibrată, adecvată spiritului românesc. Un singur exemplu. Cea mai mare revoluție în poezia contemporană a provocat-o Lucian Blaga. Nu sânt colaboratorii revistei aceia care l-au impus încă de acum 40 de ani? N-a fost numărul special de revistă, pe care i l-am închinat, organizat de mine? De-ar fi fost numai atât și ar fi de-ajuns pentru a se vedea că tradiționalismul gânditorist a fost o mișcare deschisă marilor noutăți care au îmbogățit literatura și arta contemporană, rămânând totuși paznicul luminat al patrimoniului național.

Mă gândeam la toate acestea admirând fapta fetelor din Cerghid, care creșteau flori pe mormintele soldaților jertifiți pentru patrie.

Și florile se ridicau strălucitoare din țărâna lor sfântă.

Copiii sânt mângâierea singurătății mele. Dacă nu știu ai cui sânt, cu atât mai bine. Îi privesc ca pe niște grații îmbobocite în candoare, ca să înflorească surâs pe fața tristului pământ. Îmi plac, indiferent cui aparțin, de parcă ar fi toți ai mei. Când geniul omenesc a imaginat pe îngeri, a pus aripi pe umerii copiilor. Ceva mai grațios și mai pur n-a găsit în această lume. Ei cred în zâne și-n îngeri, în basmele celuilalt tărâm, fiindcă de bună seamă de acolo vin. Ei dețin umorul grațios, numai ei în lumea toată. Umorul lor e spontan, e candid și naiv. Ei sânt umoristici prin natură, fiindcă vor să facă lucruri mai presus de puterile lor și vor să gândească mai presus de înțelegerea lor. Voind să anticipeze pe omul matur — ceea ce stă la baza jocurilor lor — au haz fără să știe și prin asta ne înveselesc și pe noi. Îi atrage focul, îi atrag florile colorate, îi atrage mai ales zăpada. Focul e pur și frumos, florile pure și frumoase, zăpada e cel mai pur dintre elementele naturii. Dacă pe oameni îi mână în casă, pe copii îi scoate afară. Zăpada exercită asupra lor o fascinație la care nici unul nu rezistă. Îi vrăjește până într-atâta încât uită de ger. Zăpada vine din cer și bucuria lor e să-i ningă cerul cu fulgi de candoare. Nu preferăm nimic ce nu există dat în firea noastră. Platon a spus-o cel dintâi și mulți psihologi moderni după el. Dacă percep soarele, zice Platon, care nu avea încă precizia noastră în exprimare, este fiindcă în ochiul meu am ceva asemănător cu soarele. Dacă la rândul lor copiii simt o atracție irezistibilă pentru zăpadă e pentru că există în ființa lor un fond asemănător cu ea, puritatea primordială cu care vin pe lume.

Atracția către frumusețe și candoare e înnăscută în acești îngeri fără aripi, care împodobesc pământul și înveselesc viața omului. Și această atracție dată e rădăcina simțului nostru estetic, iar nu jocul copiilor ca manifestare, cum crede superficial un filosof olandez sau cum crede unul german că ritmul artei s-ar naște din ritmul muncii fizice.

George Coșbuc e poetul care a înțeles ca nimeni altul atracția copiilor pentru zăpadă, când s-a amestecat în gloata lor gălăgioasă și le-a cântat exploziile de bucurie la ivirea acestei candori cerești pe ulița satului. El a iubit viața și a cântat-o de la rădăcina ei, cu un umor de o nobilă puritate, asemenea celui copilăresc. A cântat nunta, leagănul, naivitatea copilului, veselia lui, a cântat în nenumărate feluri mamele în sentimentele lor adesea tragice pentru copiii lor. Degeaba susține critica noastră pe Caragiale că ar fi cel mai mare umorist român. Umorul lui e caricatural și crispat, pe gustul vulgar. Iubea poezia lui Coșbuc — cât putea el să iubească —, fiindcă probabil vedea în ea cel mai nobil și mai candid umor românesc, un umor spontan asemenea celui copilăresc, emanat la Coșbuc din plinătatea vieții sănătoase, ca o expresie firească a ei. Caragiale a urât copiii, e singurul scriitor care scria urât despre ei. De dragul unei farse făcute lui Vlahuță și-a pus în joc propriul său copil, ceea ce nici un tată n-ar fi putut să facă.

Am cunoscut în viață oameni care nu suferă copiii și am observat că sânt uscați ca o buturugă, neîntregi ca niște monștri. Cine n-a fost părinte cu afinități copilărești nu e în nici un caz un om complet.

Grădinița de copii era în curtea casei parohiale. Am stat odată de vorbă cu ei și i-am făcut să râdă. A fost de-ajuns. În fiecare dimineață se așezau în pridvodul unde da ușa mea și mă așteptau. Ieșeam și mă răsteam în glumă la ei. Ce căutați aici? Ei începeau să râdă: Am venit să ne spui povești.

Erau micuții din sat, amestecați cu cei aduși din Moldova bântuită de foamete. Fuseseră repartizați la gospodarii care s-au înscris să-i găzduiască. Am stat de vorbă cu copiii în parte. Era unul, băiețașul unui cizmar din Piatra-Neamț.

— Cum te simți tu aici, dragă Gică?

— Bine.

— Nu ți-e dor de casă?

— Nu.

— Nu vrei să te întorci la Piatra?

— Nu.

— De ce, dragă Gică?

— Fiindcă acolo murim de foame.

La fel răspundeau toți.

Am luat toiagul și-am plecat prin sat, la gospodarii care îi găzduiau. Erau oameni simțiți, fără să fie bogați. Unii i-au luat fiindcă n-aveau copii. Alții tocmai fiindcă aveau. Cerghidul nu era un sat avut și nici în Transilvania nu fusese un an de belșug. Dar țara noastră e așa întocmită, să zicem de natură, în relieful și în clima ei, că, dacă nu se face într-o provincie, în celelalte nu se moare de foame. Ne găseam după un război greu în care armata noastră trebuise să iasă în toate părțile departe peste hotare, mereu printre aceste sacre hotare. Nu se găsea bumbac, nu se găsea piele pentru încălțăminte. Cine a pus cânepă făcea albiturile din tort. Dar mamele, ca să-și îmbrace copiii, luau ștergarele de la icoane și făceau cămășuțe din ele. Am intrat în școală cu părintele Sămărghițean. Mulți copii umblau în toiul iernii cu picioarele goale, roșii de ger. Umblau molime din care nu lipsea râia. Intrând din casă în casă, n-am văzut, în asemenea condiții, nici un copil adus neîmbrăcat sau desculț. Oamenii făceau tot ce le sta în putință ca puii de moldoveni să se simtă bine. Veniseră palizi și înspăimântați de foamete și-acum arătau rumeni, frumoși și voioși. Erau îngrijiți cu atâta duioșie părintească, încât nu le mai venea să se întoarcă la casa lor. Mi s-a umplut inima de bucurie pipăind această generozitate care, în această vreme, era un adevărat sacrificiu. Solidaritate națională? Firește că da, dar fără nimic exclusivist în ea, cum se va întâmpla în Orientul Apropiat, unde copiii evrei n-au voie nici să vorbească cu cei arabi. Armata noastră, în orice orizont străin s-a găsit, a chemat la cazanul cu fiertură pe copiii oropsiți de cruzimea războiului. În fața nevinovăției și a grației lor, soldatul nostru a devenit om, în timp ce la Lidice nu numai copiii, dar și pisicile au fost nimicite. Poporul nostru cunoaște sălbăticia iataganului de la tătari și de la frații lor otomani, care n-au cruțat nici pe mame, nici pe copii și, prin contrast, s-a adâncit în el imensa milă umană, care i se pare așa de naturală încât nici nu face caz de ea. Cinci veacuri, cât a durat teroarea musulmană asupra creștinității, țara aceasta a fost refugiul și ocrotitoarea oropsiților din Balcani. Iar Mihai Vodă, omul cel mai vijelios care s-a ridicat din neamul nostru, a plâns când a văzut capul tăiat al adversarului său Andrei Bathory. Acest tablou, zugrăvit de Costin Petrescu, a figurat multă vreme în școli, sub ochii copiilor României, ca un moment culminant și simbolic al milei românești.

A fost o primăvară fără flori. În Transilvania există un timp critic pentru vegetație, care se numește „Sfinții de gheață“ sau „Sfinții unguresți“, când un ger brusc își face toanele o zi-două și arde florile pomilor în mugure chiar, de nu rămâne nimic în urma lui. Sfinții unguresți au fost teribili. Cerchidul l-au pustiit fără milă de feeria parfumată a grădinilor.

Părintele avea grădina de legume sus, pe movila bisericii, dar la poale exista un loc neted, umed și frumos, prea mare pentru căpițele de nutreț de iarnă. M-am gândit ca jumătate din el să-l transform într-o pepenărie, să le-o las cadou celor trei băiețași ai lui. Doi umblau la școală, dar cel mai mic era un hoț primejdios. Se strecura în cameră la mine și se ducea la un sipet, unde era rezerva mea de lame de ras. Pasiunea lui era să se joace cu ele. Nici prin gând nu-i trecea că putea să-și taie degetele. A trebuit să-l contrariez și le-am ascuns.

Găsisem un loc minunat pentru plăcerea mea de a lucra la cazma. Ieșeau niște felii de pământ umed perfect simetrice și o săpătură frumoasă ca versurile unei poezii. La Cerghid am învățat și cum se întocmește stratul pentru răsaduri din bălegar fărâmițat, care se încinge ca pântecele unei cloști și grăbește semințele să germineze și lujerele fragede să crească înainte de vreme, ocrotite de un înveliș.

Părintele avea un prieten, un intelectual care se ocupase cu agricultura, un tânăr cu sentimente profund românești, căsătorit de curând. Avea, e drept, semințe de soi, dar avea și un cazan de făcut țuică, pe care acum, în vreme de tranziție, îl întrebuința mai ferit, ca să nu zic clandestin. Ne invita seara la câte o cinzeacă. Avea o mică bibliotecă. Între cărți, *Nostalgia Paradisului!* Tocmai atunci o citea. Am avut aceeași surpriză ca în satul de munte unde am găsit cursurile mele universitare copiate cu mâna. Am răsfoit cartea, care cuprinde ideea mea despre sensul culturii omenești. El nu știa că autorul e de față. Sublinierile cu creionul erau foarte inteligent făcute, remarcând distincțiile și definițiile mele.

— Îți place cartea asta?

— Sigur, e de Nichifor Crainic.

— O fi, dar n-ai văzut ce scrie în ziare? E un trădător al poporului.

— Nichifor Crainic trădător al poporului? Dar toată viața lui cui a închinat-o? Cine ne-a învățat pe noi tinerii să ne iubim poporul? Dumneata cunoști ce-a scris el?

— Ca negustor ce sânt, am citit și eu prin ziare, dar n-aș putea zice că-l cunosc bine. Uite, unul Perpessicius, sau așa ceva, scrie că el a vândul

Ardealul ungurilor și că de-aceea ar fi fugit la nemți.

— Mai întâi n-a fugit la nemți. E la adăpost în Spania, cum știe toată lumea. Și bine a făcut, până va trece pârjolul. Ți-ar fi plăcut să fi fost furat în Rusia ca Antoneștii și ca ceilalți foști miniștri? Și-apoi, ce vorbă e asta că a vândut Ardealul ungurilor? Noi sântem ardeleni și știm cine-a dictat la Viena. El a fost silit să intre în guvern, crezând regele, care îl persecutase, că va putea salva ceva în ultimul moment. Dar cine mai putea salva ceva când totul era hotărât de mai înainte de cei doi mari călăi ai Europei?

— Nu te supăra, frate. Îmi pare rău că te-am îndârjit. Hai să bem o țuică să ne împăcăm!

— Să bem, dar în sănătatea lui.

— Și-a dumitale, care ții la el.

Părintele Sămărghițean asista uimit la această polemică în care eu mă acuzam, iar prietenul său mă apăra mult mai înfocat de cum îl reproduc eu aici.

Pe unde am fost doi ani și jumătate, prin cinci județe din Transilvania, am provocat aceeași chestiune printre intelectualii satului. Vorbeau cu mine și nu știau cu cine vorbesc. Erau ardeleni și n-am găsit unul să spună o vorbă rea despre activitatea mea națională. Conștiința mea avea să fie bloc de granit sub răpăiala de calomnii, știind perfect de unde vin.

Tânăra soție a apărătorului meu avea o poveste curioasă. Era o fată refugiată din Piatra Neamț, de foamete. Trecuse pe-aici și-l cunoscuse pe cel care avea să-i fie bărbat. O comisie ad-hoc pentru plasarea refugiaților o trimisese însă telefonistă tocmai în județul Vlașca, și anume în satul meu, Bulbucata. Lucrase acolo un an și jumătate, după care a venit aici și s-a căsătorit. Cunoștea bine satul și rămăsese cu impresii foarte bune despre blândețea și bunăvoința oamenilor, și bucuroasă îmi povestea despre ei. Pretextam că eu, om de munte, vreau să aflu cum trăiesc cei de pe șesul dunărean, unde n-am fost, bineînțeles, niciodată. Sub soarele primăvăratic, care arămea obrajii într-o singură zi, ea turna apă din tulumbă în cuiburile răsădite de soțul ei, iar eu veneam din când în când, chipurile, să împrumut câteva fire de cutare legumă de la ei. Ea îmi spunea de unele întâmplări din sat, care i s-au întipărit mai viu în memorie. Astfel am aflat de moartea fratelui meu, otrăvit în chip misterios. Surorile mele, bănuind pe cumnata lor, au cerut autopsie, care s-a făcut și s-a constatat otrava. Dar procurorul n-a mers mai departe. Asasinatul s-a cocoloșit, fiindcă, vezi dumneata,

mortul era fratele lui Nichifor Crainic, de care ți-a vorbit soțul meu. Oamenii erau revoltați de acest scandal, dar cine avea curaj să se ridice?

— Știi bine, doamnă, toate lucrurile acestea?

— Cum nu, doar eram telefonistă la primărie. Atunci am cunoscut-o și pe mama lor, o bătrână care îi plângea pe amândoi, pe unul că a fost otrăvit, pe altul că e condamnat pe viață și cine știe prin ce țară pribegește.

Astfel, de la această tânără femeie, alungată în lume de foametea din Moldova, am aflat de cea de a treia nenorocire, abătută peste ai mei.

La țară, lunile martie-aprilie sânt cele mai grele pentru hrană. Rezervele de iarnă se sfârșesc, iar pământul abia se dezgheață pentru a-și da roadele noi. Mâncam de multe ori un borș de Lăptuci cu mămăligă. Fantomele de moldoveni rătăcitori, care băteau la ușă, plecau, spre durerea noastră, cu mâna goală, că n-aveam ce să le dăm. Bani n-aveam, dar un fost student al meu, al cărui nume nu-l știu nici azi, mi-a trimis o stofă pentru un costum de haine. Am dus-o la Cluj și a fost vândută pe un preț derizoriu de cinci milioane.

I-am scris a doua scrisoare lui Petru Groza, după sfatul căruia pribegeam de doi ani și jumătate, perioadă zbuciumată de luptele forțelor politice pentru supremație. Biruiseră, cum era de așteptat, comuniștii, împotriva vechilor organizații politice, ghiftuite de guvernări sterile, nemaiavând nici o poftă de sacrificiu, măcar pentru cauza lor proprie. Pe ecranul viitorului se desena un alt contur al vieții publice.

I-am amintit lui Petru Groza că țara noastră s-a zbătut întotdeauna între puteri strivitoare și în această situație tragică, instinctul nostru de conservare a determinat pe boieri să se împartă în grupe, unii cu puterea, alții cu cealaltă, cultivându-le în relații, pentru a folosi aceste relații după împrejurări. Toată istoria noastră se reduce în esență la jocul dintre marile puteri, joc din care a rezultat existența noastră politică. E o suplețe diplomatică determinată de situația geografică a poporului nostru și de dragostea de această țară strămoșească, iar nu o poftă de a trăda și de a o vinde celor mai puternici decât noi. Nenorocirea, care a pătat istoria noastră cu crime, nu este trădarea instinctului de conservare națională, care împărțea pe boieri în două, ci pasiunea oarbă, care i-a îndușmănit între ei, făcându-i să se ucidă unii pe alții, când toți, fiecare în alt fel, serveau aceeași cauză națională. A-i socoti trădători, cum orbește se acuzau unii pe alții, ar însemna că sântem un neam de NIMIC și în cazul acesta țara noastră n-ar mai exista.

În cazul actual, în conflictul dintre două mari puteri, în care vrând-nevrând era angajată și soarta noastră, aceeași necesitate istorică ne-a împărțit din nou în două, având conștiința fiecare că ne slujim aceeași țară. A biruit o putere. Ce urmează de aici? Să nimicim pe cei care, tot din patriotism, au fost din partea cealaltă? Să repetăm patima oarbă a boierilor din trecut?

Scriindu-i aceste adevăruri, mă gândeam la situația de după primul război mondial când noi, „biruitorii“, am fost generoși față de cei „învinși“ și chiar față de cei câțiva ziariști care s-au lăsat cumpărați de puterea adversă.

Scrisoarea i-a înmânat-o inimoasa doamnă din Făgăraș, rudă cu el, soția unui fost deputat. N-o cunosc nici până azi, dar doamna știa că am fost prieten cu soțul ei.

Răspunsul verbal, pe care l-am primit, a fost că Petru Groza a dispus să mă ia sub ocrotirea lui, camuflându-mă la una din fermele sale din județul Hunedoara, sau așa ceva.

M-a mișcat acest răspuns, dar asta însemna să continui un calvar care mi-ar fi distrus nervii. E grozav de greu să te dedublezi în fiecare clipă, făcând pe actorul de comedie al propriului tău destin. Experiența de doi ani și jumătate m-a asigurat că sânt în asentimentul românesc al neamului meu tocmai aici în Transilvania, care fusese sfâșiată ca urmare a unei politici greșite din trecut, pe care eu o combătusem necontenit. Dictatul de la Viena a fost, înainte de toate, un act de răzbunare și de sancționare arbitrară împotriva acestei politici.

Din prudență, că voia să mă ocrotească, Petru Groza a spus într-un consiliu de miniștri că sânt dispus să mă raliez cu noul regim. Mi-a comunicat lucrul acesta, ulterior, la închisoare, fostul ministru de finanțe Alexandrini, care îl auzise cu urechile lui. Deci, consiliul de miniștri știa că sânt în țară, iar nu fugit peste hotare de frica unor fărădelegi, pe care nu le-am săvârșit, nici ca trădător cumpărat în slujba vreunei puteri străine.

Dar țara mea era încă în epoca stalinistă, iar stăpânul Rusiei declara într-un interviu dat unui ziar american: „Cât mai mulți criminali de război sancționați, cu atât mai bine“.

De țara mea românească nu m-am temut niciodată.

Iar mai târziu, a trebuit să aflu de la generalul Pantazi și de la Eugen Cristescu, supraviețuitori ai celor veniți din închisorile rusești, că în cele patru condamnări la moarte, ultimul cuvânt l-a avut Stalin.

Ion Antonescu n-a fost osândit la moarte de români!

Am ieșit cu părintele Sămărghițean la câmp să punem la punct peripatetic: predarea mea pentru a-mi rejudeca procesul. N-aveam să-mi reproșez nimic în atitudinea mea față de noul regim.

Era ziua de 23 mai 1947. Primăvară ploioasă. Grâul se ridicase până la coapsă, gata să dea în spic. Verdele lui puternic prinsese o nuanță brumărie, ceea ce făcea ca lanurile, în bătaia vântului, să legene ape argintii.

Grija mea era familia părintelui, ca nu cumva soția și cei trei băiețași să plătească devotamentul exemplar al fostului meu student. În cazul nostru, una e morala sufletului și alta vigoarea legii, iar pentru un „criminal de război“, cum sânt categorisit eu, care n-am săvârșit nici o crimă și n-am avut nici un rol în război, justiția revoluționară nu are circumstanțe atenuante. Dacă m-aș fi predat singur, aș fi atras sancționarea gazdei. Această grijă de gazde am avut-o permanent, timp de doi ani și jumătate, dându-mă în ochii lor drept altul decât cel care eram, pentru a nu fi sancționate, cum n-au fost, fiindcă adăpostiseră de bună credință un bucovinean nenorocit cu documente personale în regulă.

Sub cerul albastru de mai, înflorit de nori albi, am hotărât deci să mă „denunțe“ părintele Sămărghițean. Deși pentru mine, care eram condamnat pe viață în lipsă, faptul n-avea nici o urmare, ideea de a-și denunța profesorul în lipsă, faptul n-avea nici o urmare, cădea foarte greu în sufletul curat al tânărului preot.

Dar era în interesul său s-o facă.

Șeful de post se găsea la distanță de opt km, pe șoseaua care duce în Târgu-Mureș. Îl cunoșteam, că venea pe la noi. Se plângea că e bolnav de nervi. Fața lui lividă și crispată îi confirma. Îl chema Rodeanu și avea câteva clase de liceu. Părintele Sămărghițean, în mare zbucium, a plecat a doua zi să mă „denunțe“. N-avea să-l găsească la post, ci la Târgu-Mureș, unde era internat la spital.

Cum aveam acuma bani — cinci milioane, al căror echivalent erau patru kilograme de tutun păpuși — am luat copiii, pe Puiu, pe Octavian și pe Mihăiță și am ieșit în larg, să mergem la o stână destul de departe de sat.

Ziua era o cupolă albastră, imensă, cu marginile răzimate pe dealuri. Din pământul plin de rădăcini și de fire verzi se ridicau esențe tari, care condimentau aerul și-l îngreuna de miresme. Adierea de mai le mișca încoace și încolo, nevăzute, dar simțite pe obraji și în nări. Copiii, beți de lumină și întețiți de puterile pământului, zburdau cu neastâmpăr de argint

viu. Toate emanațiile fertilității pătrunseră în ființa lor proaspătă, luând-o în stăpânire. Vioiciunea lor părea o expresie dinamică, reflectată din ceea ce se petrecea, abia bănuit, jos sub tălpile noastre. O prelungire și o fuziune misterioasă a reîntineririi naturii cu sângele lor copilăresc. Cum mergeam pe creasta dealului, în largul nemărginit, cei mai mari se opreau din când în când și-mi arătau cu degetul, departe, câte o buză de sat, spunându-i numele. Când s-a văzut stâna, o haită de dulăi lățoși a năvălit asupra noastră de parcă am fi fost lupi. Noroc că ciobanul, care ne văzuse de la distanță, a tunat câteva porunci și i-a pus cu botul pe labe.

La câmpie, stâna se mută din loc în loc, pe aceeași pășune rezervată anual, pentru ca turma s-o îngrașe în mod sigur, fiindcă în primăvara următoare se ară. În mijlocul colibei afumate, deasupra unui foc potrivit, fierbea, într-un uriaș cazan de tuci, laptele. Pe sus atârnau sidile ca niște șiruri, care se scurgeau. Pe polițe, roate gălbui de cașuri. Jos, putini cu brânză bătută, de care acum știam să fac și eu. O stână e un laborator, poate primul laborator care s-a ivit în lume, iar ciobanii, pionierii chimiei. Am asistat ore întregi la priceperea milenară de a descompune laptele în elementele lui constitutive: smântână, unt, jintiță, urdă, caș, iar la urmă zerul verzui. Am vorbit cu baciul, care le-a dat copiilor să guste din toate, însuflețiți că participau la procesul complicat al facerii brânzei, explicat de el. Am luat caș cât am putut duce și am plecat, scoși de el din bătaia câinilor.

Ne-am întors pe o vale înflorită, tăiată în două de-o viroagă. Lunca umedă era în toiul inflorescenței. Fiecare fir de iarbă purta în vârt o diademă de argint, colorată altfel. O fantezie neajunsă de om risipise pretutindeni puzderia acestor focuri reci, care ne surâdeau din mulțime, unele mai sfioase, altele mai semețe. Numai Delavrancea le cunoștea pe toate pe nume, când le descrie în lunca unde Sultănița își păștea vaca. Copiii zburdau într-o însuflețire dezlănțuită, la care participa și vioiciunea jilavă a înserării. Ne opream în popasuri și își dădeau brânci, tăvălindu-se în fânul înflorit. Florile naturii sânt tari și nu se strivesc, iar fânul până dimineața se ridică iarăși vertical. Dominau lunca o floare lățoasă, alburie, ca un pămătuf de aburi, semănând cu egretele unor păsări din Delta Dunării, despre care copiii nu știau cum o cheamă, apoi aglica extrem de fin lucrată, ca mărgăritarul, dar mult mai înaltă în ciorchine decât el; apoi garofița roșie de câmp, mai modestă decât sora ei aristocrată de grădină. Am cules un snop

de aglică și de garofiță. Aglica părea un mare cocoloș de zăpadă, garofița o vâlvătaie de foc.

Așa am intrat seara, voioși ca snopii pe care fiecare îi purtam în brațe.

Plutonierul de jandarmi Rodeanu, aștepta la o masă goală cu părintele Sămărghițean. Față de o captură atât de importantă, ieșise din spital să aibă el meritul de a mă aresta. Părintele amuțise. Nu putea scoate o vorbă. Eu purtam toată valea cu flori în mine.

Când i-am arătat documentul care mă camufla, plotonierul a zis:

— Domnule profesor, cincizeci de ani să fi stat aici cu acest document, nimeni n-ar fi bănuit cine sânteți.

Am luat un ceai cu caș adus de la stână și am plecat cu părintele Sămărghițean la postul de jandarmi.

A doua zi, o mașină de la Târgu-Mureș ne-a adus la legiunea din acest oraș. Trebuie să aduc elogii căpitanului Bosânceanu, comandantul legiunii Mureș, un om corect și civilizat, spre deosebire de coțcarul de plutonier, care a întrebuințat toate tertipurile pentru a transforma în captură predarea mea ca să ajungă sublocotenent. După ce i-am spus tot adevărul, pentru ce am stat camuflat, l-am rugat să nu divulge în oraș predarea mea decât după ce voi fi trimis la București. Târgu-Mureș e un oraș prea eterogen. Căpitanul Bosânceanu s-a ținut de cuvânt. Până să facă formalitățile, ne-a improvizat două paturi cu rufărie din casa lui și s-a purtat de parcă am fi fost oaspeți. Cunoscând realitatea pură, nu cum a fost desfigurată ulterior, mi-a citit raportul cu care ne expedia la București. Concluzia raportului era că părintele Ion Sămărghițean, care m-a denunțat, trebuia să fie pus imediat în libertate.

Cerghidul era în stare de agitație. Oamenii voiau să ia arestul cu asalt ca să-și scoată preotul. Eu, care citisem raportul căpitanului, am sfătuit delegația să fie satul pe pace, căci părintelui nu i se va întâmpla nimic rău. Dar nu căpitanului i s-a dat crezare ci plotonierului Rodeanu care, cu tenacitate de nevropat, ne-a însoțit la București și-a spus basmele difuzate de presă.

MĂRTURII DIN ÎNCHISOARE

Am cunoscut iadul
1947 - 1962

Boalele mele în închisoare

După ce, în formă oarecum deghizată, trăisem prin cinci județe din Transilvania, după 23 august 1944 până în 1947, în luna mai 24, am rugat pe părintele Ioan Sămărghițean, la care locuiam, să meargă să mă denunțe legiunii de jandarmi Mureș. Avea patru copii și nu voiam să sufere vreo pedeapsă. Singurul om corect și civilizat cu acest prilej a fost căpitanul Bosânceanu, comandantul legiunii, care mi-a citit raportul cu care mă trimitea la București, încheind că părintele Sămărghițean și-a făcut datoria legală și trebuie pus în libertate. Toate declarațiile ulterioare, făcute presei, sânt fabricate în Ministerul de Interne, condus de Teohari Georgescu și de Avram Bunaciu.

Am fost depus în subsolul Ministerului, în celula nr. 2. În contrast cu frumusețea acestui nou edificiu din fața fostului palat regal, arestul era de o mizerie înfiorătoare. Patul era turnat în ciment. Peste el, o putoare de saltea de paie. Sub ea, o grămadă de obiecte de-ți vărsai mațele numai când le vedeai. Peste saltea, un cearșaf care, neschimbat luni de zile, devenise el însuși otreapă, că trebuia să-l dai la o parte și să te culci direct pe saltea. Nu s-a schimbat nimic în lunile cât am fost ținut acolo. Noaptea, o altă nenorocire. Ușa de fier compact nu se închidea. În locul ei, a doua ușă de drevele, tot de fier, încrucișate, prin ale cărei spații rombice putea să intre aerul. Aerul intra, nu intra, dar năvăleau șobolanii flămânzi, rupându-se din turmele care răpăiau pe coridor. Dacă găseau pe jos o fărâmitură din mămăliga vânătă și împuțită, ce ni se da drept mâncare, se luau la bătaie guițând, mușcându-se sălbatic până când cel învins ceda. Patul era scund. Se ridicau cu labele pe așternut și te priveau în ochi cu o îndrăzneală fioroasă. Imposibil să închizi ochii. Ți-era teamă că în somn îți ronțăie nasul sau urechile.

Am căpătat o boală de piele, o mâncărime generală de neîndurat. Medicul, unul cu față buburoasă, care te examina în pragul celulei, mi-a prescris autohematoterapie. Un agent sanitar venea zilnic, îmi extrăgea sânge din brațe și-l introducea în fesă. Mi-a șoptit că se numește Rusu și știe cine sânt. Tratamentul acesta e o batjocură. Să știu că sânt pus sub consemn special. Îmi spune adevărul fiindcă și el e un bun român. După o lună de autohematoterapie, fără nici un rezultat, am ieșit din nou la medicul cu față buburoasă. Mi-a dat un nou tratament, să mă ung pe tot corpul cu o alifie

gălbuie pe flaconul căreia scria „Scabiosin“. Și mai scria că, după două ungeri, râia a trecut. Trebuia să stau expus o jumătate de zi despuiat și uns cu alifie, văzut de pretutindeni. În spatele celulei peretele era tot de geam. Pe-acolo ne supravegheau jandarmii, care se grămădeau la geam și râdeau de mine. În față, ușa de drevele încrucișate, prin care mă vedeau gol toți cei care treceau la anchetă. Scabiosinul meu nu da nici un rezultat. Timp de 25 de zile am fost expus batjocurii tuturor, gol și uns cu alifie, văzut din toate părțile. Câteodată cobora și Teohari Georgescu, mic, rotofei, cu părul creț, postându-se fumând în fața ușii, uitându-se crunt, pe când Bunaciu, care îl însoțea, blond, roșcovan și jovial, se ascundea ca să râdă.

În vremea asta, am rugat pe plutonierul de jandarmi Moldoveanu să-mi facă un serviciu, pe care îl făcea și altor arestați. S-a răstit la mine strigând: *D-ta nu știi că ești sub consemn special?*

Ancheta mea s-a terminat la Interne. Am fost vărsat la Văcărești, plasat în hruba din dosul spitalului, cu pereții picurând de apă, care prinseseră mușchi ca peșterile și unde șoricioaicele își făceau puii în buzunarele paltoanelor noastre. Toți generalii, foști miniștri ai lui Antonescu, primeau oarecare îngrijire medicală; eu, absolut nici una. M-am strecurat până în cabinetul medicului șef. Il chema Ionescu, om tânăr cu o meșă de păr alb și șchiop. Specialitatea, chirurg. Mi-a șoptit la repezeală: *„Știu pertect cine sânteți și vă port adânc respect. Dar am ordin să nu vă dau nici un fel de medicament“.*

Noroc că atunci puteam încă primi medicamente din afară. În două zile m-am vindecat. La Interne suferisem două luni.

În anul cât am fost ținut la Văcărești mi s-a anulat sentința pronunțată în contumacie, mi s-a admis rejudecarea procesului, mi s-au ascultat martorii și, când să se judece fondul, a căzut de la justiție Lucrețiu Pătrășcanu, care era destinat morții. Avocatul meu, Petre Pandrea, a fost exclus din barou, eu pus în lanțuri și depus la Aiud, nejudecat.

Locuiam în celulă cu un ungur, fostul secretar general al Partidului național maghiar din România și cu ziaristul Vilman, un om plin de haz. Nu fusesem niciodată bolnav de rinichi. Aveam toate organele sănătoase. Au început dureri cumplite de rinichiul drept. Doctorul Ronca, medicul penitenciarului, nu m-a examinat niciodată să-mi spună ce am și nu mi-a dat absolut nici un medicament. În dureri atroce, care au durat unsprezece zile, i-am cerut măcar o sticlă cu apă fierbinte. Mi-a răspuns că dacă îmi dă mie, trebuie să dea la toți și n-ar mai rămâne apă pentru făcut mâncare. Era un

răspuns în batjocură din care am înțeles că am același regim ca la Interne și ca la Văcărești. După unsprezece zile de chinuri disperate, am eliminat o piatră de mărimea unui bob de fasole mijlociu, fără nici un ajutor medical.

De la Celular fusesem mutat la Secția a II-a unde, într-o cameră mare, zăceam pe saltele de paie, fără pături, înghesuiți ca sardelele, vreo 50 de inși pe două rânduri, între care rămânea un spațiu liber, larg de un metru și jumătate. Aici s-a declarat a doua criză, aceasta la rinichiul stâng. Dureri care mă înnebuneau. Funcționa la această secție un medic intermediar, ales dintre doctorii care aveau rolul să trieze pe cei suferinzi și să-i scoată la vizita medicală. Era în persoană un fost cuzist combatant, Al. Cureleanu, degradat acum de stupefiante. Mă zvârcoleam de durere, dar nu era loc să mă mișc, fiindcă între vecini n-aveam decât un spațiu măsurat de 40 de centimetri, cât puteai să te culci pe-o coastă. Noaptea, ieșeam în spațiul gol de la mijloc și mă tăvăleam gemând în chinuri, dorindu-mi moartea. Generalul Florin Rădulescu, un vechi prieten, nu dormea toată noaptea, supraveghindu-mă înspăimântat. Doctorul Cureleanu a refuzat să mă scoată la vizita medicală. După nouă zile de turbare, am eliminat în sânge o piatră tot cât fasolea, care avea o formă curioasă era pe jumătate zimțată, fapt care a provocat sângele. Dr. Cureleanu m-a dus cu piatra la spital pentru curiozitatea ei. Mi-a spus că nu m-a scos la vizită pentru a nu fi acuzat că protejează pe naționaliști. Mințea ca un morfinoman. Avea ordin să nu mă scoată. La spital, un alt doctor deținut mi-a strecurat două fiole de stupefiante să le am pentru vreo eventuală criză. Cureleanu le-a văzut. Câteva zile s-a ținut de mine și nu m-a lăsat până nu i le-am dat că-i trebuia pentru alt nenorocit și are să mi le restituie. Canalia le-a băut.

A treia criză renală a izbucnit mai târziu și a ținut până după eliberare.

Mă aștepta o altă suferință. Nu mai știu în ce an. Zilele noastre treceau la fel de goale, iar timpul, neumplut cu fapte, devenise abstract, incolor și anonim. După Farcaș, venise comandant căpitanul Dorobanțu. A fost cea mai grozavă iarnă. La începutul ei, în prezența a trei ofițeri de la București, ni s-au controlat bagajele individuale. Nu ne dăduse încă uniforme de pușcăriași. Când mi-a venit rândul, un ofițer a dat ordin: „Ia-i paltonul!“ Gardianul mi l-a luat. Rămâneam într-o haină de vară și într-o pătură subțire ca foaia de ceapă. Am urmărit percheziția: nimănui nu i s-a mai confiscat paltonul. Am cerut să ies la raport la acel ofițer. Gardianul a țipat la mine: „Să nu te miști!“ Când totul s-a terminat, am ieșit cu forța la căpitanul Dorobanțu. Mi-a răspuns pe un ton de parcă mă cunoștea de când lumea:

„Crainic, nu mai e nimic de făcut. Controlul s-a încheiat!“ Acest om avea să mă izbească cu cisma în șale, beat, un an mai târziu.

Pe un ger de crăpau pietrele, ne scotea săptămânal la baie sau la curățit și încărcat zăpada. Toată lumea în paltoane, eu în haine de vară.

Am făcut o pneumonie dublă. Temperatură, transpirație, frisoane ca la friguri, tuse, expectorație. După ce mă plimbase pe la Zarcă și Secția a II-a, mă găseam din nou la Celular, într-o celulă cu un colonel, Șerbănescu, care behăia ca un ied cu pretenții muzicale, cu țesătorul Cercel, un băiat șchiop, care povestea frumos basme și romane senzaționale din „Colecția de 15 lei“ și Vivorski, amândoi din faimosul „Lot Iași“. Eu aveam un pat suprapus, ceea ce pentru un bolnav de pneumonie e cumplit de incomod. N-aveam voie să-l schimb cu unul de jos. Vivorski, un om corpolent, mai mult umflat decât gras, citase în cap un roman comic despre isprăvile așa zisului Toma Gherasim, avocat din Iași, și-l povestea cu real talent, încât te ținea ore întregi ascultându-l. Cum eu zăceam în patul de sus, tușeam și trebuia să expectorez. Vivorski, cu devotament de infirmier, ridica ligheanul până la mine, care cu greu m-aș fi dat jos din pat. Cum aveam temperaturi pneumonice cu tremuriciuri, mă învălea cu pătura lui călduroasă, iar el s-acoperea cu paltonul. Cum era șeful camerei și primea mâncarea în gamelă pe prag, izbutea adesea să tragă pe sfoară pe bucătar și pe gardian și să-mi obțină o gamelă în plus. Ei bine, cât era el de mare, Vivorski împărțea cu mine acest trofeu de zeamă chioară, sperând că mă reconfortează. Fusese un om ușuratic în viață, după cum se recomanda, dar mai rar un om de omenie ca el.

Doctorul Ronca fusese înlăturat și luni de zile, cât a ținut iarna grozavă, altul nu ne-a fost trimis. Am fost dați pe mâna unor tineri „doctoranzi“, aduși de-aiurea, pe care nimeni nu-i cunoștea, de-o răutate fără egal. Era un om de teroare.

Pneumonia dublă îmi da o zăcere penibilă, simțită în tot organismul și prelungită peste termenul ei din lipsă totală de medicamente. La un moment dat temperatura și frisoanele au încetat. Credeam că am scăpat. Dar peste puțin timp a izbucnit din nou cu violență mai mare. Am zăcut sus în pat 50 de zile, istovindu-mă treptat. Câteodată, căpitanul Dorobanțu apărea la ușă, însoțit de câte un personaj străin.

— Cum merge, dragă Crainic?

— Bine, domnule căpitan. Sper să mor în curând.

Ușa se închidea îndată.

Spre sfârșit, mi-a apărut un mare flegmon după urechea dreaptă, provocat de virulența pneumococului. Mă durea și durerea îmi detuna în creier. Nici o atenție medicală. Atunci Vivorski a țipat la așa-zișii doctoranzi să mă scoată la infirmerie. Nu exista încă spital. M-au dus mai mult în ghionturi, numai în haină, pe un ger cumplit. După 50 de zile de zăcere, universul tot se învârtea cu mine. În infirmerie, înghet ca afară. Locul de medic îl ținea un deținut național-țărănist, doctorul Petrescu, un vestit chirurg de la Ploiești și un om extrem de cumsecade. M-a suit pe-o masă cu picioarele bălăbănind în jos, îmbrăcat în haină, fără vreun anestezic și fără vată. În aceste condiții, doctorul Petrescu a fost nevoit să facă incizia în prezența ofițerilor și a zișilor doctoranzi. M-am simțit ca o vită de abator. Din flegmon a țâșnit sânge și puroi care mi-au umplut gâtul și toată haina.

Cu această măcelărie de abator s-a terminat dubla mea pneumonie, care a durat 50 de zile.

Boala lui Soster am făcut-o la Zarcă, pe saltea de paie, fără pat, locuind cu doi legionari, cu Istrate Micescu și doctorul Petre Tomescu, vechiul meu prieten din vremea studenției. E un semicerc de durere nervoasă, care îți încinge jumătate din torace. Petrică Tomescu, fost profesor de psihiatrie, dar o comoară de cunoștințe medicale universale, mi-a spus că această suferință se numește „Boala lui Soster“, e de natură nervoasă și poate să treacă de una singură. Am preferat s-o îndur natural, fără să mă mai duc la doctor care, și așa, nu mi-ar fi dat nici un medicament.

Tot la Zarcă am căpătat o tuberculoză ganglionară, consecința mizeriei alimentare. Îi port și acum cicatricea în partea stângă a gâtului. Ganglionul se umflase tare, dar un an și jumătate nu mi s-au dat leacuri. Medic oficial era unul Marinescu, un brunet cu fața largă și deschisă. Între mine și acest medic se petrecea ceva curios. De câte ori ieșeam cu ganglionul meu la vizita medicală și ne vedeam, începeam să râdem amândoi fără să ne putem abține. Un râs de simpatie caldă, de parcă ne-am fi cunoscut de mult și am fi participat împreună la cine știe ce întâmplări hazoase, de care acum ne-am fi adus aminte și am fi râs involuntar. Am constatat că n-a fost posibil să ne vedem niciodată în viață și totuși, de câte ori ne întâlneam ochi în ochi la vizita medicală, începeam din nou să râdem. Eu nu cred în metempsihoză, care e o doctrină caraghioasă ce presupune un zeu monstruos. Nu știu în ce credea doctorul Marinescu fiindcă n-aveam voie să vorbim decât strictul necesar. A conversa cu deținuții atrăgea fulgere asupra unui subaltern

oficial. Fapt este că din această simpatie nevoită plecam fără nici un medicament, iar ganglionul meu a spart și a început să puroieze.

Dar fenomenul zâmbăreț a fost observat și raportat. Într-o zi, am fost scos la anchetă de maiorul Iacob să declar dacă îmi dă medicamente și ce medicamente îmi dă doctorul Marinescu. Drept răspuns i-am arătat maiorului ganglionul care puroia, cu explicația că, dacă aș fi primit cât de cât o asistență medicală, n-aș fi ajuns în starea în care sânt.

Ancheta aceasta neobișnuită era pentru mine o confirmare oficială că de 12 ani trăiam sub un consemn special, ceea ce a însemnat o tentativă lentă de a mă asasina. Suferințele atroce, pe care le îndurasem până acum, cu puterile supraomenești ale organismului meu, confirmau persistența consemnului special, pe care îl știam de la începutul martirajului.

Un alt medic, Bogățeanu, apărea la vizita medicală de la Zarcă. Boala mea nu era dureroasă dar, cum nu mi se da nici măcar pansament pentru ganglionul puroiant, era scârboasă și pentru mine și pentru cei cu care locuiam în celulă. M-am dus revoltat la doctorul Bogățeanu și i-am spus că de un an și jumătate, de când a apărut această boală, mi s-a refuzat orice tratament, până am ajuns în starea în care sânt. Firește, n-am de unde să știu ce s-a întâmplat, dar din momentul acela am început să primesc asistență medicală, injecții cu streptomicină, pastile P.A.S. și pastile de hidrazidă. În câteva luni ganglionul s-a închis, rămânând numai cicatricea.

Trec peste boalele mai mărunte, dar nu mai puțin dureroase, care ating cu toate numărul de 13 și alcătuiesc martirajul meu trupesc din închisoare și mă opresc la ultimele două, grave, care m-au chinuit ani de zile cu tot tratamentul ce mi s-a dat în ultimii ani. Una e boala de inimă. Am devenit cardiac în urma peripețiilor la care am fost constrâns. Alta e așa zisa colibaciloză de care am suferit șapte ani și am fost tratat ultimii trei cu diagnostic fals.

Nu fac pe nimeni vinovat de acest diagnostic fals. În realitate, era vorba de a treia criză de rinichi, a doua la cel drept. O piatră pornise să iasă și s-a oprit la confluența canalului cu vezica, împiedicând circulația normală și făcând să se acumuleze puroi în rinichi. Aparatul de la spitalul penitenciarului era vechi și uzat. Zadarnic eram radiografiat căci nu se vedea nimic. Cum efectele blocării rinichiului erau asemănătoare cu cele de la colibaciloză — de care nu suferisem niciodată — mi s-a pus diagnosticul greșit și mi s-a dat un tratament absurd. E boala de care am suferit cel mai greu și cel mai îndelung fiindcă a durat 7 ani. Cam de două ori pe zi

izbucneau crizele. Temperatura se ridica la 40 de grade, corpul mi se zguduia mult mai violent decât în paludism sau pneumonie, cu orice m-aș fi învelit mi-era frig de-mi clănțăneau dinții, durerea de șale mă turba, apoi începeau lacul transpirației și potolirea. Erau avertismente zguduitoare, pe care mi le dădea organismul că în rinichi s-a cuibărit moartea. Zguduirile provocau o tensiune maximă cu repercusiuni asupra inimii bolnave. După ani de suferință, când am ajuns în stare muribundă, am fost internat la spital. Mi se administrau și medicamentele miniale pentru tensiune și pentru susținerea inimii. Mi-aduc aminte de o criză nocturnă tragică în spital. Urinasem de cu seară o jumătate de litru de lapte gros în borcan. Era puroi. Durerea a fost în noaptea aceea maximă. Mă supraveghea un tânăr avocat din Iași. Teodor Popescu, internat în același salon. Când, la miezul nopții, i-am șuierat în aiurare că mor, a bătut violent în ușă și a venit medicul de gardă, care și el era un deținut, Constantinescu. Ar fi putut să deslușească după borcan și după durerile de șale ce boală aveam, dar era ginecolog și somnoros la ora aceea. Mi-a făcut o injecție fără să spună cu ce și a plecat. După o jumătate de oră efectul ei m-a ridicat din infern în paradis. În locul agoniei de până adineauri, o stare de euforie și exuberanță, că toată lumea era a mea. M-am ridicat pe marginea patului, alături de Teodor Popescu. Nici umbră de durere, nici somnul nu mai venea. În această stare exuberantă, i-am spus partenerului meu poezii până la ziuă. Atunci mi-a spus el secretul euforiei: mi se făcuse o injecție cu morfină!

Dar boala continua și a ieșit cu mine din închisoare odată cu inima bolnavă. Am avut norocul, inexplicabil ca orice noroc, că nici un infarct cardiac n-am avut ca deținut. Cu siguranță acolo aș fi rămas pentru totdeauna. Infarctul a venit în libertate, aproape imediat, fiindcă doctorul Viorel Bucur era sortit să mă salveze la ASCAR. Iar diagnosticul adevărat la așa zisa colibaciloză era sortit să mi-l stabilească profesorul George Olănescu, care, operându-mă în condiții primejdioase, asistat de doctorul Bucur însuși, mi-a scos piatra renală la spitalul Fundeni.

Dă-le sănătate, Doamne, tu care călăuzești totul, și lor, și celor care, în mod rafinat, puseseră la cale o asasinare lentă!

Bătăile suferite în închisoare

În 15 ani de închisoare n-am suferit nici o pedeapsă disciplinară fiindcă n-am săvârșit nici o abatere de la regulile absurde ale penitenciarului. Știam că sânt sub consemn special și atât mai trebuia ca eu însumi să creez prilej de pieire. M-am purtat cu demnitate, evitând conflicte, dar neînjosindu-mă în fața gardienilor și a ofițerilor, cum făceau unii foști demnitari sau generali, de-ți provocau greață când îi vedeai. Am acceptat închisoarea fără revoltă, prin disciplina mea interioară, ca o ispășire a abaterilor mele omenești, iar nu pentru faptele imaginare ce mi se puneau în cârcă.

Cu toate astea, s-au găsit pretexte ca să capăt bătaie.

Prima lovitură a venit din senin de la subdirectorul din 1948. Era un tip mic, blond și semidement. Câțiva legionari îl captaseră, își procurau prin el alimente, țigări și băutură, din care mâncau și beau împreună și făceau ce voiau, dominându-l. Eram c-un grup chemați la magazie pentru a primi nu știu ce. Oamenii, cunoscându-l, ședeau smirnă. Părându-i-se că ne înghesuim, i-a sărit țandăra din senin și-a tăbărât cu ciomagul pe noi. Eu, fiind ultimul, am primit cele mai multe lovituri în brațul drept.

Trei deținuți au încercat o evadare neizbutită, deși ingenios și îndrăzneț calculată. Doi au fost împușcați. Celui de-al treilea, un aviator distins, i s-a schimbat moartea cu viața în lanțuri. Din asta a rezultat o teroare furibundă și o bătaie generală cu ciomagul. La poarta fabricii, unde lucrau deținuții politici, s-au postat doi gardieni cu ciomege și izbeau ca în vite, zilnic, câteva săptămâni.

Am fost scos la corvoadă în ziua de Crăciun și în cea de Anul Nou. Împingeam pe grupe la niște care greu încărcate. În timpul încordării, gardienii ne izbeau necontenit cu ciomegele, cum fac țăranii cu boii când urcă la deal cu încărcătură. De sfintele sărbători am mâncat două bătăi surori cu moartea. Gardienii erau aleși dintre bestii sau bestializați prin educație specială. Pentru ei, deținuții politici erau cei „care au supt vitamina poporului“.

La vizita medicală, i-am cerut doctorului Ronca un regim de cartofi pentru o suferință de stomac. Ronca s-a răstit la mine așa de tare încât gardianul Toma, cunoscut ca bătăuș, crezând că l-am insultat, m-a dus în ghionți până departe, la celula unde eram închis.

Aveam norocul să lucrez și eu în fabrică. Fabrica era o aglomerație de ateliere de tâmplărie și de fierărie, cu unelte culese de pe la micii industriași și meseriași din împrejurimi, în stare atât de rea încât aproape nu era zi să nu-și piardă unul degetele mâinii sau ochiul. Cu toate acestea, era preferată față de moartea lentă din celulă. În dimineața aceea, când intram în ordine la lucru, căpitanul Dorobanțu, comandantul închisorii, era acolo, probabil sosit de la un chef. Căpitanul avea informatori printre deținuți care, pentru o gamelă de zeamă în plus, îl mințeau. La intrare era un closet unde deținuții intrau în grabă ca să nu mai plece de la locul de muncă. Am intrat și eu pentru numai câteva clipe. Când am ieșit, căpitanul țipă la mine:

— Crainic, ia dă-te-ncoa, Dumnezeul mă-tii! Faci politică la closet, ai? Și plici, plici, o serie de palme.

— Dar, domnule căpitan…

— Nimic, Dumnezeul mă-tii!

Și-ncepe să mă izbească cu cizmele-n șale cu o furie de nebun.

A doua zi eram scos din fabrică. Făceam politică la closet!

Între informatorii căpitanului era unul, un primitiv iresponsabil, ciung, dar puternic. Era unul dintre câțiva care terorizau penitenciarul ca și cum n-ar fi fost deajuns gardienii.

Lucra într-o echipă la curățat păstăi de mazăre aproape putredă. Cu cele câteva boabe se stropea zeama noastră. Responsabilii cu zarzavaturile din piață vindeau penitenciarului rămășițele ce nu mai erau bune de nimic. Deodată vine la mine ciungul lui Dorobanțu și-mi dă ordin să merg în echipa lui. Am refuzat, spunându-i că aici sânt repartizat de gardian. În fața a cinci sute de oameni, ieșiți din fabrică pentru a lua masa, m-a bătut crunt cu o mână. Oamenii priveau uimiți, dar ce puteau să facă?

N-a fost de ajuns. Peste o jumătate de ceas am fost chemat de un ofițer care, fără să mă asculte, tot pe mine m-a băgat la carceră.

Cu această ocazie, am cunoscut și eu carcera.

Foamea

Foamea e instinctul primordial al vieții. N-am suferit de sete fiindcă apă ni se dădea. Dar tortura foamei am suferit-o cinsprezece ani. Ea poate anula în om toate celelalte instincte vitale. Ea nu dispare decât odată cu moartea. Erau oameni învățați, între deținuți, care susțineau că unui sedentar ca noi îi trebuiau 2. 000 de calorii pe zi pentru a dăinui în stare vegetativă. Hrana noastră alcătuită dintr-o zeamă zilnică, de două ori pe săptămână câte un sfert de pâine și de cinci ori câte un turtoi, se reducea la între șase sute și o mie de calorii pe zi. Din asta rezulta o foame halucinantă. Halucinația îmbrăca formele cele mai variate. Cea mai obișnuită era aceea de a povesti ore întregi cum se pregătesc diferite mâncări în lumea de-afară. Oamenii care, poate, n-au intrat o dată în bucătărie, deveneau subit specialiști imaginari, povestind cum pregătea mama cutare sau cutare mâncare, neuitând să adauge ultimul condiment sau ultima doză de sare. Atunci toată lumea tăcea cu urechea ațintită la „bucătarul“ care vorbea. În minte se petrecea un simpozion fantastic, simțit cu apa lăsată în gură și cu înghițituri în sec.

Altă formă, stranie aceasta, era adorarea pâinii nemâncate. Erau destui care o practicau. Mi-aduc aminte de un învățător foarte dotat ca inteligență. În stare aproape muribundă, recita totuși frumos *Luceafărul* și *Scrisoarea a III-a* din Eminescu. N-a vrut să mai mănânce pâinea. O punea bucată lângă bucată pe drevele ferestrei și o contempla zăcând în pat cu o religiozitate mistică, așa cum anumiți călugări catolici contemplă sfânta împărtășanie. Când a simțit că moare, avea șapte bucăți. Le-a cerut, le-a mâncat, dându-și sfârșitul cu pâinea adorată de el.

Dar forma cea mai primejdioasă a halucinației o trăia înfometatul când ajungea să confunde bucata de săpun ordinar, ce ni se împărțea săptămânal, cu o bucată de cașcaval. Cei care își mâncau săpunul mureau.

Am vrut să ies din foame, declarând greva foamei pentru a mă scoate la muncă. Acolo, în schimbul a 16-20 de ore de trudă istovitoare pe zi, căpătai iluzia unei hrane mai bune. Ieșisem de mai multe ori la muncă și totdeauna la corvezi, dar cum eram semnalat, mă întorceau înapoi în celulă.

M-au izolat singur într-o cameră cu apă de băut. Era sfârșit de aprilie și înfloriseră stânjenei sub fereastră. Au un miros fin și suav, deși floarea albastră, de o formă complicată, foarte fragedă, e otrăvitoare. Nu-i vedeam,

dar le simțeam parfumul. În fiecare zi și în fiecare ceas mi se schimba gamela cu mâncare pe prag, rămânând în cameră peste noapte. Era o gamelă plină, în vârf cu o bucată mare de carne, cum deținuții n-aveau niciodată. Mă ispiteau diabolic. Foamea din primele trei-patru zile mă ustura în toate măruntaiele, mă ardea, mă frigea. Dacă ai tăria să stai nemișcat în pat, n-o simți atât de violent. În această imobilitate de coșciug, repetam necontenit, zi și noapte, o rugăciune ascetică de la Muntele Athos, care de altfel nu m-a părăsit o clipă în cei cinsprezece ani de martiraj. Foamea a început să dispară. Nu mă mai durea nimic. Deși nu mă mișcam, simțeam că am un trup așa de ușor de parcă era imaterial. În a șaptea zi eram într-o stare de euforie spirituală, care mă minuna pe mine însumi. Părea că n-am rămas decât spirit și aș putea să zbor. În această euforie, am făcut două poezii: o glumă pentru o vrabie care venea la pâinea și la turtoaiele de pe drevelele ferestrei — după care se socoteau zilele de grevă — dar nu ciugulea nimic, și o Rugăciune pentru pace — pentru pacea interioară a sufletului.

Intra aproape zilnic la mine un individ odios, doctorul Ronca, un bețivan care în cele din urmă a sfârșit prin a fi destituit. Mă sfătuia să renunț la grevă, care nu va avea nici un rezultat. Am ajuns ca o scândură și el n-are medicamente să mă mai pună pe picioare. Într-o criză teribilă de rinichi, îl rugasem pe acest nenorocit de medic să-mi dea măcar o sticlă cu apă fierbinte. Mi-a răspuns că, dacă îmi dă mie, trebuie să dea la toți și nu mai rămâne apă pentru mâncare!

Regula era ca, în caz de grevă, să vină directorul închisorii. Era atunci unul Farcaș, despre care, cei care îl cunoșteau de afară, spuneau că e un asasin. M-a tratat cu profund dispreț.

În a unsprezecea zi, dimineața, nu-mi explic nici astăzi, m-am prăvălit din pat, lovindu-mă cu capul de dușumea. Șocul a trezit animalul amorțit în mine. M-am târât pe brânci până la gamela plină cu arpacaș de pe prag. M-am ridicat, am băut-o dintr-o dată. Se terminase greva mea. M-am ridicat pe pat în fereastra înaltă, am luat două bucăți de pâine și două turtoaie. Pâinea era uscată. Am ronțăit-o și am înghițit-o aproape nemestecată. Foamea sălbatică, foame în furii. Turtoaiele erau împuțite. Le-am mâncat pe amândouă. Nu pot zice că m-am săturat, dar m-am oprit. M-am speriat eu însumi de foamea mea și m-am așezat în pat. Ce-o fi o fi! Știam că după o grevă, câteva zile trebuie s-o iei cu ceaiuri, ca să nu mori. Eu am băgat totul

în mine și n-am avut absolut nimic. Am pus la încercare un organism care, singur m-a salvat din cinsprezece ani de martiraj.

Forma culminantă a foamei, înainte de moarte, e casexia. Un fenomen care a apărut dintr-o dată la majoritatea dintre noi. Ai fi zis că e o molimă, dar nu era. Casexia n-are nimic molipsitor. E un fenomen fiziologic provocat de o foame maximă. În câteva zile, majoritatea dintre noi ne-am umflat ca niște butoaie. Cine ne-ar fi văzut neprevenit, ne-ar fi crezut o colecție de obezi monstruoși. Umflătura începea de la picioare și se ridica necontenit în sus, până cuprindea tot corpul și membrele. Erau oameni pe care, văzându-i a doua zi cu fața umflată, nu-i mai recunoșteai. Când carnea de pe torace se umfla, te strângea ca într-un corset de oțel, nu mai puteai respira, te sufocai și mureai. Casexia prevestea moartea sigură. Umflat peste măsură, respirai din ce în ce mai greoi, gesturile se moleșeau de parcă te mișcai în smoală compactă, aveai senzația penibilă că ești umplut cu plumb topit. Nu te mai puteai mișca, nu te mai puteai ține pe picioare. Casexia te înjosea până acolo încât umblai în patru labe. Mi-a fost dat să umblu în patru labe de foame. Doi inși, comandorul Matei Toma și un altul abia mă ridicau în picioare de subțiori. Ultimul pic de voință dispăruse din mine. Nu eram numai eu așa. Dar toți acești muribunzi făceau impresia tragicomică a unor uriași.

Dacă o rablă ca doctorul Ronca și comandantul de-atunci al închisorii, căpitanul Dorobanțu, alt bețivan, care în stare inconștientă lovea cu cizma pe oricine, n-au prevăzut fenomenul. S-au luat totuși măsuri, s-a îmbunătățit hrana pe câtva timp, până când oamenii s-au desumflat.

*

* *

Când am colaborat cu Harry Brauner, locuiam în celulă cu amiralul Măcelariu și cu generalul Pantazi, fostul ministru de război. Amiralul era un om mai mult decât îndrăzneț: generalul, un timorat care se pierdea în fața gardienilor. O boală ștrengărească, pe care abia acum o trata și de care era mândru, îl determina să se laude peste măsură cu isprăvile de-afară. În război intrase până în prima linie pentru a da exemplu soldaților. În București, sub bombardamentele grozave, se plimba cu mâinile la spate pe Calea Victoriei, ca oamenii, văzându-l, să înfrunte bombele. Eu îl văzusem odată ca ministru de război în fața lui Ion Antonescu, cu o pâine în mână,

să-i arate ce mănâncă soldații. Când s-a răstit odată la el, Pantazi s-a pierdut și s-a bâlbâit ca un școlar care a uitat lecția. M-a uimit ce ministru de război aveam. Se lăuda mai departe că pe biata doamnă Pantazi n-a primit-o niciodată la minister, fiindcă trecuse de 30 de ani, iar el prefera femeile numai până la 25. Seducător cum era, a furat frumoasa nevastă a unui dentist prieten — (îi dădea și numele) — și ca ministru trăia cu ea în concubinaj. Generalul Pantazi devenise subit, la închisoare, un intelectual de rasă. Răsfoise o carte de istoria artelor și aiura în prelegeri despre plastica universală.

L-am întrebat, cât a fost — un an și jumătate — la școala de la Fontainebleau, dacă a vizitat Luvru.

— Eu nu, dar l-a vizitat nevastă-mea!

Pantazi se bucura de regim medical la celulă. E o tortură să ai asemenea regim între flămânzi de ani de zile. Oricât de stăpân ai fi pe tine, foamea te coboară la nivel de animal și nu se poate să nu-ți lase gura apă, văzând la celălalt un castron încărcat cu cartofi, când tu abia pescuiești în gamelă trei bucăți pe zi, sau mai ales un castron vâfuit cu fasole, când tu ai numai o lingură de boabe. Pantazi era foarte mândru că se distanțează de noi prin regim medical. Era ca și cum i s-ar recunoaște superioritatea de-a fi fost șeful vitejiei strămoșești. Neavând nimic bărbătesc în el, avea în schimb toane de femeie. I-a venit un castron de fasole năclăită în ulei de rapiță. Pentru un sătul uleiul de rapiță poate fi cam grețos; pentru un flămând e, bineînțeles, un deliciu. Ofensat și revoltat de atâta grăsime, Pantazi se scoală și răstoarnă castronul cu fasole în tinetă. Uimire înmărmurită la noi ceilalți. În fiecare zi, când venea fasolea în ulei, Pantazi, revoltat, o răsturna în tinetă.

— De ce nu ne-o dați nouă? întrebă amiralul Măcelariu.

— E a mea și fac ce vreau cu ea!

Îi era frică să ne-o dea, că i s-ar fi suprimat regimul? Nu l-ar fi văzut nimeni. Alta era cauza adevărată. Acest tratament special i se cuvenea numai lui ca unui excepțional personaj intrat în istorie. Noi nu-l meritam.

I se făceau în cameră injecții cu insulină. Efectul era de un comic irezistibil. Tot orgoliul lui Pantazi se ridica la puterea maximală. În aiurare ne spunea ce crede el despre sine. Era o mare personalitate. Fusese supremul erou al războiului și intrase de pe acum cu glorie în istoria Europei. Când Hitler va birui, va trimite un tren special, îl va duce la București și-l va instala din nou ministru de război. „Mă uit la voi“,

continua cu dispreț. „Ce însemnați voi? Nimic! Cine sânteți voi? Niște pigmei!“

Insulina ne ajuta, în momente de mare haz, să înțelegem de ce Pantazi răsturna fasolea în tinetă.

*

* *

Vecinul nostru din dreapta, Harry Brauner, ne-a bătut în zid că și el are regim medical. Suferă de stomac și nu poate mânca pâinea. E păcat s-o arunce și s-a gândit să ne-o dea nouă. A calculat el ce procedeu să întrebuințeze și iată cum va face: când va fi scos înaintea noastră la plimbare, va băga pâinea în mâneca tunicii și afară o va ascunde în tufișul de stânjenei, exact în colțul cutare, unde o vom găsi și o vom introduce tot în mâneca tunicii. Măcelariu, cu care vorbea la zid, s-a oferit imediat să execute planul. Am fost profund impresionați amândoi de generozitatea lui Harry Brauner. Dar, am zis eu, cu îndrăzneala lui riscă să-l prindă și să-și piardă regimul, pe când noi putem spune că am zărit o bucată de pâine ascunsă și, cum sântem flămânzi, nu eram nebuni s-o lăsăm acolo. Harry ne-a asigurat să nu-i purtăm de grijă că el e într-adevăr suferind și, chiar dacă i-ar suprima regimul, va trebui să i-l dea din nou.

Bucata de pâine de la regim, era aproape dublă. Acolo nu se servea turtă. Turtoiul, un cocoloș de mălai copt în cuptor, prindea o coajă groasă cât degetul, în care mulți își sfărâmau dinții slăbiți din lipsă de calciu. Când Harry putea să pună pâinea în stânjenei, era o zi de sărbătoare. Cu ce puțin poți ferici pe un semen al tău când ai foc de suflet în tine! Nu ne îngrășa, firește, darul lui Harry, dar fapta lui de mare îndrăzneală, date fiind împrejurările aspre, ce-i puteau aduce pedepse grele și pagube, era pur și simplu înălțătoare ca faptă de omenie. Fără să vrem îl comparam cu orgoliul morbind din celula noastră, orgoliu ce anula pe un biet om amețit de o superioritate imaginară și comică.

Mai târziu, când, după 12 ani de consemn special, fără medicamente și fără nici o îngrijire medicală, istovit de boală, mi s-a dat și mie regim de spital la celulă, locuiam cu doi ingineri și un marinar. Mi-a fost cu neputință să iau o îmbucătură fără să împart întâi ce era mai bun în castronaș. Fără asta, mâncarea ar fi devenit un chin, chiar dacă ceilalți n-ar fi râvnit-o.

*

*   *

Harry Brauner nu era numai un om bun, era și un suflet copilăros, de artist, pe care cei opt ani de pedeapsă groaznică, izolat singur în celulă, nu-l alteraseră. Te uimea că era capabil încă de glume și de pozne. Într-o zi a făcut una de pomină, dar ne-a prevenit c-o face. S-a dezbrăcat spre ziuă de uniforma de pușcăriaș a agățat-o sus la fereastră cu boneta sus și bocancii atârnând de pantaloni în așa fel încât da impresia perfectă că s-a spânzurat. În cămașă și chiloți, s-a ghemuit în colțul subpatului, așteptând ora raportului de dimineață, când ofițerul de serviciu făcea numărătoarea.

Ofițerul și gardianul au trecut pe la noi și după aceea ne-am lipit cu urechea de perete să auzim ce se întâmplă. Ușa lui Harry s-a deschis. Întâi o tăcere încremenită. La fereastră se vedea Harry spânzurat. Spectacol fioros. Ofițer ești, dar ești om. Nu putea să nu te impresioneze o spânzurătoare neașteptată. Ofițerul și gardianul au rămas înmărmuriți în prag. Nici un răspuns. Harry era mort. Cu o voce sugrumată de emoție, care pe noi ne făcea să ne sufocăm de râs înfundat, ofițerul zise: „Bă, n-auzi? Bă, n-auzi? N-auzi, bă?“ Nici o mișcare. Harry era mort! Nici unul, nici ofițerul, nici gardianul, n-au îndrăznit să facă un pas în cameră. Comicul era irezistibil.

Atunci Harry, în cămașă și chiloți, a ieșit de sub pat să dea raportul.

Un aaa! prelungit făcu ofițerul, contrariat acum că Harry nu s-a spânzurat.

— De ce-ai făcut, bă, această porcărie?

— Ca să vedeți cum o să mă spânzur dacă mă mai țineți singur în celulă!

Mitia Ciakir

Câtă vreme mai durase plimbarea colectivă în cerc, închisă între un paravan de scânduri, înalt de trei metri, dincolo de care nu se mai vedea nimic, zăream pe Mitia Ciakir, un om înalt și uscățiv, purtând pe umerii gârboviți un straniu cap de cal prelung, care-l deosebea de toate figurile scofâlcite. Am întrebat cine este. Mi s-a răspuns vag că ar fi un găgăuz basarabean din categoria criminalilor de război.

După câteva luni mă găseam în celulă cu Mitia Ciakir, cu Dindelegan și Contele Bethlen. Mitia nu era un fioros criminal de război, căci nu omorâse pe nimeni. Era un vechi sublocotenent rămas din armata țaristă și mobilizat în timpul războiului ca paznic la un lagăr de evrei de prin Moldova. Nu persecutase pe nimeni, că nu era capabil s-o facă. Făcuse în schimb servicii de legătură între lagăriști și familiile lor de afară în schimbul unor bacșișuri, cum făceau toți paznicii de lagăre. Moldova era în zonă de război, iar asemenea servicii, făcute sub supravegherea armatei germane, constituiau un risc pentru paznici și un bine pentru evrei. Cu toate acestea, când soarta războiului s-a întors pe dos, toți acești paznici de lagăre au fost reclamați și condamnați drept criminali de război. Eu însumi, dacă aș fi fost lagărist și un ofițer mi-ar fi făcut un asemenea serviciu pentru un bacșiș, i-aș fi rămas recunoscător pe toată viața. Riscul era al lui, iar nu al meu. Mitia Ciakir, declarat criminal de război, a fost condamnat pe viață și a murit în pușcărie ca mulți din categoria lui, care și-au pierdut viața pentru un bacșiș, făcând un bine în condițiile grele de-atunci. În schimb, cunosc o doamnă aciuată în familia Antonescu, care lua trei milioane de cap de evreu, ca să-l scoată din lagăr și să-l plaseze la operele Mariei Antonescu. Nimeni până azi nu s-a atins de ea!

Cum mai fiecare avea o nebunie a foamei, avea și Mitia una. Făcea un fel de căușuri din cojile tari de turtoi și umplea pe fiecare cu combinații de fasole, de varză, de cartofi și de miez de pâine și de mălai, pe care le numea feluri de mâncare. Numărul felurilor se ridica până la cinsprezece. Le punea pe tocul ferestrei și le admira. Până să le vină rândul să le mănânce, unele, firește, se împuțeau și trebuia să le arunce.

Dar afară de această anomalie, Mitia era un povestitor de mare haz, un poet și o imensă comoară de cântece rusești. Nu vorbea bine românește, făcuse școala militară la Kiev. I-a fost cu neputință să se adapteze la noile

condiții de viață. În capul lui trăia încă imperiul țarist de odinioară, cu viața lui ușuratică, atât de viu încât lui Mitia nici nu-i venea să creadă că s-a prăbușit. Din acest imperiu veneau poveștile și romanțele lui. A publicat poezioare rusești prin ziarele din Chișinău, dar fondul lui liric trăia în sânge și în oase, nemlădiate de cultură. Mitia Ciakir era instinct artistic. Când povestea câte o poznă din viața lui de ofițer ștrengar, știa iscusit să-i scoată hazul în relief, la aceasta se adăuga pocirea limbii românești care da efecte de umor irezistibil.

Mitia știa să cânte. Avea o voce subțire și sinuoasă de tenor și știa câteva sute de cântece rusești. Interesant este că textele acestor cântece erau alese de cei mai mari lirici ai Rusiei, iar Mitia știa de fiecare din ce poet este. După ce cânta, la ureche, firește, ne traducea în felul său cântecul. I-am făcut o mare bucurie când i-am transpus în versuri potrivite pe melodie un faimos cântec de Alexander Pușkin. Din prima clipă s-a lipit de mine. Îi plăceau versurile făcute de mine sub ochii lor și regreta că nu le putea învăța pe dinafară. Cântecele lui alternau cu nenumărate anecdote porcoase, ce se potriveau la straniul lui cap de cal. În toate eroul principal era Alexander Pușkin. Mitia ne spunea că în Rusia se făcuse un curent popular, după care orice anecdotă pornografică era atribuită lui Pușkin.

L-am iubit pe Mitia fiindcă avea instinct artistic în el. Mi-a inspirat două balade. *Noaptea învierii* e o istorie adevărată, întâmplată bunicii lui, moșiereasă în sudul Basarabiei. Tâlharul, care, vrând s-o omoare, a suferit comoția religioasă, a rămas în realitate argat pe moșia ei, ceea ce nu se mai spune în balada mea. A doua baladă, *Dolores*, e inspirată dintr-o mică romanță spaniolă transpusă în rusește. Constă din 15 versuri în care trei fete, ieșind de la liturghie și întâlnind în drum un cerșetor tânăr și orb, una îi dăruie o pesetă, alta două peste, iar a treia neavând bani, îl sărută pe ochii stinși și-i redă vederea. Atât era în cântecul lui Mitia. Eu am amplificat istorioara într-o amplă baladă, ca un miracol medieval spaniol. Am făcut-o în două nopți consecutive spre bucuria extraordinară a lui Mitia Ciakir.

Dolores, inspirată dintr-o temă străină, pune aceeași problemă pentru care a fost acuzat de plagiat marele George Coșbuc și terfelit spre rușinea scrisului românesc. Nimeni nu s-a gândit atunci la cel mai mare baladist al Germaniei, Schiller, ale cărui teme toate sânt de împrumut și care ar putea fi desființat după criteriul aplicat lui George Coșbuc. Dar Uhland? Dar Bürger? Nu sânt același lucru? Cine ar mai avea azi curajul să susțină prostia că El-Zorab ar fi un plagiat?

Când a murit Mitia Ciakir, în urma unei deplasări de rinichi, aproape terminasem *Noaptea învierii*.

L-am plâns ca pe-un frate.

Contele Bethlen

Auzisem de la el că e la închisoare, dar nu-l văzusem încă. În anii anteriori, deținuții politici, folosind o oarecare libertate interioară, puteau să comunice între ei. Contele Bethlen se făcuse în scurtă vreme faimos. Cumpăra orice, haine, cearceafuri, încălțăminte neuzată, pe preț de nimic și le trimitea acasă. Cine n-avea bani de țigări, de o bucată de pâine, de o ceapă furată de altul de la magazie, dar avea ceva de vândut, n-avea decât să i se prezinte. Contele Bethlen cumpăra tot, firește, dacă era un chilipir. Avea o condamnare mică, numai cinci ani, deși fusese prefect în două județe în Ardealul de Nord și predase nemților spre executare pe toți evreii din administrația lui.

Am observat cu uimire că pedepsele care s-au dat de tribunalul din Cluj pentru fapte mai grave erau cu mult mai ușoare decât cele de la București, enorme, adeseori pentru fleacuri.

În sfârșit, în celulă cu el și cu alți doi de care am pomenit, Contele Bethlen e un bărbat înalt, cu mustață blondă. Nimic din trăsăturile lui nu trădează finețea vreunei rase nobile, cu atât mai puțin descendența din principele Ardealului, strămoșul său Gabriel. A ținut de la început să-mi spună că, dacă avem și noi o cultură literară, ea se trage de la Catehismul calvin, publicat de marele său strămoș.

Firește, uniforma de hoți, pe care o purtam, ne depersonalizează pe toți. Deși nici o lege penală n-o impune deținuților politici, nouă ni s-a dat ca o ultimă înjosire și batjocură. Contele Bethlen pare un țăran de pe pustă, care ar fi omorât pentru o brazdă de pământ în litigiu cu vecinul său. Mărturisesc că nu-i stă rău marelui proprietar de la Beclean. Privindu-l așa într-o cămașă nespălată, muiată parcă în păcură, cum poartă găzarii, mi-au atras atenția cinci bucăți de săpun pământiu, rânduite frumos pe tocul înalt al ferestrei. Era săpunul Contelui. Nu-și spăla rufele. Îl păstra ca să-l negocieze: o bucată de săpun pentru una de pâine.

Mi-am adus aminte fără să vreau de o caracterizare a nobilimii maghiare, făcută de scriitorul Hatvany Lajos, evreu budapestan înnobilat, Mecena al lui Ady Endre și patriot progresist. Considerând această nobilime, Hatvany o numește „porcari de pe pustă îmbrăcați în frac“. Expresia dură vrea să-i despoaie de tot ifosul grandios care a terorizat o iobăgie milenară. N-aș vrea să-l îndes pe Contele Bethlen în crâncenia

acestei definiții. Azi e un nenorocit tovarăș de celulă cu mine. Cum nu pot suporta murdăria de pe el, cauzată de groaza foamei, de nevoia de a-și da săpunul pe pâine, i-am spălat eu cămașa cu săpun de la mine, pretextând că-l învăț cum se spală o rufă în gamelă.

În cămașa albă putem sta de vorbă. Contele nu e preocupat de probleme intelectuale cum mi-aș fi închipuit. A făcut o școală de agricultură într-un orășel din Germania, pregătindu-se special pentru exploatarea sistematică a moșiei proprii. Ceea ce m-a uimit plăcut e că vorbește o românească neaoșă, ca țăranii noștri transilvăneni. Bucuria mi-a trecut repede când Contele mi-a explicat că a trebuit să învețe limba românilor de pe moșia lui ca să nu-l înșele. Altfel, această limbă nu-l interesează. N-a citit nici o carte românească, nu deschide nici un ziar românesc.

— Am cunoscut, zice, în fabrică, pe Contele Teleki. Vorbește ardelenește tot ca Dv.

— Din aceeași necesitate ca și mine. Își administrează singur moșia.

— Dar mergeți deseori la București pentru treburile comunității calvine, al cărei președinte sânteți. Vă duceți vreodată la Operă, la teatru sau la concertele simfonice?

— Nu mă interesează nici un spectacol. Am case la Budapesta și când mă duc să văd de ele frecventez acolo și spectacolele care-mi plac.

Cunoșteam părerea lui Ferenț, cunoșteam părerea Contelui Bethlen. Nici o surpriză pentru mine. În anii mei de la Viena frecventasem emigrația maghiară de social-democrați și comuniști, după căderea lui Bella Kun. Aceeași concepție, absolut aceeași, la progresiștii revoluționari, ca și la reacționarii milenari. Un dispreț profund și ridicol pentru neamul românesc, de oameni halucinați, care refuză să vadă realitatea, pentru care imaginația înseamnă fapt și înșelarea de sine, autohtonie. Mi-am făcut convingerea că maghiarii au rămas inadaptabili în centrul Europei, așa cum au venit acum o mie de ani. Procesul dintre noi și ei nu-l socot niciodată încheiat, ci un provizorat pe care îl exploatează prin înverșunată și multiplă propagandă. Maghiarii suferă de obsesia de a-i ține mereu în actualitate. Orice politică românească, ce n-ar ține seamă de această halucinație obsedantă, ar fi cu totul greșită. Vecinii noștri sânt inadaptabili și intratabili. Nu va exista cât e lumea o prietenie româno-maghiară. E un proces pe care ei îl țin mereu deschis, în care nu va decide decât forța sau constrângerea.

Vorbindu-i Contelui Bethlen — numai ca sondaj — despre posibilitatea unei colaborări prietenești între noi și ei, mi-a răspuns:

— Domnule profesor, atâta vreme cât va exista un singur ungur în Ardeal, pace nu va fi între noi.

Vorbea un om mediocru și semidoct. Dar tocmai asta contează.

Colaborarea mea cu Harry Brauner

Pitroceală se numea, în graiul special al locului, operația de a ne muta din când în când dintr-o celulă într-alta, amestecându-ne cu alți deținuți, operație al cărei sens nu l-am înțeles niciodată, precum de altfel nimic nu mai avea sens omenesc în condițiile în care vegetam. Era singura putință de a vedea alte spectre în izolarea desăvârșită a regimului de la Zarcă, unde știam că sântem mulți, dar devenisem abstracțiuni unii pentru alții. Mă găseam acum în aceeași celulă cu generalul Constantin Pantazi, fostul ministru de război, care se va lăuda că, în campania de răsărit, a fost singurul ministru din Europa care inspecta trupele până în prima linie, dar îngheța de frică în fața gardianului, și cu amiralul Măcelariu, fostul comandant al flotei din Marea Neagră. Amiralul, o fală de bărbat în libertate, cu ochi albaștri ca marea, de două ori mai înalt decât mine, avea acum o siluetă în formă de C și era totuși un neastâmpărat. Ca marinar, stăpânea cu repeziciune uimitoare alfabetul morse, ajuns la închisoare mijloc universal de comunicare de la celulă la celulă.

În dreapta noastră, agoniza ruinat de tuberculoză Mircea Cancicov, care nu răspundea niciodată la ciocăniturile din zid, dar i-am recunoscut glasul stins din convorbirile cu gardianul.

Îmboboceau stânjeneii de sub fereastră când în celula din stânga a fost adus un nou locatar — Harry Brauner. Condamnat în lotul Pătrășcanu, îndura de opt ani cea mai grea ispășire, aceea de a locui singur în celulă și de a nu schimba o vorbă cu nimeni. Ca să nu înnebunească de singurătate, învățase alfabetul Morse și a intrat îndată în contact cu amiralul Măcelariu. Harry Brauner? De unde cunosc eu pe Harry Brauner? Mi-a amintit-o el: Tudor Vianu ne făcuse odată cunoștință la un aperitiv. Știam că Harry Brauner e folclorist.

Avea nevoie să vorbească și iar să vorbească, adică să ciocăne în zid. Se potrivea cu Măcelariu, care își găsise, în sfârșit, o ocupație. Jocul era primejdios, căci atrăgea pedepse din care putea să ți se tragă moartea, cum au pățit-o mulți. Harry, hazos cum era și cum este, ne-a prevenit că el în scripte trece drept om într-o ureche și, dacă sântem surprinși, să aruncăm vina pe el, ca și cum ar fi iresponsabil. Era o prerogativă sinistră care pe Harry îl amuza și pe care știa s-o folosească din plin, bătându-și joc de gardieni.

În aceste condiții stranii, care constituiau aproape un joc de-a moartea, a început colaborarea mea cu Harry Brauner, mijlocită de amiralul Măcelariu, fiindcă eu nu puteam să bat repede în zid. Operație foarte complicată. Am dictat prima poezie vers cu vers, strofă cu strofă. Amiralul o bătea în zid. Harry de dincolo o transcria pe soba de tablă neagră cu tencuială de var în loc de cretă. Urechile erau țintite pe sală să nu fim cumva surprinși. Harry, cu o memorie excepțională, a învățat-o repede pe dinafară. El avea insomnii fiindcă suferea de stomac. A doua zi de dimineață ne-a chemat la zid să ascultăm melodia compusă în timpul nopții. Zidul la Zarcă e foarte gros, de clădire veche, e uscat și deci sonor. Am lipit urechea, cu cealaltă pândind pe sală. Harry de dincolo a făcut palmele pâlnie, s-a lipit de zid și ne-a cântat textul tot, apoi a fluierat, apoi iar a cântat. Firește, încet să nu s-audă afară. Am rămas uimit. Într-o singură noapte compusese o melodie modulată perfect pe cuvintele poeziei. Nu-mi venea să cred, fiindcă nu-l știam compozitor.

Toată ziua l-am auzit troncănind bocancii prin celulă — bocancii noștri proveneau din reformele de la armată — plimbându-se și fredonând compoziția sau fluierând-o să i se întipărească bine în minte, ca să n-o uite când va compune alta. Se petrecea cu el același proces care se petrecea cu mine compunându-mi versurile în cap și repetându-le zilnic pentru a le păstra în memorie. Posibilitatea scrisului era cu desăvârșire exclusă. De unde hârtie? De unde condei, când n-aveai voie să porți un băț de chibrit stins ca scobitoare? Scobitorile le procuram furând fire de paie din mătura de la closet, pe care le ascundeam cât puteam la perchezițiile minuțioase din celulă. După ani de zile, dinții tuturor erau ruinați din lipsa de calciu în alimentație. Serviciu dentar nu exista decât pentru extragerea măselelor.

Abia trecuse o zi și Harry mi-a cerut o nouă poezie pentru a o muzicaliza. Cea mai complicată acțiune era transmiterea ei prin zid până la transcrierea pe sobă. Dura prea mult pentru înverșunarea cu care eram supravegheați. Gardianul de pe sală avea ordin să se uite necontenit prin vizetă să vadă dacă respectăm consemnul de-a ședea pe marginea patului cei „sănătoși“, întinși în pat cei bolnavi, fără să ne rezemăm cu spatele de perete. Sub această presiune terorizantă, i-am transmis lui Harry, în interval de o lună și jumătate, 32 de poezii, eu dictând și pândind la ușa cu vizetă, amiralul bătând în zid, Harry scriind pe sobă. Când se întâmpla să fie surprins, răspundea imperturbabil că scrie aiurerile ce-i trec prin cap. Pe el

nu-l pedepsea nimeni, socotindu-l într-o ureche din pricina singurătății în care trăia izolat de atâta amar de ani.

Harry compunea noaptea. A doua zi ne cânta noua melodie la zid. Fiecare din ele aducea ceva nou, care de care mai frumoase. Repede m-am convins că sânt compoziții originale. Mărturisesc că asistam ca la un miracol la acest fenomen de creație muzicală, la această invitație de o fecunditate uluitoare, la această intuiție fulgerătoare de a pătrunde un text nou și de a-l interpreta imediat în mod melodic. Harry avea arta în sânge. Fratele său, de altfel, pictorul Victor Brauner, a devenit celebru în Franța și în lumea întreagă. Sufletul lui strivit ani de zile în canonul singurătății, redus ca orice deținut la un spectru de neom prin toate privațiunile ce despart total de viață, umilit, batjocorit, terorizat față de demnitatea ce o avusese afară, se răzbuna în această evadare artistică, izbucnea în această fântână arteziană cu jerbe strălucitoare de melodii, care ne încântau și pe noi, dar și pe el, dându-i satisfacția că nu suferea zadarnic. În această frenezie creatoare, libertatea mea interioară, în care mă refugiam de ani de zile, uitând infernul în care trăiam, lărgită de libertatea muzicală, a lui Harry se rotunjise într-un orizont imaterial, vast cât o cupolă de azur, boltită peste zidurile strivitoare, peste lacătele care se încuiau permanent, peste injuriile la fiecare pas; evadam în imperiul nevăzut al artei și al frumuseții.

Ceea ce mi s-a părut foarte interesant e că multe din aceste poezii, când cerea textul, Harry le-a melodizat în stil folcloric. Repet: în stil folcloric, adică nu e vorba de o adaptare a cuvintelor la o melodie cunoscută, ci de o creație personală în care recunoști stilul folcloric și atât. Am avut în prima fază romantică amatori sau muzicieni care au cules și au pieptănat unele melodii acompaniindu-le la pian sau armonizându-le pentru cor. Am avut apoi compozitori simfoniști care au împrumutat motive sau teme folclorice, dezvoltându-le în compozițiile lor savante. Dar nu cunosc până la Harry un muzician care să creeze original în stil folcloric. Lucrând din prima tinerețe la Arhiva folclorică, (întâmplător de mine întemeiată în anul 1926), Harry Brauner n-a privit folclorul muzical numai ca un obiect de studiat, ci cu o simpatie aderentă care, judecând după compoziția lui, a mers până la intuiția esențială a lucrului în sine, a modului specific artei muzicale folclorice. Astfel nu-mi pot explica afinitatea dintre stilul compozițiilor lui și modul românesc de a cânta popular. Un mod care la Harry apare filtrat printr-un suflet de artist rafinat.

Cântecele care îmi plăceau atât de mult am început să le învăț pe dinafară. Mă lipeam cu urechea de zid, Harry de dincolo mi le cânta de două-trei ori și-mi era deajuns. Îl repetam încet căci n-aveam voie să cântăm — și era gata învățat. Odată gardianul m-a surprins cu urechea la zid. Emoția n-a fost mare, fiindcă aveam răspunsul pregătit. A descuiat repede ușa.

— Ce făceai la zid?

— Vă spun drept, ascultam o aiureală! Dv. cunoașteți pe acest vecin. Noi nu știm cine este, dar atâta bate în zid, încât sântem nevoiți să-i răspundem ca să ne lase în pace.

— Bine! Am să-i arăt eu lui dacă mai face pe nebunul.

Nici eu, nici Harry, n-am pățit nimic. Gardienii știau de la ofițeri că vecinul nostru ar fi într-o ureche!

Tocmai pentru asta, sau pentru că se canonea prea singur în celulă, un ofițer i-a adus un pui molatic de vrabie. Harry s-a bucurat ca de un dar căzut din cer. Avea și el o vietate în cameră. Cu gingășia omului izolat total de viață și de lume, numai în palme îl ținea, îl legăna și-l dezmierda, îl învăța cum să mănânce că era mic și neștiutor. Îl auzeam cum îi cânta și cum îi vorbea, plimbându-se cu el prin celulă. Ne bătea în zid cât de fericit era când îl culca cu el în pat și-i simțea viața miniaturală cum palpita pe pieptul lui. Numai cei cărora le era interzis de ani de zile să atingă o frunză sau un fir de iarbă puteau să-l înțeleagă și să se înduioșeze de această fericire nesperată. Puiul a început să ciugulească din palmă, să umble în salt de vrabie pe podea, apoi să zboare între pereții strâmți, umplând aerul stătut al celulei de mișcarea afebrilă a aripioarelor. Bucuria lui Harry, nemărginită. Îl credea domesticit și atașat de el.

Geamurile noastre erau oblonite cu scânduri bătute în piroane pe dinafară, mai înalte decât pervazul ferestrelor, încât nu se vedea nimic absolut nimic decât, sus, o fâșie de cer lată cât latul palmei. Nici o posibilitate de aerisire. În celule, un semiîntuneric permanent, în care vegetam ca în mormânt, închiși de vii. Aerul, pe care îl respiram, era o miasmă stagnantă, otrăvită de duhoarea tinetei unde ne făceam nevoile. Această ambianță ucigătoare nu i-a plăcut deloc puiului de vrabie, cu toate dezmierdările gingașe ale lui Harry. El a ochit deasupra ferestrei fâșia de cer care îl chema. Și, într-o bună zi, instinctul lui de pasăre s-a dovedit mai tare decât dragostea paternă a compozitorului duios. A fost deajuns un zburrr peste obstacole și a evadat în libertatea văzduhului dată de Dumnezeu

tuturor vietăților. Harry, dacă ar fi pierdut o moșie, n-ar fi fost mai deprimant. În duhoarea pustie a celulei, a improvizat o elegie complicată, grea de tristețea pierderii puiului și m-a rugat de i-am făcut versuri pe măsura ei.

Cu asta s-a isprăvit colaborarea mea cu Harry Brauner. Curând a zburat și el din celula vecină, fără norocul văzduhului liber ca puiul pe care îl crescuse.

Întoarcerea la folclor

Tolstoi, care nu e un scriitor realist în sens francez, ci un moralizator în sens răsăritean, numește cadavru viu pe un scriitor care, decăzut din spirit, trăiește exclusiv după simțuri. Și noi eram niște cadavre vii, dar în sens invers decât cel tolstoian. O disciplină asiatică ne-a interzis pur și simplu simțurile, reducându-ne la niște schelete spânzurate de spirit. Simțurile, având organe materiale, ne puteau fi interzise sau reduse forțat și permanent să înregistreze numai ce e urât și josnic în viața omului. Dar spiritual, imaterial și liber, rămânea în oricât de aspre constrângeri stăpân pe sine însuși, dezmințind chiar prin această stare teoria materialistă.

De pildă, ce pipăiam noi și ce miroseam? Mai întâi uniforma pe care o purtam, salteaua pe care ne întindeam și pătura sub care tremuram de frig. Uniforma, roasă și sfâșiată, fusese ani și ani purtată mai înainte de hoți, de criminali, de scursura societății și era îmbibată de sudoarea corpurilor lor; salteaua era de multe ori înscorțoșată de sânge și puroi pe-o față și pe alta, cu petice grosolane sau curgând paie din ea ca mațele dintr-un cadavru; pătura deșirată pe margini puțea mai tare decât toate, fiindcă trebuia s-o duci la nas de frig. Lucrurile noastre personale putrezeau la magazie, paltoanele sfâșiate barbar de gulerele de blană sau de căptușeală. La aceasta se adăugau tinetele unde ne făceam nevoile, deși existau closete. Aceste tinete fermentau ziua și noaptea pline, infectând insuportabil aerul stagnat. Locuiam de fapt în closete. Vina o purtau și mulți deținuți nesimțiți. Funcțiile fiziologice se pot disciplina perfect printr-un efort de voință, mai ales la oameni care mâncau minimal. Dar indivizii din această speță nu voiau să știe de-o asemenea disciplină, pretextând defecte pe care nu le aveau.

Ce auzeam noi oare decât răcnetele și injuriile gardienilor, amenințările comandantului Dorobanțu în jargon de mardeiaș: „Mama-ta, te trimit în plic acasă“. Sau asigurările așa-zișilor ofițeri: „Nu vă îngrijiți, bă, de mame, de soții, de surori și de logodnice, că de-acu-ncolo vi le … noi!“ Vorba în ton normal era interzisă. Cântec, nici pomeneală să cânți, deși erau unii care știau să fredoneze fermecător romanțe și mai ales cântece populare.

Dar înjosirea cea mai mare a ființei tale omenești a fost când a venit ordin să se bată în piroane la ferestre obloane de scânduri, ca să trăim în întuneric, să ne pună pătura în cap sau ochelari de pâslă neagră la ochi când

ne scotea la baie sau la cancelarie. În cazul acesta erai anulat cu totul ca om. Deveneai orb. Impresia de degradare se mărea când simțeai mâna gardianului smucindu-te să te călăuzească, fiindcă nu vedeai nimic și te poticneai în gropi. Ni s-a luat cu desăvârșire lumina soarelui. Dacă Diogene, dementul „înțelept“ antic, a avut curajul să-i spună lui Alexandru cel Mare, care îl umbrea, „nu-mi lua ce nu-mi poți da“ — adică lumina soarelui —, noi n-aveam dreptul să crâcnim când ni se lua soarele. La urma urmei, poți să nu pipăi cu anii un fir de iarbă sau o foaie verde, poți trăi cu nasul în closet, poți deveni surd ca Beethoven sau ca Charles Maurras, poți să-ți adaptezi gustul la cele mai fade mâncări, dar tortura de a-ți lua ochii, când știi că ai putea vedea, prăbușindu-te brusc în haosul dezorientării cu efectul psihologic că ți-ai pierdut personalitatea și ai fost redus la nimic, e unul din chinurile cele mai drăcești născute de om împotriva omului. Fusesem un om care m-am condus aproape singur la lumina adevărului, fusesem un profesor care am condus mii de studenți la lumina spirituală, fusesem un scriitor care înlesnisem unei elite creatoare calea către un ideal de cultură superioară — cum recunosc marile enciclopedii ale lumii — și ajunsesem, cu ochelarii negri la ochi, mai puțin decât o vacă purtată de curmei la adăpat, călăuzit de o brută de gardian să nu cad în gropi.

*
*   *

În aceste condiții în care n-a trăit niciodată nici cel mai fioros și mai degenerat ucigaș occidental, când toate antenele spre lumea exterioară ne erau tăiate sau scufundate în murdărie, spiritul totuși rezista. În suveranitatea lui, nici o autoritate nu putea pătrunde, nici o teroare nu-l putea clinti. Tăindu-i legăturile de contact cu prezentul, spiritul, care are multiple forme de viață, se reculegea în sine, se concentra în sine, de cele mai multe ori se refugia în sanctuarul memoriei ca prigonitul din evul mediu în biserică pentru a se salva. Ce grosolănie mai putea pătrunde în acest imperiu larg cât țara, pe care ai străbătut-o ca să ții 500 de conferințe în toate orașele și târgurile ei, vast cât Europa, pe care ai răscolit-o, lacom să-i cunoști măreția și decadența? Ce investigație se putea sui cu tine în zborurile eterice ale rugăciunii, culegându-i pe-ai tăi, pe prieteni și pe dușmani, până la izvoarele sfinte ale milelor cerești, implorându-le să nu le dea soarta ta de-acum? Și ce călău se mai putea pitula în singurătatea

concentrată a atelierului tău mintal, unde zămisleai un poem ca un fir de crin, ridicat din băligarul închisorii?

Dintre toate artele, toate îl părăsesc pe deținut la poarta penitenciarului, afară de îngerul poeziei care îl însoțește nevăzut până în ceasul din urmă.

Domeniul cel mai obișnuit unde se refugia spiritul era memoria. Oameni cu carte sau oameni simpli își descopereau, zăcut în ei, darul de a povesti, un dar care te adâncea până în epocile când nu se cunoștea nici hârtia și nici creionul și, la lumina focurilor, seara, se zămislea folclorul. Unii își povesteau fermecător pățaniile din viață, alții te plimbau pe drumurile din țară sau de peste hotare, colorându-le cu peneluri nevăzute. Am întâlnit, cum am mai spus, un țesător din Iași care putea să te țină ore întregi povestind basmele din copilărie, lungit pe spate, de parcă le citea în tavan, sau romanele senzaționale din colecția de 15 lei, cu amănunte grozave, de te înfiora. Neuitatul Vivorski, care m-a îngrijit de pneumonie, cunoscuse bine pe un avocat tot din Iași, îi povestea procesele ingenioase și viața de chefuri, amplificată cu atâta meșteșug, încât n-ai fi avut decât s-o transcrii și ar fi rămas o capodoperă de roman comic. În altă celulă, un intelectual ardelean reconstituia romanele istorice ale lui Sadoveanu, cu atâta farmec de povestitor, că nici autorul n-ar fi putut s-o facă.

Arta povestirii înflorea în această lume înghesuită într-o arcă a lui Noe, plutind pe talazurile necunoscutului, într-o ignoranță ermetică, unde parcă nu se mai știa dacă există scris și carte și unde fiecare nu știa ce-l așteaptă mâine, unde această lume, terorizată zilnic, avea nevoie de o evadare, de un narcotic artistic, pentru a uita măcar o clipă condiția inumană în care vegeta.

*
* *

În condiții de simțuri mortificate s-au născut ori au renăscut poeții de pușcărie. Dintr-o mie de versificatori am cunoscut cel puțin zece poeți vrednici să îmbogățească tezaurul liric al literaturii noastre, dacă s-ar fi găsit o înțelegere largă pentru asemenea scumpeturi rare. Aș zice că poezia de pușcărie e contemporană cu Homer, dacă noii poeți ar fi fost numai orbi ca el. Dar ei aveau ochi și nu vedeau, urechi și n-auzeau, nări și nu miroseau, limbă și nu gustau, mâini și nu pipăiau, în sensul normal omenesc. Psihologia ascetică bizantină, incomparabil mai profundă decât

cea modernă, susține că omul e înzestrat cu două rânduri de simțuri: cele din afară, care funcționează prin organele fizice, și cele dinlăuntru, care sânt rădăcinile lor adâncite în spirit, când, prin disciplină ascetică, simțurile exterioare se mortifică, cele interioare funcționează cu atât mai vii în sesizarea insesizabilului, adică în fenomenele din extazul mistic. Atunci omul, convertit la înalta realitate spirituală, vede fără ochi, aude fără urechi și așa mai departe. Căci omul e un microcosmos, un rezumat al cosmosului, capabil deopotrivă să adere la lumea văzută și la cea nevăzută. Prin analogie putem înțelege de ce Milton, care era orb, a dictat Paradisul pierdut, văzându-l într-o feerie de culori uluitoare.

Poeții de pușcărie, cu simțurile interzise sau mortificate samavolnic, au creat totuși o poezie care seamănă cu cea normală, deși condițiile în care o făureau erau cu totul anormale. Ca și Homer, n-aveau un petec de hârtie și nici condei. Creau în spirit, rețineau și repetau în memorie.

Așa a zămislit Radu Gyr cele mai frumoase poeme ale sale. Așa am compus eu în cap volumul *Șoim peste prăpastie*, intitulat așa înadins pentru a indica prezența spiritului liber și suveran, care poate domina constrângerile tragice ale vieții. Departe de mine gândul de a vorbi despre valoarea poeziilor personale. Ceea ce interesează în primul rând sânt condițiile în care mi-au apărut în minte, și în minte le-am zămislit. Am descris sumar psihologia din greva foamei și cum mi-a apărut poezia *Rugăciune pentru pace*, aproape în stare de imponderabilitate, ca să întrebuințez un termen cosmonautic. Voi povesti acum felul cum s-a ivit poemul *Baldovin și Mădălina*, alcătuit din cinci părți, compuse în cap în cinci nopți de insomnie din pricina foamei, în total aproape 500 de versuri în ritm de troheu popular.

Locuiam în celulă cu încă trei inși: un fost pretor transilvănean, Dindelegan, un găgăuz basarabean, Ciakir, care mi-a inspirat două balade, și contele Bethlen, descendent din Gabriel Bethlen, principele Ardealului. Contele trăia într-un hal de murdărie că nu-l puteam suporta. Nu-și spăla cămașa fiindcă își cruța săpunul ca să-l negocieze pe pâine. Atunci i-am spălat eu cămașa în gamelă. Căci în gamela în care mâncam ne spălam și rufele și ciorapii. L-am făcut mai suportabil, dar m-am închircit în românismul meu. N-aveam pături, ci saltele de paie pe scânduri. Pe când tovarășii mei zăceau toată ziua întinși pe jos, eu o petreceam în picioare, rezemat de zid, cufundat în lumea mea interioară din șesul dunărean, șuierând numai pentru mine vechile cântece haiducești ale regiunii și

amintindu-mi de poveștile cu haiduci spuse de bunica și de tata. Un fel de stare poetică cu freamăt de codru se crease în mine. Simțeam că vine ceva, dar nu știam ce. Într-o dimineață, după sfârșitul programului oficial, le-am zis:

— Am să vă spun o baladă făcută azi-noapte.

Era prologul din *Baldovin și Mădălina*, venit ca din senin. Cum de foame nu puteam dormi, l-am făcut în stare de semisomn și semiveghe, într-o euforie de nedescris.

Cel mai entuziasmat a fost Mitia Ciakir cu firea lui lirică, dar n-avea memorie. Toată ziua l-a învățat pe dinafară Dindelegan, ajutându-mi astfel să mi-l fixez și eu în minte. Contele Bethlen știa numai româneasca țăranilor de pe moșia sa, Beclean. Era prima poezie românească pe care o asculta după mărturisirea lui.

A doua zi l-am prezentat pe Baldovin și ortacii săi; a treia, idila dintre Baldovin și Mădălina; a patra, devastarea prisacei din pădure; a cincea, luarea în robie a Mădălinei. Ziua, Dindelegan memoriza de zor, eu repetându-i versurile, mi se întipăreau în minte. Poemul ne prididea pe toți. În volum l-am lăsat așa cum a năvălit în spirit, în cele cinci nopți de aiureală, când euforia zămislirii mă făcea să uit de foame și de tot. Dar trebuie să recunosc că foamea, adică o asceză samavolnică, îmi dădea această stare de eliberare din trup, de exaltare spirituală, prielnică poeziei. Mădălina ajunsese în celulă un personaj. Dindelegan, milos cu ea, regreta că am înecat-o în valurile Dunării. Ciakir, cu instinctul său artistic și nevorbind bine românește, găsea că e mai bine moartă decât se ajunge batjocură în haremul turcesc. Mutat din celulă în celulă, Dindelegan a popularizat-o. *Baldovin și Mădălina* avea să ajungă în curând una din cele mai cunoscute poeme de pușcărie.

Poezia spusă împreună cu *Eu* prin toate închisorile țării a fost *Unde sânt cei care nu mai sânt*, zămislită în cu totul alte împrejurări.

M-am găsit mutat brusc, într-o sâmbătă, seara, cu doi legionari notorii, Radu Mironovici și Vică Georgescu. Celula avea trei paturi, două cu saltea și unul cu rogojină. Cei doi, mai tineri și mai voinici, s-au grăbit să ia paturile cu saltea. Eu, care nu mă înghesuiam niciodată, l-am luat, firește, pe cel care a rămas, pe cel cu rogojină. Știau amândoi cine am fost în viață și că eram mai bătrân decât ei. Nu mă așteptam la vreun sacrificiu din partea lor, sectari cum erau. Dar, oricum, era cazul unui cuvânt de regret, oricât de ipocrit. Nici atâta n-au spus.

Ochiurile patului de fier erau foarte largi și rogojina se scofălcea în ele așa că dormeam în gropi. N-am zis nimic, dar în mine mă gândeam la bunăcuviința prietenilor mei răposați sau risipiți prin lume. În starea asta de desconsiderare din partea unor tineri, oricât de figuranți ar fi fost ei, m-am găsit duminică dimineața alcătuind două elegii, una după alta, *Unde sânt cei care nu mai sânt* și *Cântec de primăvară*. Prima s-a popularizat în mod contagios. Dar cei care o recitau nostalgic nu bănuiau că mobilul ei originar fusese o mojicie care m-a durut adânc.

Mai fiecare bucată componentă din volumul *Șoim peste prăpastie* are un motiv extern variat și a fost compusă în stare de semisomn pe care o dădea asceza permanentă a foamei. De pildă, poezia *Eu*, care vrea să fie esența istoriei noastre bimilenare. Locuiam cu români și cu un ungur, fost primar la Târgu-Mureș în Ardealul de Nord ocupat. Ferenț era un om sfrijit și bolnăvicios, despre care se spunea că ar fi pus pe români la jug ca în evul mediu. Învățase numai trei vorbe românești: *cel puțin*, când îi turnam apă să se spele, și *turtoi*, pe care îl intona *tùrtoi*. Întrebat de ce nu învățase mai multe, răspundea pe nemțește, simplu și cu dispreț, că nu-i place această limbă. Totuși ne era milă de el că era plin de furuncule. Numai la subțioară avea vreo nouăzeci și-l supărau îngrozitor. Cu toate acestea Ferenț ne ținea în limba germană conferințe despre istoria maghiară. Când evoca pe Atilla și cavaleria lui, care a îngrozit Europa, își uita de cele nouăzeci de furuncule și se umfla mai cumplit decât ele în laudele specifice temperamentului rasei. Faptul acesta a stârnit în mine simțul autohton și, ca o reacțiune la conferințele lui Ferenț, s-a închegat poezia *Eu*, care vrea să fie o expresie poetică a conștiinței naționale, constând din simțul identității în timp și al omogenității în spațiul strămoșesc al neamului meu românesc. Poezia, purtată din gură în gură, a făcut înconjurul închisorilor.

*

*   *

Exista un gol în spirit ce trebuia umplut, o nevoie de a evada din scârba cotidiană, o groază de animalizare, o probă dată ție însuți că mai ești capabil de a fi om, o sete de purificare ozonată, o pornire aproape organică de a te identifica în ceva frumos. Altfel nu-mi explic această pasiune generalizată de a-și însuși poezia. În vidul sideral, cosmonauții își duc aerul cu ei. În pauperizarea absolută a spiritului în condițiile de pușcărie, poezia devenea o

necesitate. O necesitate chiar la oamenii care n-au cultivat-o niciodată. Învățând-o cu asiduitate, fiecare își da dovada că nu e animal, că e altceva decât e forțat să fie. Ce stupidă mi se pare definiția lui Aristotel că omul e un animal social, pe care o repetăm mecanic ca pe un adevăr consacrat. Oile-n turmă se asociază, lupii în haită se asociază, păsările se asociază. Definiția lui Aristotel nu-l scoate pe om dintre animale, cum ar fi vrut. Ei bine, poezia îl scoate. În istorie, oamenii cred că prima formă de manifestare a spiritului a fost rugăciunea, impusă de puterile mai presus de om. Dar imediat după ea a urmat poezia, cerută de momentele de răspas ale spiritului. Poezia s-a născut în poienile de vânătoare ale codrilor și la vâlvătaia focurilor din peșteri. De vânat vânau și oamenii și carnivorele, dar ceea ce-l depășea pe om nu era asociația, ci spiritul creator. Folclorul e primul testimoniu al geniului omenesc, născut când el încă nu știa să scrie. Inegalatul mit primordial al paradisului pierdut a fost făurit fără îndoială de vânătorii acado-sumerieni în poienile din codrii Mesopotamiei și a trecut ca folclor în cărțile lui Moise.

Reduși la starea cea mai primitivă ce se poate imagina, noi am făcut folclor ca ei sau ca strămoșii noștri din Carpații imemoriali, scriind în loc de hârtie pe memoria imaterială și transmițând aceste zămisliri poetice în memoria tuturor celor care aveau nevoie să-și înnobileze cu frumusețe golul spiritual. Am contribuit astfel, fără gând preconceput, la dezanimalizarea oamenilor, la spiritualizarea prin poezie a zeci de mii de inși, care circulau din închisoare în închisoare, popularizând acest folclor poetic pretutindeni. Lucrul se cunoștea, dar nici o forță materială nu putea opri circulația spiritului și, afară de asta, nimic nu se putea obiecta, fiindcă totul se putea controla că în versul zburător nu era altceva decât sufletul primit de la strămoși. Volumul meu *Șoim peste prăpastie* e folclor memorizat timp de cincisprezece ani, așternut pe hârtie ulterior, cum l-ai culege din gură în gură. Am trăit și această experiență ultraprimitivă a strămoșilor după ce fusesem academician. Multe se pot scrie despre acest folclor, totuși *sui-generis*. Dar dacă vreun învățat a emis vreo teorie susținând că poezia folclorică, trecând din gură în gură, în decursul veacurilor, s-ar ameliora ori s-ar perfecționa, cum se rotunjesc pietrele frecate pe apă la vale, teoria lui trebuie declarată cu desăvârșire falsă. Observația susținută cu dinadinsul, timp de cincisprezece ani asupra poeziilor proprii, când se întorceau din colindul folcloric, spuse de altă gură, ne îndreptățește să susținem contrariul. Orice creație orală, cu cât trece prin mai multe guri, cu atât se

îndepărtează de original. De regulă se degradează. Literatura noastră populară ne oferă extrem de rareori poezii perfecte. De obicei sânt scurte și construite pe principiul simetriei. Acestea pot fi socotite egale cu originalul lor. Majoritatea au sumedenii de lipsuri în construcția lor. Sânt abateri de la original. Aceasta ne duce la concluzia că geniul folcloric a fost cu mult superior creației orale ajunse până la noi. Geniile au creat, rapsozii au deteriorat.

MEMORIU

Cuprinsul acestui memoriu

Publicațiile în care am scris:

— ziaristică am făcut numai nouăsprezece luni în anii 1932-33 și două luni în 1938.

— n-am făcut ziaristică în timpul războiului.

Acuzație: „legionar și cuzist“

Apărare: nici legionar, nici cuzist, ci național-creștin, câteva luni, în 1935.

„Sfarmă-Piatră“ a fost anticuzist și antilegionar.

Acuzație: „antidemocrat“.

Apărare: împotriva „partidelor istorice“ și a dictaturilor; pentru demofilie, indiferent de formele vieții politice.

Acuzație: „fascism.

Apărare: n-am preconizat niciodată fascism pentru România; am scris despre un regim profesional, în spiritul sociologiei creștine.

Acuzație: „rasism“.

Apărare: sânt singurul scriitor român care a combătut științific și consecvent rasismul hitlerist; tot astfel am combătut pe rasiștii români.

Acuzație: „ura de rasă“.

Apărare: nu sânt antisemit: am avut colaboratori evrei la toate publicațiile mele; am combătut antisemitismul cuzist, am combătut criminalitatea legionară; am îndemnat permanent la omenie; am apărat botezarea evreilor, am preconizat același regim pentru toate minoritățile: evrei, unguri, sași etc.; am făcut bine evreilor.

Acuzație: „războiul sfânt“.

Apărare: inexact, scrisul meu e pacifist

Atitudinea mea în politica externă față de Germania a fost identică cu politica oficială a lui N. Titulescu; de acord cu dânsul, am vorbit numai în 1933 de o apropiere în cadrul Ligii Națiunilor.

După 1933 am scris categoric împotriva imperialismului german și a expansionismului său economic.

De la 6 septembrie 1940 la 23 august 1944: n-am făcut ziaristică în această vreme.

Din revista lunară „Gândirea“, acuzarea a rupt trei fraze. Restabilirea înțelesului acelor fraze.

Acuzație fantezistă: „șef al ziariștilor germani spioni“.

Apărare: memoriul ziariștilor germani și italieni împotriva mea;

— am refuzat ziariștilor străini informații despre România;

— am refuzat germanilor monopolul imprimatelor importate.

— Killinger a cerut înlăturarea mea de la propagandă

Pentru cauza Ardealului:

— ce-am lucrat oficial, împotriva cuvântului de ordine german, am utilizat germani în serviciul cauzei românești;

— vizita la Sofia pentru Ardeal și pentru ralierea popoarelor ortodoxe, ca particular pentru Ardeal.

Atitudinea mea față de poporul rus: ideea rusă și ralierea popoarelor ortodoxe, de G. Dimitrov, e de acord cu mine.

Eu nu pot fi încadrat în legea 312.

Eu n-am fugit în Germania.

Încheiere.

Răspuns la actul meu de acuzare

Prin actul de acuzare împotriva mea, întocmit de d. acuzatori publici C. Vicol și I. D. Ioan, act de care am luat cunoștință în ședința de la 9 decembrie 1947 a Curții de Apel Criminale, secția a IX-a, sânt învinuit de două fapte deosebite, încadrate în alineatele a și j, art. II din legea 312.

Aceste fapte sânt:

1. Că m-am pus „în slujba fascismului și a hitlerismului din România“, contribuind cu „intenție criminală“ „la aservitatea totală a României, Germaniei hitleriste“.

2. Că „la 23 August“ am fugit „cu germanii și ceilalți trădători pentru a lupta pe pământ strein împotriva țării“.

Publicațiile la care am scris

Înainte de a intra în fondul apărării mele, țin să precizez datele necesare relative la publicațiile în care am scris și despre care actul de acuzare nu dă nici un fel de preciziune sau face afirmații false. Sânt acuzat în lotul ziariștilor, deci pentru idei, iar nu pentru fapte criminale. Aceste idei le-am exprimat sub regimuri de cenzură oficială, deci ca lucruri permise, pentru care nimeni până azi nu m-a chemat la răspundere. Publicațiile incriminante sânt următoarele:

1. Ziarul zilnic „Calendarul“. A apărut de la 24 ianuarie 1932 până la 30 decembrie 1933, cu o întrerupere de 4 luni. Deci, în total, „Calendarul“ **a apărut un an și șapte luni,** acum 14 ani. Profesor de teologie și creștin militant, scopul pe care l-am imprimat acestui ziar a fost acela de a propaga concepția creștină în societatea românească și de a ridica nivelul moral al vieții publice pe baza moralei evanghelice. Toate articolele scrise acolo, dar absolut toate, dezbat chestiunile culturale, politice și economice la ordinea zilei, sub raportul concepției creștine. Iată ce scriam la 9 ianuarie 1933: „Când am întemeiat acest ziar, ne-am făcut un punct cardinal din afirmarea concepției creștine în viața publică românească, bântuită de vânturile dezorientării și înjosită de groaznice pogorământe morale“. Colecția „Calendarului“, pe care domnii acuzatori publici nici măcar n-au răsfoit-o, stă dovadă că acest ziar n-a fost nici „hitlerist“, nici „legionar“.

Recapitulare. Prin urmare: cu excepția unei colaborări de două luni la „Porunca vremii“, în 1938, *începând din ianuarie 1934 și până la 23 august 1944, eu n-am practicat în nici un fel ziaristică.* Sânt învinuit în lotul ziariștilor și sânt singurul dintre ei care n-am practicat ziaristica în acea vreme, cu atât mai puțin în perioada 6 septembrie 1940-23 august 1944. Art. 1, aliniatul b din legea 312, precizează că e vorba de cei care au scris în această perioadă din urmă. Aproape toate învinuirile ce mi se aduc, fără nici cea mai sumară justificare documentară, privesc, cum însuși actul de acuzare precizează, vremea dinainte de 1940.

Atitudinea mea față de mișcările naționaliste din România

Actul de acuzare vorbește de relațiile mele cu cuziștii și legionarii într-un fel care nu corespunde realității și folosind o cronologie haotică.

Adevărul e următorul:

În publicistică eu am fost un animator cultural și un îndrumător religios. Este inexact că aș fi avut legături cu A. C. Cuza și Octavian Goga înainte de „Calendarul“, iar după aceea cu legionarii. După cum am spus, ziarul acesta, l-am scos pentru încreștinarea vieții publice, varianta zilnică a doctrinei ortodoxe, profesată de revista „Gândirea“, prin care am luptat un sfert de veac pentru o creație culturală autohtonă, inspirată de spiritul creștin, lucru arhicunoscut azi în lumea intelectuală.

În 1932, când a apărut „Calendarul“, una din problemele grele ale vieții românești era încadrarea tineretului intelectual. Universitățile și școlile superioare vărsau zeci de mii de tineri, pregătiți pentru îndeletniciri birocratice. Teribila criză financiară și economică de-atunci făcea imposibilă plasarea acelor tineri. Se socotea la peste 150. 000 de șomeri intelectuali. În zeci și zeci de articole am căutat să-i îndrum spre concepția creștină de viață și să-i îndemn la inițiative personale în viața practică a țării, căci românul suferă, în genere, de lipsa spiritului întreprinzător. În nici unul din aceste articole nu e vorba de legionari și de cuziști. Eu mă adresam tineretului întreg, ca om neînregimentat în nici o formațiune politică. Afirmația acuzatoare că ziarul „Calendarul“ *a fost cel mai aprig susținător al Gărzii de Fier* nu corespunde adevărului. Dar, admițând că așa ar fi fost, ce crimă ar constitui pentru un scriitor și profesor de teologie să încreștineze un tineret care, la acea vreme, nu săvârșise nici un act de violență?

Asasinarea lui I. G. Duca, la 29 decembrie 1933, m-a trezit din iluzia că i-am încreștinat. I-am cunoscut pe legionari în închisoarea Jilava, unde mă găseam pentru că atacasem pe doamna Elena Lupescu. Am fost profund decepționat. Și, cum discursurile politice și presa vorbeau mereu de problema tineretului, în legătură cu asasinatul, dar nu da nimeni o soluție, am scris din Jilava un memoriu Regelui Carol II, prin care-i propuneam să ia tineretul țării sub egida Coroanei, pentru a-l educa practic, în afară de partide. Astfel s-a născut în 1935 străjeria. Memoriul acela l-am publicat în 1936 în „Sfarmă-Piatră“.

Dar nu e numai atât.

În 1935, mișcarea legionară căpătase proporții ce intimidau pe toate partidele politice. Atunci, cum asasinatele ei continuau, am căutat o altă soluție: am unit pe Cuza cu Goga în partidul național creștin, de un naționalism mult mai rezonabil, opus violenței legionare. Absurditățile programatice ale lui A. C. Cuza m-au făcut să mă retrag din această formațiune numai după câteva luni. E singura dată în viața mea când am activat într-un partid politic, nu pentru a-mi căuta „un loc cât mai bun în scandaloasa și perfida politică a crimei, urei și jafului“, cum zice actul de acuzare, ci pentru a combate crimele ce se făceau în numele creștinismului și naționalismului.

Revoltat de faptul cum idei scumpe mie erau caricaturizate de mișcările naționaliste, am dus campania din „Sfarmă-Piatră“ împotriva criminalității legionare și absurdității cuziste în chestiunea evreiască: Madagascarul și exproprierea urbană. Cunosc aproape tot ce s-a scris în această vreme și afirm fără putință de dezmințire că „Sfarmă Piatră“ a fost singura publicație care, în mod sistematic, doi ani și patru luni, a combătut deraierile naționaliștilor, totdeauna sub unghiul doctrinei creștine.

Corneliu Codreanu, în 1936 a dat un „ordin de zi“ către legiune, în care eram calificat cu cele mai groaznice injurii, aproape cu un îndemn la asasinat. Toată presa legionară, numeroasă în acea vreme, mă prezenta ca pe un monstru al timpului. Cea de la Oradea, Brăila și Cernăuți, cerea pur și simplu asasinarea mea. Presa cuzistă mă înfiera ca „om al lui Titulescu“.

Din vremea când legionarii au venit la Guvern, există un raport semnat G. Racoveanu, la Ministerul Culturii Naționale, prin care acest comandant legionar cerea eliminarea mea din Universitate ca dușman al lor și ca antinaționalist. Nicicând, ulterior, n-am avut vreun altfel de raport cu legionarii sau cuziștii. Afirmațiile Siguranței Generale sânt cu desăvârșire

false. Mă miră chiar cum un regim comunist, care cunoaște bine metodele ei din acea vreme, agrează să se sprijine pe dosare cum sânt cele citate în actul de acuzare.

Atitudinea mea față de democrație
Demofilia mea

Actul de acuzare îmi face o învinuire din campania mea împotriva democrației și pentru instituirea unei „ordini noi". Fără să vrea, actul de acuzare îmi aduce un elogiu. Căci democrația, pe care am atacat-o eu prin ziarul „Calendarul", este exact ceea ce se numește azi „democrația istorică", înfierată ca o forță reacționară, ce se opune progresului. În declarațiile mele, scrise la Ministerul de Interne, în iunie, mi-am exprimat toată admirația pentru opera de împroprietărie a țăranilor, făcută de actualul regim împotriva „democrației istorice" și pentru opera de ajutorare a flămânzilor.

Țin să precizez că eu n-am atacat democrația ca sistem de guvernământ, care ar trebui înlocuit cu dictatura. În această privință, iată ce scriu în cartea mea *Ortodoxie și etnocrație*: „Nu urâm democrația pentru democrație, ci pentru că a falsificat conștiința de stăpână a patriei noastre" (pag. 187). Nicăieri în scrisul meu nu exista preconizarea regimului dictatorial pentru România, pentru simplul motiv că nu vedeam nici un dictator și un asemenea regim nu se instituie prin doleanțe ziaristice. Am atacat însă democrația în monstruoasele ei scăzăminte morale. „Afacerismul" e un cuvânt pe care eu l-am introdus în circulația ziaristică. Partidele democratice de guvernământ își dezvăluiau unele altora, în fața țării, enormele afaceri săvârșite în paguba ei, dar nimeni nu aplica nici o sancțiune vinovaților deveniți milionari peste noapte. Iată ce scriam în „Calendarul" de la 1 ianuarie 1933: „Oameni de treabă, care există în toate partidele, habar nu au de existența acestei cloace, în zeama infectă a căreia se îneacă zgomotele tuturor afacerilor răsunătoare și putrezesc orice sancțiuni ce ar trebui aplicate. Șnapanii unui guvern fură, șnapanii guvernului următor devin complici, înăbușă afacerea — și totul reintră în tăcere" („Calendarul", anul II, 1/1, 1933). Asemenea articole de critică se găsesc cu zecile în scrisul meu. De numărate ori apare în el fraza: „A guverna înseamnă a te sacrifica în beneficiul poporului, dar guvernele noastre sacrifică poporul în beneficiul lor".

Vremea „Calendarului“ e aceea a numeroaselor împrumuturi streine, cu comisioane fabuloase, care aduseseră țara sub dictatura plutocrației occidentale prin faimoșii Rist și Huboin. Am protestat din răsputeri împotriva acestei înjosiri. E vremea trusturilor și cartelurilor, patronate de guverne, care urcau prețurile și exploatau mulțimea săracă. Cea mai mare campanie economică, dusă în presa română, a fost cea din „Calendarul“; în special, împotriva trustului zahărului, încununată de succes enorm, căci atunci, în 1932, prețul zahărului l-am scăzut cu 11 lei la kg. Abia trecuse o lună de la apariția ziarului și, la 24 februarie 1932, am cerut o lege pentru desființarea trusturilor și a cartelurilor. Lucrătorilor oprimați la Grivița și Lupeni de către această democrație istorică eu i-am apărat în „Calendarul“. Dacă onorații mei acuzatori ar fi citit sfâșietoarele reportagii ale poetului N. Crevedia sau articolele mele de apărare a oprimaților, nu m-ar fi acuzat ca antidemocrat. Nu exagerez nimic când afirm că jumătate din scrisul meu militant e închinat săracilor, umiliților și ofensaților, exploatați de lăcomia plutocratică și de afacerismul politicianist. Critica pe care am făcut-o eu „democrației istorice“ cu 14 ani înainte este identică cu aceea făcută de regimul actual. Cum e un merit pentru cine a spus-o azi, nu e o vină pentru cine a spus-o ieri?

Repet: criticând democrația, n-am căutat să pun în locul ei dictatura. Vorbind în studiul *Copilărie și sfințenie* despre libertatea omului, iată ce spun despre dictatori: „…Nici un om nu aparține în întregime altui om, fiindcă toți aparțin lui Dumnezeu ca făpturi ale lui. Adevărul acesta, pe care caută să-l sugrume în vremea de azi dictatorii lacomi de stăpânire asupra vieții și a morții, ne apare în lumina suverană din sfânta Evanghelie („Gândirea“, ianuarie 1937 și *Ortodoxie și etnocrație*, p. 11). Nu dictatura cu absolutismul ei e antidotul democrației și exceselor ei. Am reproșat „democrației istorice“ neonestitatea și nesinceritatea față de popor. Iar ceea ce i-am opus întotdeauna în scrisul meu e demofilia, sentimentul de dragoste adâncă față de om și de popor, care trebuie să lege pe conducători de masa condușilor. Ideea aceasta de demofilie e repetată ca o obsesie în tot scrisul meu de caracter politic și moral. „Ordinea nouă“, expresie învinuită, de asemenea, în actul de acuzare, înseamnă, în concepția mea, înnoirea morală, prin demofilie, a conducătorilor, pentru a deveni lecuitorii suferințelor populare, iar nu exploratorii lor. Mărturisesc din adâncul conștiinței mele că pe mine ca scriitor independent nu m-a interesat și nu mă interesează variatele forme de guvernământ; dar m-a interesat și mă

interesează sentimentul pe care conducătorii îl probează prin fapte față de poporul suferind. Sentimentul acesta al demofiliei, pe care l-aș fi avut ca fundament sufletesc al politicei românești, e de natură creștină, după cum l-am explicat în „Sfarmă Piatră“ din 15 aprilie 1937 sub chiar titlul *Democrației și demofilie*. „Demofilia, zic eu acolo, e aplicarea în viața politică a sentimentului pe care îl încearcă Mântuitorul când, văzând mulțimile flămânde, a spus: «Mi-e milă de popor!», și le-a săturat în mod miraculos cu pâine și pește. Demofilia înseamnă identificarea ta cu suferințele poporului pentru a le vindeca. Pentru mine, interesant nu e atât regimul politic, cât faptul dacă el e animat de sentimentul evanghelic al demofiliei“. De aceea, eseul din „Sfarmă Piatră“ se încheie astfel: „La urma urmei, ziceți-i cum vreți regimului politic pe care îl adoptați. Numele nu interesează. Ceea ce interesează însă în mod fundamental e sentimentul de aderență cu care te apropii de popor. E demofilia. Fără elementul său dumnezeiesc, orice politică e o trădare“.

Un fapt caracteristic de demofilie politică, petrecut în ultimul timp, e marea operă de ajutoarare a lumii flămânde din grozavul an de secetă care a trecut. Ea nu seamănă cu nimic din ceea ce a făcut de 30 de ani încoace „democrația istorică“, pe care am combătut-o eu.

Terenul acesta de demofilie politică nu e cunoscut în literatura occidentală. E un termen creat de filosofia dostoievskiană. În lumea ortodoxă, Dostoievski nu e numai cel mai mare romancier al lumii, dar și un profund cugetător, din care se inspiră marele curent de filosofie religioasă ortodoxă din vremea noastră. În cursurile mele universitare închinate lui Dostoievski, am reliefat această concepție demofilă și mi-am însușit-o ca una din ideile cardinale ale scrisului meu. Și fiindcă e vorba de ideea creștină în politică, voi trece la un alt punct de acuzare și anume:

Atitudinea mea față de fascism

Actul de acuzare mă învinuiește de fascism într-un mod original când zice: „Nichifor Crainic… se plasează între propagandiștii și agenții de execuție ai hitlerismului și fascismului din România, pe prim plan, făcându-se ecoul nefastei politici a criminalului Hitler și acoliților săi“. Ceva mai departe găsesc afirmația că, „legat prin gândire de fascism“, am devenit „din ce în ce mai perfect filogerman“. Eu, neînțelegând cum de am putut ajunge de la fascism la filogermanism, voi întrebuința fiecare termen în

semnificația lui proprie, ca să nu mă pierd în confuzii și echivocuri. Voi remarca din textul acuzator lipsa oricărei afirmații că aș fi vrut să înfeudez țara politicii d-lui Mussolini. Ca toate cele discutate până acum, învinuirea de fascism e o simplă afirmație nedocumentată prin nimic.

Actul de acuzare nu aduce nici un text al meu și nici un fapt al meu care să demonstreze că m-am „pus în slujba fascismului“ ca un „agent de execuție“ al lui. Fascismul, cu emblemă fascia romană — spre deosebire de zvastica barbariei ariene, — înseamnă solidaritatea italiană pentru reînvierea gloriei străbune. Adică ceva specific italian, despre care însuși întemeietorul lui spunea că nu e marfă de export. Între național-socialism și fascism erau profunde deosebiri de structură și de doctrină. Fascismul era catolic, hitlerismul, anticreștin; fascismul, pentru dreptul roman; hitlerismul, împotriva dreptului roman; hitlerismul, pentru sterilizare; fascismul, împotriva acestei barbarii; hitlerismul, antisemit; fascismul, indiferent la problema evreiască, după cum o declara însuși Mussolini în cartea în care faimosul publicist evreu Emil Ludwig și-a publicat convorbirile cu el. Și tot din aceeași carte reiese clar că fascismul nu putea admite rasismul german, care nega categoric însușirile rasei latine, socotind-o definitiv coruptă.

Ca formă politică, fascismul însemna un dictator și un partid unic, care, pentru a reprezenta unanimitatea națională nu admitea nici o altă formațiune politică alături de el. Fără aceste două semne caracteristici, nimeni nu poate fi calificat drept fascist.

Unde am scris eu despre necesitatea unui dictator în România? Actul de acuzare n-o spune, fiindcă acest lucru nu există în scrisul meu. Am dat mai sus un citat în care resping pretenția oricărui dictator de a dispune de viața și de moartea supușilor. Cât despre aspiranții noștri la dictatură, am scris în „Sfarmă-Piatră“: despre Codreanu că „nu are cap pe umeri“, iar despre Cuza și Goga că sânt „cadavre“ și „oameni sculptați în mămăligă“. („Sfarmă-Piatră“, 8 oct. 1936). Cât despre Ion Antonescu, el a fost numit dictator de Carol II, prin decretul cunoscut din 4 sept. 1940. N-aș fi reprodus aceste cuvinte prea tari, adresate, pe când trăiau, unor oameni răposați azi, dacă n-aș fi nevoit să mă apăr cu probe concrete contra unor acuzări ieftine, fiindcă n-au nici un fundament.

Al doilea element al fascismului, partidul unic, nu e pomenit absolut niciodată în scrisul meu ca formulă de politică românească. După cum s-a putut vedea, eu am criticat toate partidele, fie democratice, fie naționaliste.

În locul lor n-am preconizat partidul unic, ci înlocuirea lor cu organizațiile profesionale investite cu calitate politică. Dar nici această idee nu are a face cu fascismul italian. Corporatismul fascismului italian era de natură pur economică: for regulator al raporturilor dintre capital și muncă. Organizația profesională, preconizată de mine, era un fel de corporatism care, pe lângă funcția economică, apărea investit cu calitatea politică pentru a exclude din viața statului incompetența partidelor. Aceasta iese clar ca lumina zilei din scrisoarea mea *Programul statului etnocratic,* publicată întâi în „Sfarmă-Piatră“ și apoi în cartea *Ortodoxie și etnocrație*. Iată ce zic acolo:

„Profesiunile sau categoriile de muncă sânt funcțiunile organice, firești, ale vieții naționale. Nu e nici una superioară, nu e nici una inferioară. Toate sânt egal îndreptățite să trăiască“. (*Ort și etn*, p. 286). Și mai departe: *„Parlamentul va fi un parlament profesional cu membri aleși din sânul categoriilor de muncă de către categoriile de muncă. Minoritarii vor fi reprezentanți în proporție numerică“* (p. 287).

Reformele social-economice propuse în acest sistem imaginat de mine se aseamănă ca două picături de apă cu cele comuniste, fiindcă sânt identice. Iată câteva: fiecare plugar trebuie să fie proprietar de pământ (p. 295); proprietatea individuală pentru fiece muncitor (304); el trebuie să ajungă coproprietar prin acțiuni de muncă (305); etatizarea Băncii Naționale și înlocuirea băncilor cămătărești cu bănci profesionale (308); naționalizarea fabricilor furnizoare de stat (301); desființarea trusturilor și cartelurilor etc. , etc.

Iată în ce culminează ideile pentru care am luptat eu în ziaristică! Pornind de la principiul creștin că „dreptul la viață înseamnă datoria de a munci“, toate reformele preconizate de mine tindeau la suprimarea parazitismului politic, a plutocrației exploatatoare și la răsplătirea, cum se cuvine, după truda lor, a plugărimii și a muncitorimii. Iată bunăoară cum văd eu rolul muncitorimii: „Precum nu se poate vorbi de o cultură românească fără scriitori, fără artiști, fără filosofi și savanți, care s-o creeze, tot astfel nu se poate vorbi de o civilizație românească fără muncitorimea care s-o realizeze. Cea dintâi modelează sufletul vieții naționale; cei de-ai doilea, ca și cea dintâi, modelează materia vieții naționale („Sf Piatră“ și *Ortodoxie și etnocrație*, p. 219).

Oricine poate observa de la simpla enunțare a reformelor propuse de mine ce deosebire enormă există între sistemul capitalist al fascismului și al național-socialismului și aceste reforme cu desăvârșire anticapitaliste.

Sistematizate de mine în anul 1937, aceste idei, toate, se găsesc formulate cu 5-6 ani înainte în ziarul „Calendarul“. Și atunci, e de neînțeles cum am putut ajunge „propagandist și agent de execuție al hitlerismului și fascismului din România“, după cum mă înfierează actul de acuzare! În realitate, tot scrisul meu, care vibrează de revoltă împotriva tuturor exploatatorilor și plutocraților, dar scrâșnește alături de plugari, de lucrători și de toată sărăcimea suferindă, nădăjduind împreună cu ei o lume mai bună și mai dreaptă, e un scris premergător al epocii de azi, un scris care nu merită nedreptatea de a fi acuzat tocmai în numele acelorași idei.

Nu vreau să spun cu aceasta că aș fi practicat doctrina comunistă, pe care în realitate am combătut-o din pricina atitudinii sale antireligioase. Dar pentru mine, care am considerat oamenii, ideile și evenimentele din punct de vedere creștin, orice lucru căpăta o valoare pozitivă din moment ce corespundea convingerilor mele neschimbate. Viziunea profesională a societății naționale, care în fascism se numea corporatism, am îmbrățișat-o fiindcă, înainte de a fi fascistă, ea era creștină, era însăși viziunea social-economică a sociologiei creștine. Fascismul din catolicism a împrumutat-o, iar învățații catolici au sistematizat-o în Codul social de la Molinas, scriere tradusă și în limba românească. Pentru orice om informat, corporatismul nu se confundă cu fascismul, pentru că el nu implică nici dictatura și nici partidul unic. În 1930 s-a inaugurat la Roma, Școala Romanică și cu acest prilej d. D. Gusti, marele nostru sociolog, care nu era fascist, a declarat în fața lui Mussolini că doctrina corporatistă reprezintă un maximum de perfecțiune ca tip de organizare socială. Nimeni nu l-a chemat pe d. Gusti la răspundere și nici pe d. M. Manoilescu, care a scris voluminoasa lucrare: *Secolul corporatismului.* Departe de a împărtăși totuși pe de-a-ntregul părerile acestor oameni competenți, iată ce scriam eu în acea vreme: *„Mussolini nu e un democrat pentru că e sincer, dar e un demofil pentru că e un înțelept. Eu nu știu dacă formula pe care a dat-o el poate fi cea pe care o caută viața modernă, dar e neîndoios că viața modernă își caută o simeză nouă pe care materialismul nu i-o poate da“.* (*Puncte cardinale în haos,* p. 47-48). Astfel, cu o atitudine critică selectivă, am combătut din cele două extreme ale vremii elementele corespunzătoare doctrinei creștine și am alcătuit această sinteză care e *Programul statului etnocratic,* confluență și formulă de împăcare între creștinism și comunism, sau mai exact, între naționalism și comunism sub egida creștinismului.

Procesul meu e un proces de idei și ca acuzat, am dreptul elementar să cer să mi se arate ideile împrumutate din fascism sau din hitlerism, pentru care să merit infamia de a fi un propagandist și un agent de execuție al lor. Actul de acuzare nu aduce nici un document care să-i susțină aserțiunile.

Voi trece acum la:

Atitudinea mea față de național-socialism
Rasismul meu

Atingând această chestiune, trebuie să declar de la început că nu există nici un fel de contact între felul meu de a gândi și doctrina național-socialistă. Nu există, de asemenea, nici o organizație sau instituție hitleristă dată ca exemplu de urmat în scrisul meu. Raportul meu cu național-socialismul are două laturi, pe care le voi arăta.

1. Una e atitudinea mea față de doctrina hitleristă.

2. Cealaltă, o chestiune de politică externă.

Le voi înfățișa pe rând.

1. Așa zisul meu *«rasism»*

În ce privește doctrina rasistă a național-socialismului german, sânt singurul scriitor român care am avut o atitudine categoric negativă, în publicațiile unde am scris, în cărțile pe care le-am tipărit și în cursurile universitare făcute studenților.

Numai la început, în anul 1933, când încă nu cunoșteam bine doctrina rasistă germană, a putut să mă inducă un moment în eroare manifestul către poporul german al lui Hitler, care fusese chemat la guvern. „Manifestul guvernului național al Germaniei către popor — scriam eu în „Calendarul“ la 4 februarie 1933, — conține un pasagiu ce trebuie subliniat. Iată-l: «Guvernul național declară că preocuparea sa principală este să restabilească unitatea spirituală a poporului sub *semnul creștinismului*, ca bază morală și a familiei, ca bază a poporului și statului“.

Convins cum eram că adânca corupție de care suferea viața noastră publică nu se poate lecui decât prin încreștinarea conștiințelor chemate la conducere și printr-un regim demofil în care *legea lui Hristos să devină legea statului*, eram bucuros că, în indiferentismul religios al politicienilor noștri, găsesc un argument pentru teza mea, în manifestul german. Hitler vorbea mult și, la început, repeta mereu punctul programatic cu încreștinirea. Ceva mai mult, la câteva luni de guvernare, a intervenit între

Germania și Vatican concordatul religios, care făcea pe toată lumea să creadă că regimul hitlerist va fi favorabil creștinismului. Iată ceea ce mă făcuse să cred că, în valul de ateism abătut asupra Europei, Hitler avea să fie restauratorul credinței religioase. Am scris în „Calendarul“ din 1933 câteva articole în acest sens.

Ce-a urmat însă după aceasta? O dezmințire categorică a primului manifest, o lezare a concordatului încheiat, un curent considerabil de păgânire a religiei, în fruntea căruia se afla Alfred Rosenberg, profesorul Hauer, Linderdorf, contele Rewentlow și alții, conflictul uriaș cu bisericile germane și conflictul și mai puternic cu Vaticanul, până când Papa a dat răsunătoarea enciclică de condamnare a rasismului german. M-am apucat atunci și am studiat temeinic ideea rasistă germană la toți teoreticienii ei, în frunte cu Gobineau, Chamberlain și Alfred Rosenberg. Concluziile acestui studiu au fost nu numai rectificarea erorii în care căzusem, ci o luare de poziție categorică împotriva rasismului german, susținută fără întrerupere de atunci până azi. În 1935, am tipărit un număr întreg din revista „Gândirea“, închinat problemei «Rasă și religie», în care o pleiadă de colaboratori au căutat să dărâme teza hitleristă că religia creștină e incompatibilă cu rasa germanică și că această rasă își va crea o religie nouă, păgână, pe măsura virtuților ei de rasă regală a pământului. Studiul meu, publicat în acel număr și intitulat *Rasă și religie*, conține atâtea elemente condensate, încât el s-ar putea dezvolta într-o carte voluminoasă. Neavând colecția revistei la îndemână, studiul acesta îl citez din cartea mea *Puncte cardinale în haos*, unde ocupă 30 de pagini. Combat acolo teoria lui Gobineau că rasa nordică ar fi „rasa regală“ a lumii; combat teoria lui H. St. Chamberlain că Hristos ar fi de rasă ariană; combat teoria lui Rosenberg, care, dimpotrivă, susține că religia creștină n-ar fi decât o corcitură de sirianism și iudaism; scot în evidență contradicțiile mai sinuoase ale acestor autori, confruntați unul cu altul, și arăt imposibilitatea și absurditatea pretenției de a crea o religie nouă în cabinetul filosofic al partidului național-socialist.

Iată ce zic la începutul acestui studiu:

„Pe când fascismul, încadrat în catolicism, înțelege că religiunea își are izvorul în transcedent, național-socialismul, prin doctrina sa rasistă, vrea o religiune care să fie emanația geniului național. *Ideea aceasta noi o respingem din capul locului.* Ea e dintre acele idei menite nu să refacă pacea Europei, ci să mărească haosul“. (*Puncte cardinale în haos*, p. 160)

Iată ce zic mai departe: „Naționalismul german are la bază această dogmă cu totul arbitrară a superiorității rasei germanice. Pornind de la premisele acestui arbitrariu teoretic, el interpretează istoria Europei într-un mod *sui-generis* și trage o serie de consecințe al căror particularism merge uneori până la bizarerie. Chestiunea înlocuirii dreptului roman cu un drept germanic, precum și aceea a sterilizării pentru obținerea unei rase cât mai pure, sânt dintre cele mai curioase. Mai uluitoare decât toate însă e problema înlocuirii creștinismului printr-o religiune neopăgână care, produs al rasei germanice, să slujească exclusiv acestei rase“. (Idem, p. 163-164)

„Anticreștinismul rasist e o consecință a germanismului socotit ca o valoare absolută“. (Idem, p. 164-165)

„Doctrina rasismului religios, așa cum o înfățișează îndeosebi Alfred Rosenberg, e o sinteză forțată a unor elemente disparate, în care noțiuni din ordinea religioasă se confundă continuu cu noțiuni din ordinea politică“ (Idem, p. 166)

Și, în sfârșit, iată cum închei acest studiu:

„Logica noastră omenească, atunci când nu se fundează în adevărul revelat, devine haos și nebunie“ (Idem, p. 186)

Cum poate fi calificat propagandist al lozincilor Berlinului și agent de execuție al hitlerismului un om care demonstrează științific că teoria rasistă e haos și nebunie? Eu nu m-am oprit însă aici. Eu am înfierat mai departe pe adepții români ai rasismului german, care voiau desfigurarea însăși a Bibliei după bizara rețetă a Berlinului. Iată ce scriam în „Sfarmă Piatră“ la 20 decembrie 1936: „Doctrinarii rasismului care, imitând pe H. St. Chamberlain, cer atât în Germania cât și la noi excluderea Vechiului Testament dintre cărțile fundamentale ale creștinismului e o superbă idioție rostită de H. St. Chamberlain, care a fost totuși un gânditor interesant“. Țin să notez că Chamberlain e unul din zeii rasismului german.

Precum studiul *Rasă și religie* publicat în „Gândirea“, a fost reprodus în cartea *Puncte cardinale în haos*, tot astfel acesta din urmă, Naționalismul sub aspectul creștin, a fost reprodus din „Sfarmă Piatră“ în cartea *Ortodoxie și etnocrație*. Amândouă aceste cărți au circulat și s-au vânduit în mii și mii de exemplare în vremea când nemții se găseau în România.

Dar eu nu m-am oprit aici. Ca profesor conștiincios, care nu mi-am hrănit niciodată studenții cu idei rătăcite, am ținut ca în însăși cursurile mele universitare să combat teoria rasistă, deși nimeni nu mă obliga. Într-adevăr, cursul meu despre *Mistica germană medievală*, scris de mine și litografiat

de studenți, se deschide cu o prelegere întreagă despre această problemă. Aici ideea rasistă e urmărită în originile ei teologice, în spațiul unui veac. E așa-zisul proces de germanizare a creștinismului, ceea ce pentru mine înseamnă descreștinarea germanismului, adică neopăgânizarea lui. În altă prelegere demonstrez neseriozitatea lui Alfred Rosenberg când încearcă să derive rasismul din filosofia mistică a lui Meister Eckart, gânditor din veacul al XIV-lea! Acest curs, după cum arată condica Facultății de Teologie din București, l-am ținut de două ori în timpul când germanii se găseau în țară.

Aș putea să aduc încă alte numeroase pasagii din scrisul meu, în care rasismul german e tot așa de drastic caracterizat. Și dacă acest scris e adus în fața judecății, atunci ce merită publiciștii democrați care n-au scris nimic în această chestiune, pe care eu am socotit-o între cele mai grave ale timpului nostru?

Eu și ura de rasă

Prezența rasismului în viața publică duce inevitabil la ura de rasă. Cu toată repulsiunea pe care o simt, va trebui să mă apăr și de această invinuire, de vreme ce actul de acuzare zice: „Căutându-și un loc cât mai bun în scandaloasa și perfida politică a crimei, a urei și a jafului“ etc… încadrându-mă când între cuziști, când între legionari. E de prisos să mai repet chestiunea raporturilor mele cu aceste mișcări. Acuzația de crimă, ură și jaf se referă de bună seamă la problema evreiască, deși actul de acuzare nu pomenește niciodată cuvântul evreu.

Eu nu sânt nici antisemit, nici filosemit. Eu am scris mereu că toate rasele și toate categoriile creatoare de muncă sânt îndreptățite să trăiască pe pământul lui Dumnezeu. N-am scris despre nici o rasă că reprezintă absolutul moral, sau, dimpotrivă, iremediabila decrepitudine morală. Am văzut mai întâi calitățile și defectele neamului meu și apoi pe ale celorlalte neamuri conlocuitoare. Nu sânt antisemit și nu există în scrisul meu nici un rând care să tăgăduiască virtuțile neamului evreiesc. Dimpotrivă, într-o broșură a mea, *Priveliști fugare*, stă scris un elogiu așa de cald al acestor calități încât un publicist evreu, Leon Algazi, mutat azi în Franța, a calificat acel pasagiu drept „O perlă demnă de orice antologie“. Cu toate acestea, nu sânt nici filosemit. Am repetat până la saturație în scrisul meu: „Precum există români buni și români răi, tot astfel există evrei buni și evrei răi“. Am

constatat cu plăcere că și regimul actual e de aceeași părere când am văzut că aresturile și pușcăriile, pe unde am trecut până acum, sânt pline de români și de evrei.

Potrivit acestui principiu care e moral, iar nu rasial, am avut colaboratori evrei la toate publicațiile pe care le-am scris. În administrația ziarului „Calendarul“ am avut șapte evrei, între care d. David Bărbutză, administrator, Paul Samoil, Batalion, Mircea Stein, inspector și alții; iar în redacție câțiva cronicari și reporteri, între care pe d. C. Linden, actualul deputat socialist, la revista „Gândirea“ am avut destui colaboratori evrei printre care: d. Tudor Vianu, redactor permanent, M. Mircea, F. St. Streitman, filosoful I. Brucăr, Nina Fagon, Rosenkrantz, Ștefan Baciu etc. Între secretarii de redacție ai acestei reviste au strălucit doi evrei: Tudor Vianu și Ștefan Baciu. Pe lângă literatură și filosofie, această revistă a promovat și artele plastice cum n-a făcut-o încă nici o altă publicație din această țară. Artiștii plastici evrei au fost remarcați deopotrivă cu cei români, iar operele reproduse, la fel. Printre ei: Iser, Marcel Iancu, Maxy, Daniel, Viscont, Mina Byk, Popst-Kreid, Margareta Sterian etc. , etc. N-a existat un artist plastic evreu să nu fi fost remarcat cu elogii în revista mea.

E un lucru prea cunoscut că rasismul absolut sau antisemitismul nu face nici un fel de cauză comună cu evreii.

Dar atitudinea mea față de ei se vede mai limpede din felul cum consider mișcările naționaliste în raport cu această chestiune.

Cuzismul l-am socotit totdeauna ca o agitație demagogică, a cărei lozincă: „Eliminarea jidanilor în Madagascar“ arăta tocmai neseriozitatea acestei mișcări. Iată ce scriam în „Sfarmă Piatră“ la 17 februarie 1938: „Eu n-o afirm acum, dar am scris-o de zeci de ori în această revistă că, dacă e cineva care nu cunoaște problema evreiască, acesta e prin excelență marele antisemit A. C. Cuza. Una e să propagi o teorie antiiudaică formulată de alții și alta e să cunoști problema în complexul realităților din țara noastră. Simplismul soluției madagascareze, pe care noi îl denunțăm de doi ani încoace, acoperea lipsa reală a soluțiilor adecvate împrejurărilor de la noi. Neavând nici o soluție, cuzismul se agățase de Madagascar fiindcă era o temă facilă care culegea voturi și fabrica deputați“.

Articolul se încheie astfel: „Și nu ne înșelăm când afirmăm că actele lui de anarhie nesocotită, pornită dintr-un biet creier dement de alcool, au pricinuit în mare parte proclamația cu suspensiunea vieții de partid“.

Din cât am scris numai împotriva cuzismului se poate face un volum considerabil. În locul violențelor și al demagogiei, îndemnam pe naționaliști la muncă destoinică și sistematică. Studiul meu *Naționalismul și cooperația*, publicat în „Sfarmă Piatră“ la 20 august 1936 și reprodus în cartea *Ortodoxie și etnocrație*, stă dovadă.

În ce privește mișcarea legionară, e drept că ea renunțase la demagogia cuzistă, luând inițiativa unei munci constructive: dar, alături de această operă care entuziasma tineretul, funcționa înfiorător revolverul. În anii când această mișcare inspira atâta teamă încât miniștrii dormeau noaptea prin păduri, iată ce scriam în „Sfarmă Piatră“ despre crimă, la 7 mai 1937, sub titlul *Respectul omului:* „Un titlu anacronic: *respectul omului.* Fiindcă niciodată oamenii nu s-au ucis cu atâta seninătate ca astăzi. Dobitoacele se ucid între ele cu un scop precis și cu economie: pentru ca cel mai tare să mănânce pe cel mai neputincios. Astăzi însă oamenii se ucid în scopuri cu totul dezinteresate: pentru binele colectivității, care poate să fie partidul, națiunea sau omenirea. Din această pricină, crima se face cu seninătate și fără mustrare de cuget. E crima intelectuală. Străpungi cu glonțul mintea omului tot așa cum ai scutura de pe creangă un trandafir de mai“. Pasagiul acesta era o aluzie la felul cum a ucis studentul Raskolnikov din romanul *Crimă și pedeapsă.* Explicam apoi ce înseamnă crima din punct de vedere creștin. Căci punctul de vedere creștin niciodată nu m-a părăsit în scrisul meu: „În doctrina creștină, scriam, omul e fratele nostru fiindcă sântem toți creaturi ale aceluiași Tată ceresc. În toți e îngropat același chip al lui Dumnezeu și nu putem pretinde că respectăm pe Dumnezeu dacă nu respectăm chipul lui întipărit în persoana oricăruia din frații noștri… Ni se pare nouă că sântem mai desăvârșiți decât cutare din semenii noștri sau că acești semeni nu se conformează ca noi voinței lui Dumnezeu?Avem atunci destule mijloace să-i inițiem în creștinism, să-i constrângem la o viață mai morală sau, în extrem, să-i excludem din societatea noastră. N-avem însă nici un drept să-i ucidem. De vreme ce tu nu poți da viață unui mort, n-ai nici un drept să ucizi un om viu. Uciderea e un fapt cu desăvârșire ireparabil. Chiar dacă oamenii ți-ar ierta crima, și chiar dacă Dumnezeu ți-ar șterge în marea lui bunătate, ireparabilul rămâne același în ce privește victima“.

E de prisos să amintesc câte am avut de îndurat de la legionarii care, împușcând oameni, erau convinși că fac creștinism. O mostră de asemenea monstruozitate se găsește consemnată de mine în articolul *Un apologet*

„ortodox“ al crimei din „Sfarmă Piatră“, 2 sept. 1937. Oricine cunoaște atmosfera explozivă a acelei vremi va înțelege că e un fel de minune că am scăpat cu viață. Cele mai fioroase campanii împotriva unui om sânt cele din presa legionară împotriva mea.

Atitudinea mea împotriva violenței și a crimei în chestiunea evreiască e una și aceeași de când am început să scot, împreună cu prietenii mei, ziare naționaliste. Voi reproduce aici dovezi dintr-un singur articol tipărit în ziarul „Cuvântul“ din 27 iunie 1925. Fiindcă un scriitor evreu, dl. A. Zissu, își bătuse joc de credința noastră ortodoxă, studenții obișnuiau, la manifestațiile lor, să injurieze religia mozaică și să devasteze templele, ca la Oradea-Mare. Iată ce scriam atunci, în 1925, împotriva violențelor: „Afirmarea lui însă — adică a naționalismului —, prin încăierări violente, o socotim greșită. Greșită, fiindcă e o cale la capătul căreia nu se năzare nici o soluție. Proporționalitatea nu se obține prin nimicire, ci prin conlocuire. Sentimentul național, atât de viu și de tineresc, care o cere, nu va putea cuceri nimic decât transformându-se într-un element creator de elite românești, preponderente în măsura numărului, a jertfelor și a proprietății istorice asupra acestui pământ. Dar nu uitați, tineri și entuziaști camarazi, că pământul acesta strămoșesc e bun și generos, mult mai larg și mai bogat decât ne este necesar. Pe fața lui s-a aruncat din străvechi timpuri apostolice grâul învățăturii creștine, providențial semănat în fertilitatea brazdei noastre. Din peisagiul acesta și din doctrina divină zidită în el s-a zămislit un suflet care înseamnă îngăduială, iubire și omenie: e sufletul nostru străbun. Un bătrân scriitor a spus o vorbă profund adevărată, fiindcă e în sensul întreg al istoriei noastre românești: *noi am fost mai mult creștini decât români!“*.

Făcând aluzie la sinagogile devastate, ziceam: „Când vom adânci sensul ei — al tradiției generoase —, noi care ne numim români și creștini, conștienți de alcătuirea ființei noastre morale, vom ști să ne reținem instinctiv în fața unui templu fără cruce, dincolo de pragul căruia începe misterul vieții și al morții, în care alții decât noi cred, aparent, altfel decât noi“.

Iată cum mi-am căutat eu «un loc cât mai bun în scandaloasa și perfida politică a crimei, a urii și a jafului», — cum zice actul meu de acuzare!

Domnia lui Carol II a fost una din cele mai sângeroase din toată zbuciumata noastră istorie. „Tensiunea internă pe chestiunea evreiască atinsese un punct culminant. Regele declara în interviuri acordate presei

străine că «problema cea mai gravă a României e problema evreiască». Din fericire, în toată această vreme n-a căzut victimă nici un evreu. Din nenorocire, au căzut și dintr-o parte și din cealaltă o sumedenie de români. Mulți evrei îngrijorați își căutau salvarea trecând la creștinism. Dar pe când celelalte confesiuni, în frunte cu catolicismul și uniatismul, i-au primit cu brațele deschise, Biserica noastră, sub presiunea Ministerului Cultelor și a mișcărilor naționaliste, le-a refuzat botezul. Mi s-a părut cu atât mai excesiv, cu cât eu însumi eram naș de evrei încreștinați. Mi-am arătat indignarea în lungul articol *Naționalismul sub aspectul creștin* din „Sfarmă-Piatră“ din 20 decembrie 1936. Iată ce scriu acolo: „A interzice evreilor botezul sau a li-l contesta principial e un lucru necreștin. Iisus Hristos s-a născut, s-a crucificat și a înviat pentru mântuirea omenirii întregi… Dacă evreul n-ar putea fi creștin, atunci în mod logic contestăm creștinismul apostolului Pavel și al tuturor apostolilor, care au fost evrei de origine“.

Refuzul botezului pentru evrei era o imixtiune rasială în chestiunile cultice, sub influența teoriei arianiste a lui Chamberlain —, una din cele mai grosolane aberații spuse pe seama creștinismului. Respingând această imixtiune, scriam: „Aceasta e o chestiune, care aparține exclusiv Bisericii. Iar Biserica nu-și poate îngădui să închidă nimănui porțile în numele ideii de rasă. Naționaliștii, dacă sânt cu adevărat creștini, se supun Bisericii, adică voinței lui Dumnezeu. Ei nu pot să dea precepte Bisericii, ci le primesc. Ei nu pot spune Bisericii: taie o bucată din doctrina creștină, căci așa cuget și așa vreau eu! O asemenea poziție înseamnă rebeliune și erezie“.

Cu acest prilej și în acel articol, scriu a nu știu câta oară asupra așa zisului creștinism al celor două mișcări naționaliste de la noi, contestându-l: „Sânt două feluri de naționalism — scriam —, unul care își zice creștin și altul care vrea să fie creștin. Cel dintâi, care vrea excluderea *Vechiului Testament* din Biserică și interdicția botezului pentru evrei, nu e creștin, deși își spune așa… Cel de-al doilea, naționalismul care vrea să fie creștin, utilizează deopotrivă glonțul pentru adversar și rugăciunea pentru Dumnezeu… În spirit creștin, tu ești cel care te sacrifici pentru triumful unei idei scumpe, iar nu sacrifici pe altul în acest nobil scop“.

În această vreme de amurg al „democrației istorice“, când partidele politice se destrămau singure prin fenomenul de sciziparitate, cum l-am numit eu atunci, iar mișcările de dreapta înfățișau deviațiile de care am vorbit, guvernele Tătărăscu și Armand Călinescu au început realizarea vechiului deziderat naționalist; românizarea întreprinderilor. Între cele două

extreme care voiau: una eliminarea evreilor din țară, cealaltă exterminarea lor, am crezut că e înțelept să mă opresc la soluția proporției numerice în profesiuni, ca la o formulă care ar fi putut împăca și pe români și pe străini. Zic pe străini și nu pe evrei, fiindcă eu concepeam numărul proporțional în profesiuni ca o măsură rațională, aplicabilă tuturor populațiilor țării, atât românilor cât și străinilor, fie ei unguri, sași, evrei, armeni ori slavi. Așa stă scris în *Programul statului etnocratic* și așa zic în eseul meu *Spiritul autohton din cartea Ortodoxie și etnocrație:* „Această raționalizare înseamnă pe de o parte românizarea profesiunilor, iar pe de altă parte — admițând proporția numerică —, ea devine adevărata expresie a echității față de populațiile eterogene". (*Ortodoxie și etnocrație*, pg. 193-194)

Fiecare soluție se judecă în cadrul necesităților care au provocat-o. Eu sânt convins că, dacă România de-atunci s-ar fi organizat profesional după principiul proporționalității numerice, spiritele s-ar fi pacificat, iar ororile care au avut loc în timpul războiului ar fi fost evitate.

Iată, documentar, în ce constă «antisemitismul» meu care, deși nu e pomenit în actul de acuzare, constituie cauza principală pentru care mă găsesc aici. Fără să se țină seamă de deosebirile fundamentale dintre naționalismul meu strict creștin și rătăcirile celorlalți, fără să se aprecieze lupta mea de un curaj care la vremea aceea putea să coste o viață de om —, de lupta mea împotriva soluțiilor extremiste, sânt, dimpotrivă, înglobat cu ghiotora în politica «urei și a crimei» și socotit ca un sălbatic evreofag. Nu există alt raport direct al meu față de chestiunea evreiască decât această soluție a proporției numerice, propusă, nu ca membru al unui partid, ci ca un scriitor absolut liber, a cărui conștiință ea singură îl obliga la căutarea sau la afirmarea unei formule de pacificare în viața internă. Și dacă pentru această formulă am fost pecetluit ca antisemit, de ce nu și ca antisași și antimaghiar? — fiindcă formula privește deopotrivă minoritatea germană și pe cea maghiară din România! Dar e de observat un lucru: în ultimul sfert de veac, dacă ați cerceta presa minorității maghiare sau a celei germane din România, ați vedea că n-a existat un scriitor sau un publicist român înconjurat de mai multă considerație de cum am fost eu. De ce? Pentru că și eu și prietenii mei de artă am fost cei dintâi regățeni, care am coborât printre scriitorii și artiștii maghiari și sași din Ardeal, în numele principiului etnic, creator de frumusețe spirituală. Iubind acest principiu în noi, îl respectam și în ei. Și această punte a înțelegerii era puntea prieteniei. Noi cei dintâi am adus pe scriitorii minoritari la București, în pelerinaj la

mormântul lui Eminescu, încă din anul 1926! Noi cei dintâi i-am ajutat să țină șezători literare în București. Noi cei dintâi am dat concurs artiștilor sași și unguri să-și deschidă expoziții în Capitală. Noi cei dintâi le-am făcut atmosferă în presa românească. Sub bolta de azur a frumuseții am căutat o platformă de înțelegere și înfrățire în spirit, care să formeze ca un cheag intelectual al României noastre. Nici o critică n-am auzit din partea formulei numerice pe care am propus-o, necum să fiu socotit ca antimaghiar sau antisemit. În ce privește pe evrei, în afară de colaborarea cu ei, pomenită la începutul acestui paragraf, am declarat întotdeauna că înțeleg și aprob mișcarea sionistă, mișcare naționalistă și religioasă totodată, fiindcă însuși naționalismul meu mă obligă la aceasta. Un principiu, pe care îl prețuiesc în ființa mea, nu pot să-l tăgăduiesc în ființa altuia. De altfel, iată cum se exprimă despre așa-zisul meu antisemitism un scriitor ca G. Călinescu, fost colaborator la „Gândirea“, iar astăzi un luceafăr al presei noului regim. „Gânditorul ia o poziție împotriva rasismului german care preconizează o religie națională și împotriva naționaliștilor care propun eliminarea evreilor creștinați și refuzul botezului. Punctul acesta de vedere era al bisericii oficiale însăși. «Biserica — susține ortodoxistul nostru — e deschisă tuturor» și firește, are dreptate sub raportul nevoii de universalitate al oricărei adevărate religii“.

Afirmațiile d-lui profesor G. Călinescu, astăzi luptător de extremă stângă, nu sânt totuși pe de-a-ntregul adevărate, deoarece, dintre toți colaboratorii evrei ai publicațiilor mele, numai doi erau încreștinați, ceilalți fiind mozaici. Convingerea mea intimă însă era că încreștinarea evreilor ar stinge aproape total o chestiune evreiască în România, care poate izbucni oricând.

Afară de cele spuse mai sus în viața mea practică am fost consecvent cu credința mea creștină și am stat în ajutorul oricărui evreu care a venit și mi-a cerut-o în timpuri grele.

Cazul profesorului Tudor Vianu, apărat de mine și în consiliile ministeriale și în Academia Română, nu este izolat.

Există un modest publicist evreu, Solomon Segall, pe care soția mea și eu l-am ocrotit timp de 25 de ani în toate chipurile posibile, până l-am făcut pensionar al Casei de pensii a Scriitorilor. În anii 1943-44, sub Antonescu, modificând legea acestei Case, în calitate de președinte al ei, am păstrat neatinsă pensia d. Solomon Segall, cât și a poetului A. Toma, cu toate împotrivirile ministerului.

Pe d. C. Linden, azi deputat socialist, l-am luat pe seamă față de Prefectura poliției, printr-o declarație scrisă și subscrisă de mine. Pe dentistul Bernath, care locuia în același bloc cu mine, l-am ajutat cu intervenții și sfaturi să-și evacueze familia din Capitala bombardată, l-am adăpostit în casă la mine și i-am pus la dispoziție absolut gratuit o cameră de care s-a folosit șapte luni.

În timpul bombardamentelor, am pus la dispoziția familiei Berco și Solomon, vecinii mei, întreaga redacție a revistei „Gândirea“ din str. Domnița Anastasia 16, predându-le cheile. În această vreme de prigoană, reședința mea se transformase în azil de noapte unde dormeau, pe birouri, pe canapele și pe jos, evrei refugiați din provincie și ocrotiți de bătrâna doamnă Berco.

Ca președinte al societății „Filmul românesc“, am rulat fără deosebire și filmele evreilor, ferindu-i să fie exploatați de unii subalterni nărăvași.

Ca președinte al „Asociației importatorilor de filme“ — evrei și români —, le-am făcut cele mai mari înlesniri la scăderea taxelor împovărătoare și la import, lucrând toate aceste înlesniri cu d. Eskenasy, de la casa „Continental“ și cinematograful „Fantasio“. Nu mai vorbesc de evreii pe care i-am ocrotit în cadrele Ministerului Propagandei, unde i-am găsit funcționari.

În acea vreme, când atâția ziși naționaliști sau democrați se grăbeau să profite de averile și întreprinderile confiscate ale evreilor, am refuzat categoric orice ofertă mi s-a făcut în acest sens, socotind ca o crimă folosirea nedreaptă de munca altuia, oricare-ar fi el. În fața lui Dumnezeu, conștiința mea de creștin e perfect împăcată.

«Războiul sfânt» și pacifismul meu

Voi trece acum la o altă acuzație tot așa de lipsită de temei ca și cele răsturnate până acum. E vorba de lozinca «războiul sfânt». Citez întreaga frază din actul de acuzare: «În toată activitatea de publicist până la 1940, Crainic lansează și difuzează în presa românească formulele tip ale Berlinului: „antidemocrația“, „rasismul“, „ordinea nouă“, „războiul sfânt“, otrăvind astfel opinia publică românească spre a o câștiga cauzei hitleriste».

Am debutat în literatură în anul 1907. De-atunci până la 1940 sânt 33 de ani. După actul de acuzare, care implică «toată activitatea de publicist» din acești 33 de ani, ar urma că eu altă preocupare n-aș fi avut decât să difuzez

formulele Berlinului încă de la nașterea lui Adolf Hitler! Voi trece însă peste acest exces de nedocumentare al acuzației și mă voi opri asupra expresiei în chestiune.

Cine oare ar putea susține serios că «războiul sfânt» a fost o formulare tip a Berlinului? Și ce sens ar fi putut să aibă această lozincă în gura unei Germanii hitleriste de concepție păgână? Războaie sfinte erau considerate cele ale Bizanțului, care credea că șeful armatelor ar fi fost Mântuitorul însuși, a cărui doctrină a fost aruncată peste bord din corabia trufiei demonice a național-socialismului. Și toată țara românească știe că această expresie de «război sfânt» a fost lansată întâia oară de Ion Antonescu în proclamația din ziua când a început războiul în Răsărit. Și toată țara românească știe că această expresie a fost reluată imediat și popularizată mai departe de pastoralele I.P.S. Patriarhul Nicodem. Nu înainte de 1940, ci înainte de 1941, e o expresie cu totul inexistentă în scrisul românesc contemporan. Ce rost și ce înțeles ar fi putut să aibă această expresie în scrisul meu dinainte de 1940? Cine era războinic în acea vreme în România? Ce-am fi avut noi de cucerit în acea vreme, când trăiam încă în România Mare, rotundă ca o pâine caldă? I-a năzărit vreodată unui român să cucerească pământuri străine? A atribui tendințe imperialiste conștiinței românești, care și-a apărat întotdeauna «sărăcia și nevoile și neamul», cum zice Eminescu, nu înseamnă altceva decât a o zeflemisi și batjocori. În scrisul meu se găsește, dimpotrivă, ideea că toate războaiele noastre au avut caracter defensiv, fiindcă aproape toate localitățile unde s-au petrecut aceste războaie se găsesc înlăuntrul țării, ca niște cicatrice căscate în trupul ei. Gloria noastră, e că, fiind un popor profund creștin, n-am atacat nici un neam străin și n-am silnicit pe nimeni, când noi am fost silniciți de oricine.

Aserțiunea cu «războiul sfânt», scoasă, ca și celelalte, dintr-o imaginație înverșunată, nu e decât un fum destinat să umple golul vreunei vinovății reale.

Scrisul meu, care avea pretenția că se hrănește din substanța românismului, era dimpotrivă și cu desăvârșire pacifist. El n-a depășit niciodată spiritul societății națiunilor, care era însăși garanția juridică a unui stat românesc ce corespundea, în forma lui de-atunci, tuturor idealurilor strămoșești. Când abia se consumase un vis milenar, numai un nebun ar fi fost în stare să vorbească în acea vreme de «războaie sfinte».

Iată ce scriam eu încă din anul 1925, în ziarul „Cuvântul“ de la 27 februarie, provocat de o anchetă internațională asupra manualelor școlare:

„Pacea e, în fond, o chestiune de educație; în mare parte o chestiune bisericească și școlară. Popoarele dovedesc unele față de altele mentalitatea pe care le-o crează manualele didactice… Indiferent de adevărul obiectiv, istoriile naționale sânt fresce numai de eroi, numai de biruitori; indiferent de realitatea etnografică, geografiile naționale revendică pentru statele respective tot pământul atins de călcâiele unui erou național, ori măcar numai de o intenție neizbutită a lui. Exaltarea monstruoasă a egoismului național își are reversul în desfigurarea scandaloasă a tuturor calităților și drepturilor celorlalte popoare. Și această desfigurare se intensifică în măsura vecinătății. O continuă falsificare e metoda acestor cărți didactice, între scoarțele cărora dospește ura și se pregătesc războaiele viitorului. Între popoarele vecine, ele sânt adevărate graniți, cu vămi pecetluite, prin care sufletele nu pot comunica“.

Pledând atunci pe «pacifismul eroic», găseam rădăcina urii de rasă și a războielor în însăși manualele didactice, a căror curățire o ceream. Este exact ceea ce a cerut deunăzi d. G. Dimitrov, cu ocazia semnării tratatului dintre Bulgaria și România. Această atitudine pacifistă se desfășoară cu o consecvență fără greș în scrisul meu și culminează în studiul intitulat Pacifism, cu care se încheie cartea *Puncte cardinale în haos* și care a fost publicat mai întâi în „Gândirea“. Studiul acesta, care e o critică constructivă a societății națiunilor, e scris într-o vreme când în publicistica europeană se punea problema deficiențelor observate la instituția geneveză. De ce Societatea Națiunilor n-a câștigat inima popoarelor, adică de ce n-a stârnit entuziasm în jurul ei? Răspunsul care se da era că marele organism al păcii n-a avut «o mitologie» care să capteze aderențele populare. Mie, ca teolog creștin, limbajul acesta mi s-a părut o mizerie și am scris studiul despre care e vorba. Nu o mitologie îi lipsea, ci o metafizică religioasă care, în ochii popoarelor, europene cel puțin, să dea Genevei bolta de azur a unui prestigiu ce-i lipsea. Inima acestor popoare, susțineam eu, e capabilă să adere la ideea universală tot așa cum pot adera la ideea națională. (*Puncte cardinale,* pag. 310-311). Fontul lor sufletesc e un fond creștin, adică universal. Și numai reactualizarea acestui fond creștin poate duce la solidarizarea particularismelor naționale în organizația supranațională a Societăților Națiunilor. Citez: „Ideea păcii e scumpă oricărei inimi creștine. Pentru pacea de sus, pentru mântuirea tuturor, pentru unirea tuturora se roagă toate bisericile lui Hristos. Noi considerăm pacifismul ca o expresie politică și socială a dragostei de oameni. Împărăția lui Dumnezeu își are

domeniile nesfârșite înlăuntrul sufletelor noastre, iar legea acestei împărății e dragostea dumnezeiască, singura putere care înfrățește pe oameni“. (Idem. p. 314)

Referindu-mă la încadrarea țării noastre în acest organism al păcii, iată ce scriam: „În raport cu aceste adevăruri, un rol înălțător se desemnează pentru România în opera păcii internaționale. Pacea e condiția dezvoltării noastre. Ea e motivul pentru care aderăm la ideea Genevei. Dar o aderență juridică de la distanță nu înseamnă neapărat o pace înrădăcinată în realitățile din noi și dimprejurul nostru. Pentru noi pacea nu se poate realiza decât în restabilirea raporturilor de prietenie sufletească cu vecinii noștri. Acești vecini sânt în cea mai mare parte de aceeași credință cu noi. Creștinismul balcanic e cel mai vechi creștinism european. Slava culturii creștine de-aici s-a reflectat și asupra Occidentului. Și dacă în veacul al XIX-lea acest creștinism venerabil al Răsăritului a suferit silniciile și desfigurările unor naționalisme violente, e vremea ca popoarele Balcanului să se regăsească în acel fond sufletesc comun, de două ori milenar, care este credința lor ortodoxă“. (*Puncte cardinale*, pag. 316)

Demonstram mai departe că, pe temeiul acestui universalism creștin, noi, popoarele balcanice, ne putem înfrăți din nou în opera păcii și ilustram existența acestui universalism prin următorul episod: „În anul 1913, armatele noastre treceau Dunărea să pacifice Balcanul încăierat în măcel. Păstrez de-atunci o amintire pe care o socot vrednică de reținut și de comunicat. Revăd pe drumurile albe de vară ale șesului dunărean pâlcuri de mame bătrâne, care își petreceau feciorii soldați, ce plecau în Bulgaria. Plângeau, firește, acele mame bătrâne și rosteau cuvintele despărțirii. Dar acele cuvinte nu erau aspre și neîndurate ca ale femeilor spartane. Ele sunau înlăcrimate și duioase ca o rugăciune către feciorii soldați: «Maică, maică, să nu-i împușcați că e păcat, și ei sânt creștini ca și noi!»

În cuvintele acelor mame bătrâne de la țară, eu văd revelat fondul sufletesc al conștiinței universalismului creștinesc… Cine va considera acest fond de tradiții străvechi și-n straturile lui va înrădăcina ideea pacifică a Societății Națiunilor, va face o operă durabilă și dumnezeiască. Fericiți făcătorii de pace că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema!“ (*Puncte cardinale în haos*, pag. 316-317).

Prin urmare, dacă eu în această vreme eram convins că «pacea e condiția dezvoltării noastre», cum puteam totodată să difuzez lozinca inexistentă a Berlinului despre un «război sfânt»? Referindu-mă la publicațiile pe care le

citează actul de acuzare, repet că n-am făcut gazetărie propriu-zisă decât un an și șapte luni la „Calendarul“, în 1932-33 și două luni la „Porunca Vremii“ în primăvara anului 1938. De-atunci și până azi n-am mai făcut ziaristică. Dar, admițând că aș fi făcut, ce sens ar fi putut să aibă o lozincă cum e «războiul sfânt» când în 1939, în 1940 și 1941 până la izbucnirea războiului din Răsărit, Republica Sovietică se găsea în alianță cu Germania? Eram eu ghicitoare să prevăd că doi mari aliați, care se elogiau reciproc și își împărțeau țările, de la Berlin până la Marea Neagră, aveau să ajungă în conflict sângeros unul cu celălalt?

Așadar, nici această acuzare, ca toate celelalte, nu se razimă măcar pe umbra vreunui temei real. Când vrei ca, în numele justiției, să distrugi un om fiindcă nu-ți place, ești dator ca măcar aparența justiției s-o păstrezi.

Atitudinea mea în politica externă față de Germania

Voi expune acum atitudinea mea în politica externă față de Germania — atitudinea mea cea reală, nu cea imaginată de actul de acuzare.

Dar, mai întâi, rog onorata Curte să binevoiască a reține că scrisul meu face o deosebire categorică între hitlerism, cu doctrina și organizația lui pe de o parte, și Germania ca putere înarmată mai grozav decât oricine la vremea aceea, pe de altă parte. Am arătat că organizația hitleristă nici în total și nici în parte nu e lăudată sau dată ca pildă de urmat nicăieri în scrisul meu. Am demonstrat cu lux de amănunte de citate că doctrina național-socialistă, în total și în parte, e demascată în absurditățile și ororile ei și respinsă categoric de mine, în articole ca ziarist, în studii ca scriitor, în prelegeri ca profesor universitar. Nimic din ceea ce este specific național-socialist sau hitlerist în fenomenul german contemporan nu este admis în scrisul meu, rămas cu desăvârșire credincios doctrinei creștine și firii noastre românești. Adaug că termenul de Svastică nu există nicăieri în acest scris, iar semnul acela încârligat, care îmi zgâria ochii, n-a figurat pe nici una din publicațiile mele. Simbol al barbariei și al păgânătății, svastica nu era decât o caricatură odioasă a crucii creștine, pe care voia s-o înlocuiască, precum conceptul de mândrie germanică trebuia să înlocuiască smerenia creștină, iar eroismul germanic, mila creștină.

Dar aceasta e una, iar politica externă e altceva. Doctrina e o chestiune de afinitate sau de contrast cu convingerile mele, iar politica externă e o necesitate de existență a statului și a intereselor lui vitale, adesea dincolo de

orice considerent ideologic. Italia fascistă a fost cea dintâi țară occidentală care a încheiat un acord comercial cu Rusia sovietică. Iar la Societatea Națiunilor se găseau alături reprezentanții democrațiilor clasice, ai dictaturilor de dreapta și ai dictaturii proletariatului, — pentru a face politică externă.

Germania, care, începând din anul 1933, devenise factorul determinant al politicii europene, trebuia să ne intereseze, fiindcă apariția fenomenului hitlerist implica, vrând-nevrând, însăși granițele României. Germania și Italia cereau revizuirea tratatelor, atât pentru ele, cât și pentru acoliții lor, care erau vecinii noștri mai către toate punctele cardinale. Revizionismul! — iată marea primejdie ce pândea statul nostru.

Și iată ce scriam eu în „Calendarul“ de la 2 februarie 1933, adică a doua zi după cucerirea puterii de către Hitler:

„Adolf Hitler a ajuns, în sfârșit, cancelarul Reichului. Cine își mai poate face iluzii despre neutralitatea unui astfel de guvern, când fabuloasa popularitate a lui Hitler a crescut tocmai din impulsul revanșei și al revizionismului? Nu vrem să facem acte de alarmism, ci exprimăm o realitate crudă, când afirmăm că ne aflăm din nou în fața războiului“.

Sânt acestea cuvinte de entuziasm orb, care salutau apropierea nenorocirii pentru țara noastră sau, așa cum erau, cuvinte de îngrijorare și spaimă față de ceea ce ne putea aștepta? E teama de revizionism și grija de ziua de mâine, care înfrigura în anii aceia inima oricărui român adevărat. Care era scopul suprem al politicii noastre externe? Intangibilitatea hotarelor, care ne consfințeau granițele! Dar cum ar fi putut România singură să păstreze intacte hotarele? S-ar putea răspunde: cu ajutorul marilor noștri aliați! Să nu uităm însă că adversarii granițelor noastre făceau de ani de zile o propagandă uriașă, revizionistă, în lumea întreagă, că scena Genevei fusese animată îndelung de procesul optanților unguri, că ziare și personalități franceze și engleze erau câștigate mereu de teza adversară nouă, că 160 de deputați din Camera Comunelor iscăliseră un memoriu în favoarea revizionismului! Și mai ales să nu uităm că însuși tratatul de la Versailles fusese în realitate sfărâmat prin succesivele concesiuni, făcute de Aristide Briand lui Stresemann, iar sub Hitler, redus la zero prin slăbiciunea cu care Franța renunțase la toate clauzele acelui tratat. Victoria Franței de la 1918 trecuse de fapt, întreagă, în mâna îndrăzneață a lui Hitler.

În această atmosferă dureroasă, în care se prăbușea o victorie cucerită cu două decenii mai înainte de aproape toate forțele unite ale Europei și

Americii, curentele de opinie din România se împărțiseră în două: unul, cel de stânga, voia să interzică orice apropiere de Germania, hotărând chiar boicotul mărfurilor germane pentru o chestiune ce nu privea întru nimic statul român; celălalt — cuziștii și legionarii —, susțineau ruptura de Geneva și aruncarea oarbă în brațele lui Hitler.

Atitudinea mea nu e nici cu unii, nici cu ceilalți. *Am cerut în scrisul meu din anul 1933 — căci numai de acest timp e vorba — o colaborare cu Germania în cadrul Societății Națiunilor, ai cărei membri eram încă și noi și germanii.* Aceasta nu implica nici o ruptură de puterile occidentale ce ne garantau tratatele; iar colaborarea cu Germania, *pe care o preconizam în spiritul pactelor regionale ale Genevei*, avea ca scop stingerea protecției germane, ce se acorda adversarilor noștri revizioniști. Nici o iotă mai mult nu se află în scrisul meu de la 1933. Gândind astfel în cadrul Genevei, cum nu voiau cuziștii și legionarii, aveam două avantagii: unul era garanția bazelor juridice ale statului român, iar celălalt libertatea oferită de pactele regionale de a colabora cu orice putere revizionistă pentru a evita distrugerea acestor baze juridice — ceea ce nu voiau curentele de stânga din țară.

Esența acestei atitudini se află formulată în multe articole ale mele, dar mai ales într-unul intitulat *Joc independent*! din „Calendarul“ de la 6 iulie 1933.

„Ce concluzie tragem de-aici? O ruptură între noi și Franța pentru a îmbrățișa frenetic Germania? Nu! Când interesele noastre coincid cu cele franceze, vom fi alături de Paris. Când interesele noastre coincid cu cele germane, vom fi alături de Berlin. Jocul acesta între extreme este esența întregii noastre diplomații de-a lungul istoriei naționale! Nu te da cu totul nimănui — iată comandamentul îndelungei experiențe istorice românești. El e nu numai semnul independenței de judecată și de acțiune, dar semnul cuminețeniei potrivite cu situația geografică a României“.

Încă o dată, deci: n-am scris despre o apropiere de Germania decât sub presiunea revizionismului, considerând o Germanie care era membră a Societății Națiunilor și înțelegând această apropiere în spiritul pactelor regionale, recomandate de Geneva. Nu o identitate de ideologie, care nu exista, mă determina la aceasta, ci grija adânc românească de a nu ne vedea granițele știrbite. Dacă România s-ar fi simțit puternic și sigur sprijinită din spate față de avalanșa crescândă cu fiecare an a revizionismului, poate că n-ar fi fost nevoie de această apropiere. Dar sub amenințările lui Hitler,

protectorii noștri din occident se dovedeau din ce în ce mai slabi și mai dispuși la concesii, părăsindu-și, rând pe rând, absolut pe toți aliații din Răsărit, în gura lupului germanic. Cine a fost, în anul 1940, anul cel mai tragic din istoria românilor alături de noi? Nimeni, absolut nimeni! ’Tragediile de-atunci s-au petrecut într-o tăcere de moarte, ca și cum universul întreg ar fi fost stârpit de umanitate.

Dar înainte de nenorocirea noastră dispăruse de pe hartă Austria, dispăruse Cehoslovacia, dispăruse Polonia, dispăruse Belgia, dispăruse Olanda, dispăruse Danemarca, dispăruse Norvegia, ca să se prăbușească Franța, de care cele mai multe dintre aceste țări victime își legaseră speranțele deșarte.

În cartea ei, *De la Liga Națiunilor spre San Francisco,* Genevieve Tabouis, ziaristă celebră pe vremea aceea pentru exactitatea informației, demască în 400 de pagini politica defetistă a tuturor guvernelor franceze în fața furtunii hitleriste, neputința timorată a Parisului la orice nouă cucerire a Berlinului și indiferența fioroasă a opiniei publice franceze la nenorocirile catastrofale ale micilor aliați din Răsărit. Pentru prestigiul atât de scăzut al Franței, e prea dureros să reproduc aici cuvintele crude ale acestei ziariste, cuvinte ce abundă pe fiece pagină.

Dar iată o altă carte, mult mai solid gândită, a lui Philippe Barres despre *Charles de Gaulle,* vorbindu-ne despre nepregătirea modernă a armatei franceze din acea vreme: „Dacă în 1936 — zice Philippe Barres — am fi avut cele șase divizii cuirasate, prevăzute de contra-proiectul depus de Paul Reynaud pe biroul Camerei, Hitler n-ar fi îndrăznit niciodată să-și aducă armata pe malul stâng al Rinului, în Renania demilitarizată. Dacă Hitler și-ar fi văzut interzisă această manifestare de forță, Mussolini n-ar fi avut curajul să se angajeze definitiv cu el. Aliații noștri din Europa Centrală și din Balcani, polonezii, cehii, românii, iugoslavii, ar fi rămas încrezători, dispuși să meargă toți împreună la semnalul nostru. Agresiunile succesive ale lui Hitler contra Vienei, Pragei, Varșoviei ar fi devenit imposibile; imposibilă, de asemenea, invazia asupra Parisului în mai 1940. Fața lucrurilor s-ar fi schimbat total“. (pag. 55-56)

Sânt acestea numai două glasuri franceze din zeci și sute, care se ridică azi să explice dezastrul uluitor al Franței și să precizeze răspunderile. Eu îmi asum meritul de-a fi fost cel dintâi ziarist român care, după ce cutreierasem Franța de la un capăt la altul, informându-mă prin contact direct cu numeroase personalități de seamă, am demascat încă din paginile

„Calendarului“ slăbiciunea franceză și putrefacția morală, pe care credeam că ne putem bizui ca pe-o stâncă. Și atunci când am scris în articolul *Joc independent* din 6 iulie 1933: „Nu te da cu totul nimănui!“, îndeplineam un act de prevedere de prevenire, și o datorie încărcată de grijă dureroasă pentru soarta țării mele. N-am fost un «profet mincinos», cum mă batjocorește actul de acuzare, ci un om care, fără vreo însușire deosebită, am văzut ceva mai departe și mai limpede prin haosul de evenimente al epocii pe care am trăit-o.

Dar eu nu eram singur în această atitudine. Grija mea de simplu particular se întâlnea în această privință cu grija și mai mare și cu răspunderea oficială a unui om care purta atunci pe umerii săi destinele externe ale României. Un martor extrem de important a venit și a declarat în fața onoratei Curți că: politica externă pe care am făcut-o eu la „Calendarul“ a fost politica lui Nicolae Titulescu! D. Savel Rădulescu, fost subsecretar de Stat la Externe și unanim cunoscut ca cel mai intim colaborator al lui Titulescu, a recunoscut că cunoștea lungile mele convorbiri cu Titulescu, precum și conținutul articolelor mele. Eu, onorată Curte, am scris tot ce-am scris cu sentimentul răspunderii. Și, precum în interpretarea multiplelor fenomene, pe care talazul vieții le aruncă pe masa unui publicist, m-am călăuzit de lumina doctrinei creștine, tot astfel în situația primejduită de atunci nu m-am lăsat furat de capriciul preferințelor personale, ci m-am dus să-mi controlez ideile și să le pun de acord cu omul care înfățișa și competența personală și răspunderea oficială a politicii externe românești. La strădania uriașă, de zi și de noapte, a acelei inteligențe în continuă efervescență de combinații și de formule pentru a găsi țării sale un echilibru între sloiurile de gheață ce rupeau de pretutindeni pacea Europei, am fost bucuros să adaug contribuția modestă a condeiului meu.

Ceea ce a mărturisit aici d. Savel Rădulescu nu era, de altfel, nici un secret, nici pentru colaboratorii și nici pentru adversarii mei. Se știe că adversarii cei mai hotărâți ai lui Nicolae Titulescu erau cuziștii și legionarii. Presa lor ducea cele mai înfrigurate campanii împotriva lui, iar A. C. Cuza îl ataca necontenit de la tribuna Camerei. Cine-a răsfoit însă colecția „Calendarului“ sau a lui „Sfarmă-Piatră“, a putut citi acolo numeroase articole scrise de mine cu nelimitată admirație pentru Nicolae Titulescu. Presa cuzistă și legionară, ca să-mi conteste naționalismul, mă numea „titulescian“, ca și cum m-ar fi ștampilat cu fierul roșu. Adversarii mei de

dreapta nu admiteau formula colaborării cu Germania în cadrul Societății Națiunilor, pentru că voiau «ruptura de Geneva și aruncarea frenetică în brațele Germaniei», cum scriam în articolul citat, ca o aluzie directă la dânșii.

Afară de aceasta, eu nu sânt om de cultură juridică. Și se poate ușor observa că expresii ca «Geneva garantează tratatele care sânt baza juridică a statului» sau «colaborare cu Germania în spiritul pactelor regionale ale Genevei» și altele aflătoare în scrisul meu, sânt expresii ale lui Nicolae Titulescu. Formula lui sintetică, prin care exprima idealul aspirațiilor lui de echilibru și siguranță pentru țara noastră era acesta: «Prin Paris și Londra la Roma și Berlin». Formula e consemnată și explicată de mine în trei lungi articole din „Sfarmă-Piatră“, dintre care unul intitulat *Nicolae Titulescu* din 6 august 1936, iar altul *Elogiul naivității* de la 1 octombrie 1936.

Dar după mărturisirea d-lui Savel Rădulescu, să ascultăm însuși glasul lui Nicolae Titulescu. În ziua de 13 decembrie 1937, dânsul acorda un interviu ziarului „Universul“ sub titlul *Eu și Garda de Fier*. Între altele, fostul ministru al Afacerilor Străine își lămurește în acel interviu atitudinea, pe care o avusese până atunci față de Italia și Germania. Să-l ascultăm:

„Da, este adevărat — zice Titulescu —, sânt prietenul Franței. Dar aceasta nu mă împiedică să fac o politică de apropiere cât mai strânsă și cu Italia și cu Germania.

În ce privește Italia, voi expune în parlament rolul pe care l-am jucat în chestiunea sancțiunilor. Lumea va fi mirată de a vedea cât m-am arătat de prieten al Italiei în acea împrejurare.

În ce privește Germania, am ținut până acum lucrul în tăcere. Pot să afirm că i-am oferit, în două rânduri, un pact de asistență mutuală. Prima oară l-am condiționat de alianța Germaniei cu celelalte state aliate nouă.

A doua oară, în 1936, pe când eram la Paris cu prilejul vizitei M. S. Regelui, am însărcinat pe ministrul nostru la Berlin să ofere Germaniei un pact de asistență mutuală fără a-l mai condiționa de o alianță cu aliații noștri. Ministrul Afacerilor Străine al Germaniei a declarat, în fine, că dacă totuși Germania, la un moment dat, va vedea că interesul ei o împinge să iasă din izolarea ei actuală, ea nu va uita nici propunerile noastre, nici bunele noastre oficii“. („Universul“, nr. 343, pag. 3 din 13 dec. 1937)

Aceasta declara Titulescu la 13 decembrie 1937. Reținem din aceste declarații că: legătura cu Franța nu-l împiedica să caute legături cu Italia și Germania; că față de amândouă aceste puteri, care dețineau scena politică a

Europei, Titulescu a încercat efectiv apropierea și, mai ales — ceea ce este în legătură directă cu scrisul meu de la „Calendarul" — încercările de apropiere de Germania le ținuse sub tăcere până la data acestor declarații. Ceea ce apărea în „Calendarul" nu era decât o pregătire a atmosferei pentru eventualele acorduri, pentru care se străduia ministrul nostru de Externe. Mai reținem că prima ofertă de pact de asistență mutuală cu Germania datează dinainte de 1936 și era condiționată de alianța Germaniei cu puterile aliate nouă. Această ofertă corespundea deci formulei consemnate de mine: «Prin Paris și Londra la Roma și Berlin». A doua ofertă, necondiționată, de la 1936, iese din această formulă și depășește total ceea ce am scris eu în legătură cu apropierea de Germania. Politica oficială a României a mers deci mult mai departe decât mine.

Scrisul meu de după aceea nu numai că nu mai vorbește de o apropiere de Germania, dar marchează o atitudine fățișă și categoric contrară tendințelor de expansiune economică germană spre sud-estul Europei. Această atitudine se manifestă în cele două luni cât am colaborat la „Porunca Vremii".

Titulescu dispăruse din viața politică activă. Posibilități de apropiere cu Germania nu prea se mai întrevedeau. Anschluss-ul, adică anexarea Austriei, era fapt împlinit. Hitler declarase cu acest prilej că Viena a devenit bulevardul expansionismului german spre sud-est. Informații, pe care le primeam de la studenții noștri la Berlin; îmi vorbeau de noua teorie profesată în universități, a spațiului vital german, teorie după care noi, țările agrare din sud-estul Europei, am fi fost menite să rămânem în primitivismul patriarhal, muncind pământul pentru a hrăni rasa regală germanică. Și cum atmosfera europeană era greu adumbrită de prestigiul tot mai crescând al rasismului berlinez, m-am simțit dator, ca scriitor român, să afirm sus și tare superioritatea rasei noastre latine în pofida teoriei hitleriste, pe care o combătusem cu ani mai înainte. Dar n-aveam unde să scriu lucrurile acestea. Atunci am făcut un acord cu proprietarul ziarului „Porunca Vremii". Am înlăturat șirimboaiele de svastici, ce zbârleau frontispiciul ziarului, l-am îndatorat să renunțe la antisemitismul steril și am stabilit ca idee fundamentală a scrisului nostru glorificarea latinității poporului nostru. În cele două luni cât am colaborat la acest ziar, el a fost cu totul altfel de cum fusese mai înainte și de cum a revenit după aceea. Articolul meu de la 29 martie 1938, e intitulat ostentativ: *Primatul rasei latine,* tocmai fiindcă urechea lumii era împuiată de primatul rasei germanice. Articolul e ca un

poem închinat geniului latin, mediteranean, creatorul culturii europene și civilizatorul pământului. „Chiar dacă s-ar întâmpla ca în Europa de mâine, — scriam eu, — primatul forței să fie al Germaniei, pentru judecata istoriei e incontestabil că primatul spiritului îl deține Italia. Ea a luat azi locul Franței, precum Franța luase locul Spaniei, precum Spania luase locul Romei medievale, moștenitoarea occidentală a marelui imperiu roman. Astfel, istoria spiritului european e în covârșitoare măsură istoria primatului rasei latine". („Porunca Vremii", 29 martie 1938)

Era necesar să exalt ditirambic latinitatea într-o vreme când norul nordic al germanismului fascina conștiința tinerilor și teroriza conștiința bătrânilor, sau într-o vreme când, — cum zice Geneviève Tabouis, — „Toate celelalte state din Europa n-au altă grijă decât să nu atragă asupra lor trăsnetele Berlinului!" (*De la Liga Națiunilor spre San Francisco*, pag. 311). Axa Roma-Berlin era un fapt îndeplinit, dar eu, care sânt acuzat ca un «propagandist și agent de execuție» al Axei, gândindu-mă la hibriditatea doctrinală și morală ce-i stătea la bază, iată ce scriam în același articol: „Din punct de vedere radial, axa Roma-Berlin e un paradox tot așa de ciudat ca subordonarea Parisului față de Londra. Axa a fost posibilă însă numai datorită capacității franceze față de ideea de rasă. Să nu ne înșele jocul politic al momentului… Mussolini știe perfect ce înseamnă rasismul german cu disprețul lui dogmatic față de latinitate, pe care o consideră decăzută iremediabil, și cu tendința lui de imperialism la Mediterana și la Marea Neagră. Sânt sigur că a primit cu strângere de dinți anexarea Austriei și marele pas german spre Adriatica și gurile Dunării. Așa e, din nenorocire, momentul politic!" („Porunca Vremii", 29 martie 1938). În fața germanismului, care se apropia cu pași uriași, încheiam acel articol cu strigătul: „România noastră e țară latină!"

În această vreme, imediat după anexarea Austriei, când Liga Națiunilor murise pentru totdeauna și nici o putere occidentală sau răsăriteană nu schițase măcar un gest de protest, primejdia ce ne pândea nu mai era numai revizionismul, ci revărsarea peste zăgazuri, către Sudul nostru, a germanismului flămând de soare, de spațiu larg și de pâine. Cu tot legământul Axei, Italia s-a temut ea însăși totdeauna de această invazie. Sprijinise cu disperare o Austrie independentă ca tampon între ea și Germania, iar acum, înfrântă prin Anschluss, răspundea lui Hitler prin înțelegerea cu Anglia în ce privește influența în Mediterana. Sub titlul Acordul anglo-italian comentam astfel evenimentul în „Porunca Vremii"

din 27 aprilie 1938: „Ceea ce trebuie să reținem este că, la răsunătorul succes al lui Adolf Hitler, întregitorul Germaniei, Benito Mussolini răspunde cu această biruință considerabilă. Drumul spre Răsărit e, de acum încolo, în mâinile italiene și engleze. Germania va fi nevoită să-și tempereze oarecum elanul epansionist spre Orient. Însuși jocul de influențe internaționale în Europa Centrală, umbrit în ultimul timp prea mult de tendința pangermană a d-lui Hitler, — care a declarat la Viena că, de la anexiune, Austria va deveni „bulevardul rasei germane“, — bulevard cu direcția încoace, — va suferi, sperăm, o modificare în sensul unui echilibru de influențe, mult mai profitabil pentru România decât monopolul eventual al unei singure puteri“. („Porunca Vremii“, an VII, nr. 1063, miercuri, 27 aprilie 1938)

Onorată Curte, eu nu știu cum s-ar fi putut scrie mai limpede, mai răspicat și mai categoric împotriva invaziei germanismului într-o vreme când totuși România pierduse orice siguranță de sprijin extern de oriunde! Aducând în fața Dumneavoastră acest scris al meu, vă rog să înțelegeți sentimentul ce mă încearcă atunci când confrunt acest scris al meu cu simpla și grava afirmație din actul de acuzare că în toată activitatea mea n-aș fi fost decât un propagandist și agent de execuție al hitlerismului pentru a aservi total România Germaniei.

De la 6 septembrie 1940 la 23 august 1944

Ajungând la acuzațiile ce mi se aduc pentru perioada celor patru ani de dictatură personală, antonesciană, ce se poate constata în activitatea mea dinaintea acestei perioade? Pur și simplu: nimic din ceea ce ar fi putut determina evenimentele ce o caracterizează.

Am demonstrat că n-am preconizat niciodată instituirea dictaturii în România. Marile procese ce s-au desfășurat atât la Tribunalul poporului, cât și la Curțile Criminale au lămurit definitiv cum s-a instituit dictatura antonesciană. Numele meu n-a fost niciodată rostit în legătură cu aceste chestiuni.

Am demonstrat că n-am cerut apropierea de Germania decât în anul 1933, sub presiunea revizionismului și în deplin acord cu politica oficială a lui Nicolae Titulescu, adică: apropiere între două state membre ale Societății Națiunilor și în spiritul pactelor regionale recomandate de Geneva. Am adăugat, după însuși declarațiile lui Titulescu, că dânsul a

deținut și acest cadru când Germania se extrăsese de la Geneva, dar că, de-atunci, eu am încetat de a mai preconiza vreo apropiere.

Am demonstrat, dimpotrivă, că, precum am respins doctrina rasistă, tot astfel, în articolul din Porunca Vremii m-am ridicat împotriva invaziei imperialismului economic german.

Am subliniat că din primăvara anului 1938 și până la 23 august 1944 n-am făcut nici un fel de ziaristică și că, dintre toți cei trași la răspundere pentru scris, sânt singurul care n-am practicat în această vreme ziaristica.

E un mister pentru mine cum absența mea totală din arena publică a putut determina ce avea să vină!

Dar absența și tăcerea mea nu înseamnă că nu mă interesa soarta țării mele. Discipol spiritual al marelui Nicolae Iorga, cum foarte just a mărturisit profesorul D. Caracostea în fața Onoratei Curți, eu am respectat în viață principiul iorgist: acela de a urma steagul țării mele, chiar cu sacrificiul convingerilor proprii. Eu n-am fost revoluționar, ci evoluționist. Din evenimentele în vârtejul cărora ne-am găsit sau am fost aruncați de soartă, am căutat, după cât m-au ajutat puterile, să lămuresc ceea ce ar fi un maximum de bine sau un minimum de rău pentru neamul meu pe care l-am iubit mai mult decât orice pe lume. E o atitudine de om liber de orice obligație politică, de scriitor independent, care a căutat să se confunde cu interesele permanente ale neamului său.

Ajungând la această perioadă, actul de acuzare zice:

„Cotropirea României de către germani fiind realizată în 1940, Crainic, ca și ceilalți militanți hitleriști, caută prin toate mijloacele să convingă opinia publică că drumul pe care a fost târâtă țara este cel bun și firesc.

Următoarele pasagii, identice cu câteva sute, ce le-a scris în ultimii patru ani, îl caracterizează pe acest vinovat“.

Urmează trei pasagii din trei articole ale mele, pe care le voi discuta îndată. Dar, până atunci să mi se îngăduie să fac următoarea observație:

Care sânt acele «toate mijloacele» de a convinge opinia publică? Actul de acuzare nu precizează nimic decât cele trei citate. Dar face o afirmație de-a dreptul uluitoare când adaugă că aceste trei citate sânt «identice cu câteva sute» scrise în perioada antonesciană. Cu alte cuvinte, eu aș fi desfășurat în cei patru ani o activitate uriașă pentru a convinge lumea românească să se simtă bine în brațele hitlerismului.

La această acuzație răspund:

N-am scris în cei patru ani decât la revista „Gândirea“.

„Gândirea“ apărea 10 numere pe an.

În perioada antonesciană au apărut 36 de numere în total.

Admițând că aș fi scris în fiecare număr câte un articol hitlerist, unde sânt oare cele câteva sute cu care mă încarcă așa de strivitor actul de acuzare?

„Gândirea“ era însă o revistă literară, artistică și filosofică; ea nu se ocupa decât tangențial cu fenomenul politic. Colecția ei stă dovadă că articolele prime erau scrise câteodată de mine, iar alte dăți de ceilalți colaboratori. Din cele vreo 36 tipărite în această vreme, nu știu dacă sânt 7-8 ce-mi aparțin, cele mai multe având cu totul alt caracter decât cel «hitlerist», cum zice actul de acuzare. Abia s-au putut desprinde din ele cele trei pasagii trecute în textul acuzator.

Voi lua în discuție primul citat, care sună astfel:

„Apropierea de Germania am cerut-o cu mulți ani în urmă Și, în această perspectivă, am considerat totdeauna grupul etnic al germanilor din România ca o punte de aur între noi și Reich“. („Gândirea“, nr. 2, 1941)

Fraza aceasta e tăiată nu dintr-un articol de-al meu, ci dintr-o scurtă recenzie, cu literă mică, exact de la sfârșitul numărului respectiv din revistă. Și nici măcar nu e iscălită cu numele meu întreg, ci numai cu inițialele: N. C. Dacă aș fi dat însemnătate acestei idei, aș fi dezvoltat-o într-un articol plin. Despre ce vorbește această recenzie? Despre o broșură a profesorului sas din Brașov, Oscar Wittstock. Recenzia începe chiar așa: «O punte de la popor la popor — așa intitulează profesorul Oscar Wittstock broșura redactată în limba germană despre activitatea Institutului de cultură româno-germană, care a funcționat cinci ani în Brașov». Îi rezum mai departe conținutul și dau numele conferențiarilor români și sași, care au vorbit în cadrul acestei asociații culturale. În considerațiile sumare, pe care le fac, reamintesc că „Gândirea“ și revista săsească „Klingsor“ s-au ocupat regulat de «cunoașterea reciprocă» dintre noi și sași.

Această notiță e tipărită la șase luni după pierderea Ardealului de nord. Fraza incriminată respiră regretul că apropierea pe care o cerusem «cu mulți ani în urmă», — adică în 1933 — nu s-a făcut la timp pentru a evita pierderea. Expresia că sașii sânt «o punte de aur între noi și Reich» e, precum se vede, luată din însuși titlul broșurii recenzate de mine. Însușindu-mi-o, am voit să-i măgulesc pe sași. Și iată de ce:

Sânt unul dintre foarte puținii scriitori din România care am urmărit foarte atent, un sfert de veac, aspirațiile minorităților din țara noastră,

căutând să-i apropii pe cât am putut. Aceşti minoritari, — nu numai saşii, — manifestau două tendinţe: una mai domoală, centripetală, şi una mai puternică, centrifugală. În scrisul meu le-am subliniat mereu pe amândouă, după cum se vede clar şi din eseul Spiritul autohton din cartea *Puncte cardinale în haos*.

În perioada dramei Ardealului, saşii au fost de partea noastră. După pierderea Ardealului, noi românii, care aveam nevoie să lămurim lumea germană asupra nedreptăţii ce ni s-a făcut, dar n-aveam priză în acea lume, legam o nădejde de însăşi propaganda saşilor în favoarea noastră. De aceea, în continuarea frazei incriminate, ziceam: „Dintre minorităţile României Mari, erau singurii oameni, pe care ne puteam bizui“.

Şi iată ce spuneam la sfârşitul notiţei cu pricina:

„Ecoul unor astfel de acţiuni l-am cunoscut în toamnă, cu prilejul vizitei la Viena, când, din mărturisirile unanime, ale profesorilor universitari, reieşea că tinerimea studioasă a saşilor din România s-a declarat hotărât de partea noastră în durerosul conflict, pe care l-am avut cu ungurii. Germanii din ţara noastră, care merg în Reich sau vin în atingere cu consângenii lor de acolo sânt, — şi pot fi mai mult încă, — cel mai de seamă factor pentru a ne face cunoscuţi în marea lume germană“.

Acesta este tot secretul acelei metafore cu puntea de aur, cu care i-am gratificat în notiţa cu pricina. l-am privit aici pe saşi din perspectiva centripetală, ca elemente aderente la interesele statului român. De bună seamă că acuzaţia a dat un sens întors frazei mele, ca şi cum eu aş fi lăudat pe saşi în funcţia de instrumente ale dominaţiei germane în România. Din fericire, un articol al meu din „Porunca Vremii“ de la 28 aprilie 1938 infirmă categoric acest fel de interpretare. E articolul intitulat: *Cazul Conrad Henlein sau un procedeu primejdios.*

Consider acest articol ca unul din cele mai puternice argumente ale mele împotriva acuzaţiei de hitlerism.

Cine era Conrad Henlein? Era şeful politic al minorităţii germane din Cehoslovacia şi, într-un discurs ţinut la Karlsbad, voia să impună Cehoslovaciei condiţii draconice dictate de la Berlin. Era după anexarea Austriei, când puhoiul german ameninţa să se reverse încoace. „Dar, în ce priveşte sudul dunărean, — scriam în articolul meu, — politica Reichului e în totală contrazicere cu ceea ce se spunea la Berlin acum cinci ani, după instalarea naţional-socialismului. Lichidarea Austriei aduce, dimpotrivă, semnalarea unei programatice concentrări a atenţiei germane asupra

bazinului dunărean. Marele popor „fără spațiu“ îl caută, cel puțin din punct de vedere economic, în această parte a Europei. Împrejurarea pare să-i fie destul de favorabilă, întrucât Societatea Națiunilor agonizează, iar puterile occidentale, precum s-a văzut la anexarea Austriei, nu sânt tocmai dispuse să-și complice existența cu probleme ce le privesc mai mult indirect“.

După Austria, — scriam mai departe, — e rândul Cehoslovaciei. „Conrad Henlein, cetățean cehoslovac, vorbește ca o gură a Berlinului față de Praga. Nu e nevoie să discutăm cererile sale pentru a înțelege fenomenul unui procedeu specific, ce ne interesează deopotrivă pe noi, românii. Germania exercită presiuni politice asupra Cehoslovaciei, folosind minoritatea germană din această țară. Dar ea dispune de asemenea cantități etnice mai în fiecare țară din bazinul dunărean. Relațiile Germaniei cu aceste minorități, precum se știe, sânt foarte strânse printr-o puternică familiaritate de sânge și de spirit. Nu noi vom nega firescul acestor relații. Dar aceasta e una, iar viața politică e alta. În orice țară s-ar găsi, o minoritate germană trăiește sub suveranitatea națională a statului respectiv. Ea nu poate fi, dincolo de această suveranitate, instrumentul politic al Reichului, în realizarea planurilor ce-l privesc pe el și care pot fi total vitale statului suveran respectiv, cum e cazul Cehoslovaciei.

Procedeul acesta specific ne privește și pe noi în cel mai înalt grad. Pentru că, dacă azi e rândul Cehoslovaciei, mâine poate veni rândul României. Când Germania va găsi de cuviință să ne preseze, ne vom pomeni desigur cu vreun alt Henlein de la noi, ridicându-se și dictându-ne condiții imposibile, dar susținute simultan de la Berlin“.

Articolul meu se încheie astfel:

„Noi înțelegem, în conformitate cu declarațiile oficiale ale Guvernului românesc, să stabilim relații cât mai intense cu Germania. Dar procedeul specific utilizat în Cehoslovacia trebuie să atragă atenția oricărui om cu răspundere. El este inadmisibil între state care țin la suveranitatea lor și, pe această bază, doresc relații de colaborare internațională“.

Așa scriam în 1938, vizând direct eventualitatea când sașii s-ar face instrumente ale Berlinului contra intereselor românești. Dar, când ni s-a luat Ardealul de nord, sașii n-au avut o asemenea atitudine. Încă cei din ținutul Bistriței-Năsăud au protestat că sânt predați Ungariei. După constatările ce le făcusem în lumea universitară vieneză, mi-am îngăduit să-i numesc «punte de aur între România și Reich» pentru a-i câștiga și mai mult în slujba marelui nostru interes național. Eu știu bine că un scris de

circumstanță nu este o axiomă filosofică, ce se judecă în absolut. Un scris de circumstanță se judecă în circumstanța care i-a dat naștere. Și atunci, ce vină poate avea un om, care, în împrejurarea dată, a încercat să ralieze intereselor românești ale momentului o minoritate etnică?

Trec la al doilea citat incriminat de actul de acuzare, care sună astfel:

„În Europa de azi se numără pe degete popoarele cărora li s-a dat onoarea de a se rândui «umăr la umăr» cu cea mai puternică armată din lume, care e armata lui Adolf Hitler“.

„Fiihrerul s-a înscris în istorie. El ne-a redat putința de a lupta“. (*Aliații lui Adolf Hitler*, „Gândirea“ nr. 7, 1944)

Aceste trei fraze scurte sânt rupte și ciuntite în așa fel încât par un elogiu fără nici un motiv românesc. În realitate, propozițiunea: „Führerul s-a înscris în istorie“ din actul de acuzare, sună în articolul meu așa: „Führerul german s-a înscris în istorie printre ctitorii României“. Iar mai departe: „El ne-a redat putința de a lupta; prin el am șters rugina de pe arme și am suflat cenușa defăimării de pe numele țării. Gândiți-vă la prăpastia prăbușirilor de ieri, ca să puteți măsura cu toate dimensiunile bucuriei culmea pe care stăm astăzi“.

Tipărit în septembrie 1941, la câteva luni după izbucnirea războiului, articolul acesta este o expresie hiperbolică a bucuriei adânc românești, ce ne stăpânea atunci. Nu e un elogiu pentru Hitler că a cucerit Austria, Cehoslovacia, Polonia, Franța și celelalte țări, ci o tresărire în ochii lumii. Cine vrea să înțeleagă cu suflet cinstit bucuria mea de-atunci, rog respectuos să-și amintească durerea, umilința și rușinea, pe care le-am trăit în anul marilor catastrofe 1940, când n-am avut nici o posibilitate să ne manifestăm. Să-și amintească cum așa-zișii noștri aliați din Occident ne părăsiseră cu totul și, văzându-ne în adâncul nenorocirilor, în loc să ne plângă, presa lor ne-a batjocorit în chipul cel mai neomenos, înfierându-ne ca pe cel mai laș popor din lume. Eu am citit cu suflet însângerat această presă și n-am uitat-o nici acum. În comparație cu acea restriște națională și morală, vara anului 1941 ne-a dat înalte satisfacții și naționale și morale, de care orice popor are nevoie ca să poată ridica fruntea în lume.

Fuseserăm în situația evreilor nenorociți, care se boceau în cuvintele psalmistului: „La râurile Babilonului am șezut și am plâns când ne-am adus aminte de Sion“.

Iar acum eram în situația evreilor fericiți, care săltau de bucurie în alte cuvinte ale aceluiași psalmist: „Iată cât e de bine și cât e de frumos să

locuiască frații în unire!… Că unde e unire, Domnul trimite viață și binecuvântări nesfârșite“.

Și dacă evreilor din vechime le era îngăduit să-și plângă nenorocirea chiar în robia Babilonului, sau să-și chiuie bucuria reunirii în pământul sfânt, cred că se poate îngădui și unui biet scriitor român să plângă cu neamul lui și să se bucure împreună cu el. Căci, de când e lumea lume, plânsul pentru durerea neamului tău n-a fost condamnat și bucuria pentru bucuria lui n-a fost osândită.

Am demonstrat că tot scrisul meu a fost pacifist, că n-am cerut niciodată război; cu atât mai puțin în anii care l-au precedat, când Germania hitleristă era aliata Uniunii Sovietice. N-am avut nici o demnitate politică în timpul războiului. Precum voi arăta îndată, propaganda mea în această vreme a avut cu totul alt obiectiv, de altă natură decât războinică. Dar ca cetățean loial, am urmat totdeauna steagul țării și-l voi urma până la moarte, iar ca scriitor, m-au îndurerat durerile neamului meu și m-au îmbătat bucuriile lui.

Ce misiune poate avea un poet, un artist în mijlocul poporului său decât aceasta, pe care nimeni nu i-o poate interzice?

În spiritul acesta e scris și ultimul pasagiu al actului de acuzare care sânt astfel:

„În momentul de față, obligația noastră, a tuturor celor ce simțim în noi pulsația voinței unanime a țării, e să clădim zid în jurul omului care rezumă România, chiar dacă ar fi s-o facem fără voia domniei sale“. („Gândirea“, noiembrie 1942).

Pasagiul acesta a părut așa de puțin însemnat chiar Tribunalului poporului, încât a fost lăsat deoparte din textul sentinței, pe care Onorata Curte a anulat-o. Dar fiindcă figurează în acuzare și pentru a i se vedea sensul adevărat, îl voi reproduce în contextul din care a fost scos. Iată-l:

„Avem o rană adâncă de vindecat, care sângeră încă în trupul nației, avem o poziție de cucerit în noua rânduială a Europei, o poziție vrednică de însușirile noastre probate. Acestor nevoi elementare de viață ale neamului nostru nimeni altul decât Mareșalul nu le poate da un glas mai autorizat și mai ascultat și mai direct, în capitala continentului, la momentul istoric decisiv. Mă simt dator ca român să atrag atenția asupra acestui lucru de însemnătate covârșitoare pentru noi. Și, oricine e în măsură s-o facă, e dator să informeze și să orienteze. În momentul de față, obligația noastră, a tuturor celor ce simțim în noi pulsația voinței unanime a țării, e să clădim zid în jurul omului care rezumă România, chiar dacă ar fi s-o facem fără

voia domniei sale. E singurul comandament cu adevărat românesc al vremii. Mă gândesc îndeosebi la tinerii, care au crezut că în conducerea unui stat tot ce zboară se mănâncă și care, în urma greșelilor proprii, se socotesc oropsiți. Poate aș avea și eu motive personale să stau în ungherul îmbufnării și să clocesc răzbunări. Dar asta e oare misiunea unui naționalist când țara lui și-a pus întreaga soartă în cumpăna vieții și a morții?“

Sensul moral al acestui pasagiu e cum nu se poate mai limpede. Rana noastră nevindecată era Ardealul răpit. Germania, în anul acela, 1942, era atotputernică în Europa. Atmosfera se schimbase considerabil în favoarea noastră și în defavoarea Ungariei. Dar noi ne înfățișăm dezbinați, cu sute de legionari rebeli, fugiți în Germania, ostatici în mâna guvernului berlinez, care astfel putea exercita oricând presiuni asupra lui Ion Antonescu. Pentru ca revendicările noastre să aibă tăria necesară, făceam apel la solidaritatea națională. Pledam pentru cauza Ardealului. Ce vină mi se poate face când, în interesul unei cauze naționale, eu însumi, lovit de Antonești, care îmi pricinuiseră o dureroasă dramă familiară, cunoscută pe-atunci, mă înfrângeam pe mine însumi, ca să dau nebunilor exemplul solidarității?

Iată originea și sensul adevărat al celor trei citate din scrisul meu, trecute în actul de acuzare ca singurele dovezi de învinuire între afirmațiile gratuite puse în sarcina mea. E clar că vorbele celor trei citate sânt țâșnite exclusiv din marele interes național, căci în câte trele nu e vorba decât de provincii românești redobândite sau în speranță de a fi redobândite. Recunosc că dacă aș fi scris contrariul de cum am scris, aș fi meritat să fiu împușcat la zid ca un nemernic. Dar nu-mi recunosc nici o vină că le-am scris așa cum le-am scris.

Indiscutabil că aceste lucruri, într-un regim de libertate, s-ar fi putut exprima în altă formă. Dar sub regimul de cenzură dublă, română și germană, din timpul războiului, a cărei rigurozitate e deajuns cunoscută, e maximum ce se poate strecura. Ca să vorbesc despre Ardealul de nord, trebuia să scriu metaforic despre «rana sângerândă», și așa mai departe. În ziarele cotidiene nici atât nu se poate scrie. Dar într-o revistă ca „Gândirea“, al cărei tiraj era abia de 2. 000 de exemplare, adevărul se putea strecura mai ușor, fiindcă un astfel de tiraj nu reprezenta un câmp de difuzare și de propagandă. O judecată obiectivă e, fără îndoială, îndatorată să ia în seamă nu numai atitudinea acuzată a unui scris, dar și câmpul ei de difuzare, atunci când autorul în chestiune e învinuit ca propagandist. Căci, admițând că aș fi fost un român renegat și un instrument de propagandă germană în România,

n-ar fi fost totuși același lucru dacă aș fi scris într-o revistă lunară, ermetică pentru publicul mare prin conținutul ei înalt, sau într-un ziar zilnic, răspândit în sute de mii de exemplare.

Eu, ca „șef și protector“ al spionilor germani din România

În realitate, actul meu de acuzare nu constă decât din repetiția obsedantă a acelorași calificative peiorative pentru a lăsa impresia unei activități uriașe, pe care aș fi desfășurat-o «cu intenția criminală» de a-mi aservi țara în întregime Germaniei hitleriste și de a-i provoca dezastrul. Repet: sânt simple afirmații, neîntemeiate pe nici o dovadă. Când e vorba de dovezi, totul se reduce la cele trei faze trunchiate din revista „Gândirea“, al căror înțeles, restabilit de mine în contextul articolelor din care au fost rupte, e cu totul altfel decât cel voit de actul de acuzare.

Dar, cum cele trei fraze nu puteau constitui un element de condamnare, actul de acuzare inventează pur și simplu un fapt cu desăvârșire infamant pentru orice om cu demnitate, arătându-mă, în calitate de fost ministru al propagandei, ca «șef și protector» al spionilor germani din România.

Reproduc în întregime acest pasagiu:

„Propagandistul, militantul, hitleristul din țară și străinătate astfel caracterizat, este completat de ministrul hitlerist al propagandei regimului Antonescu, ce lucrează în epoca ministerială cu 20 de ziariști germani. Aceștia fotografiază și ridică planuri în toată țara, cu toată opoziția Statului major, ziariștii fotografi nefiind decât ofițeri germani topografi, ale căror lucrări se strâng la șeful lor și protectorul din România, Nichifor Crainic, spionul german Harold «Naianu», ce face parte din grupul de spionaj pentru țările latine, subaltern direct al Colonelului Nicolai, șeful serviciului de spionaj german“.

E întâia oară în viața mea când mă văd încadrat și într-o organizație de spionaj, ca șef și ocrotitor al ei. Acuzația, precum se vede de la prima ochire, e așa de neîndemânatic ticluită, încât chiar textul sentinței date în lipsă o omite ca pe un lucru neserios. Dacă ea ar fi conținut un pic de adevăr, ar fi fost imposibil ca judecata să n-o fi luat în considerație și să nu-mi fi aplicat o sancțiune pentru o vină atât de gravă. Sentința însă nici măcar aluzie nu face la această acuzație.

Actul de acuzare o formulează așa de întortocheat, încât învinuirea se anulează prin înșiși elementele din care e compusă. Mai întâi, pe ce dovadă

se bazează această învinuire? Absolut pe nici una. Nici măcar un martor mincinos nu s-a găsit s-o susțină! Se spune că acești spioni topografi, camuflați în ziariști, fotografiau și ridicau planuri «cu toată opoziția Statului major». Când, unde, către cine a făcut opoziție acest Stat major? Și care erau pe nume acei 20 de ziariști germani? Și de ce trebuiau să mă aibă șef și ocrotitor pe mine, român? — când, în vremea când eu eram ministru, 27 ianuarie-30 mai 1941, armata germană se găsea răpândită în România ca misiune militară de instrucție încă de la 12 octombrie 1940! Eram eu specialist topograf sau fotograf ca să le corectez lucrările și să le trec mai departe? Eram un expert în spionajul militar ca germanii să aibă absolută nevoie de mine ca mijlocitor între spioni germani și o centrală de spionaj german? E inexplicabil acest rol de mijlocitor ce mi se atribuie, introducându-mă într-un mod cu totul inutil în chiar secretele armatei germane și încă în calitate de șef de spioni! De altfel, sună frumos: profesor universitar, membru al Academiei Române, ministrul propagandei și șef de spioni germani! Dar, culmea grotescului o atinge această învinuire când mă pune în legătură cu organizația de spionaj a «colonelului Nicolai». Nu auzisem de acest nume până la actul meu de acuzare. La Văcărești mă găsesc din întâmplare în aceeași celulă colectivă cu Eugen Cristescu, fostul director general al Serviciului Secret. E competent în asemenea materie. L-am întrebat ce este această organizațiue a «colonelului Nicolai». Mi-a răspuns că această organizație a existat și a funcționat cu 30 de ani în urmă, pe vremea primului război mondial. După acel război, Nicolai și-a povestit într-o carte isprăvile de spionaj, iar organizația lui s-a dizolvat. Astăzi e mort de mult! Iată pentru cine colectam eu în 1941 fotografiile și planurile ridicate de spionii germani din România!

Eu nu am nici o posibilitate, dar Ministerul public o are, de a se informa și a se documenta la Marele Stat Major asupra acestei chestiuni.

Fără nici o îndoială, că, cercetându-se activitatea mea ca ministru al propagandei și negăsindu-se nici un element de acuzație, a trebuit să se inventeze ceva care să justifice calitatea de «agent de execuție al hitlerismului în România». Invenția aceasta e însă o dovadă eclatantă a ireproșabilei mele ținute la Ministerul propagandei. Adevărul e că, în cele patru luni cât am activat acolo, *n-am făcut absolut nici o concesie germanilor, nu le-am rezolvat absolut nici o cerere, iar propaganda, pe care am făcut-o, a fost exclusiv în interesul superior al țării mele, cum voi arăta imediat.*

În ce privește această bizară invenție cu spionajul, există, din fericire, în arhivele Direcțiunii presei din Ministerul Propagandei, — azi al informațiilor, — un lung memoriu al Uniunii presei străine din România împotriva mea tocmai pe motivul că refuzam să dau ziariștilor străini, — germani și italieni, — informațiile ce mi le cereau.

Memoriul e semnat de germanul Schickert, reprezentantul Agenției D.N.B. , în calitate de președinte al Uniunii presei străine din România, și de italianul Trandafilo, în calitate de vicepreședinte. Memoriul, de o îndrăzneală cu totul neobișnuită, e adresat lui Ion Antonescu și mă acuză, ca ministru al propagandei, de rea voință față de ziariștii germani și italieni, fiindcă refuzam să le servesc informațiile pe care mi le cereau. El datează din luna aprilie 1941, adică după două luni și jumătate din cele patru, cât am fost ministru.

În depoziția sa, martorul Oscar Walter Cisek, pe atunci directorul Presei, confirmă existența acestui memoriu, confirmă că el a fost făcut cu aprobarea lui von Killinger, — căci fără aprobarea lui reprezentantul Agenției D.N.B. nu făcea nimic, — și mai confirmă că scopul acestui memoriu era înlăturarea mea de la minister, — ceea ce s-a și întâmplat.

Eu n-am avut ca ministru nici un fel de raport cu ministrul german von Killinger: nu l-am și nu m-a văzut, — lucru pe care îl știa tot ministerul și pe care îl confirmă martorul Oscar Walter Cisek. Ca ministru, am înțeles că reprezint demnitatea românească și nu puteam suferi pe acest neamț incult și grosolan, care ținea discursuri violente, amestecându-se în afacerile interne ale României. Schickert îi arătase articolele mele din „Porunca Vremii“, iar Killinger strigase în plină conferință de presă la Legația germană: «Domnul acesta trebuie să plece de la Propagandă!» Astfel Killinger avea motive puternice să ceară înlăturarea mea. Imediat după momentul cu pricina, Ion Antonescu mi-a comunicat că nu mă bucur de încrederea germanilor și că va trebui să plec.

Și dacă n-am plecat imediat, cum îmi este felul de a reacționa, am făcut-o pentru că trebuia să-mi îndeplinesc misiunea în capitala Bulgariei, fixată pentru 26 mai 1941. După îndeplinirea acestei misiuni, întors în țară, am demisionat de-acasă, fără să mai calc prin Ministerul propagandei.

În concluzie: memoriul Uniunii presei străine din România semnat de președintele ei Schickert și de vicepreședintele Trandafilo, împotriva mea, e un document oficial, pe care nimeni nu-l poate contesta. El arată că toți reprezentanții presei străine, cu asentimentul Legației germane, s-au ridicat

împotriva mea, nemulțumiți că nu-i serveam cu informații din viața internă a țării mele. Cum se potrivește oare acest fapt cu bizareria născocită de actul de acuzare cu spionajul topografic și fotografic? Un act de acuzare, care folosește asemenea mijloace, nu dovedește altceva decât voința de a mă distruge cu orice preț, în pofida adevărului și a dreptății.

Deși nu mai e nevoie, voi aduce în atenția Onoratei Curți încă un fapt tot așa de concludent în ce privește atitudinea mea ca ministru față de pretențiile germane.

Abia instalat la minister, consilierul cultural al Legației germane, Hamilcar Hoffmann, mi-a prezentat în numele Legației o cerere prin care pretindea să acord monopolul de import în România al tuturor imprimatelor străine: cărți, reviste, ziare, imagini etc. , etc. Urma să se alcătuiască o societate germană în acest scop, după modelul celor întemeiate la Budapesta și Belgrad. Mi-am dat seama imediat ce-ar fi însemnat aceasta: dacă aș fi aprobat fundarea unei asemenea întreprinderi monopoliste, ar fi însemnat ca Germania să exercite cea mai riguroasă cenzură asupra cărților, revistelor și ziarelor străine intrate în România. Din acel moment noi n-am fi putut citi decât ceea ce ar fi voit Germania!

Cum am evitat eu această primejdie?

Am amânat răspunsul, pretextând că problema trebuie serios studiată și, în același timp, am pus la cale fundarea unei societăți pur românești, căreia să-i acord acest drept, punând astfel Legația germană în fața unui fapt împlinit, ce i-ar fi anulat proiectul!

Martorul Oscar Walter Cisek a confirmat existența cererii germane și refuzul meu de a o soluționa.

Iar martorul P. Georgescu-Delafras, cunoscutul editor, a confirmat existența proiectului meu de societate pur românească, precum și proiectul său, făcut la invitația mea. El n-a fost adus la îndeplinire fiindcă am demisionat de la Minister.

Iată două fapte, pe care nimeni nu le poate contesta, care arată felul meu de a proceda ca ministru, opunând cu demnitate și dârzenie interesele țării mele intereselor acaparatoare ale germanilor! Nu există, în scurta mea trecere pe la minister, absolut nici un semn că aș fi făcut vreo concesie străinilor și germanilor în special, lovind cu ceva interesele românești sau abdicând vreun moment de la demnitatea românească. Și, dacă actul de acuzare mă numește «propagandist și agent de execuție al hitlerismului din

România», un respect elementar al adevărului și al legii i-ar fi impus obligația de a aduce cât de cât o dovadă. Dar asemenea dovadă nu există.

Pentru cauza Ardealului de nord

Martorul Oskar Walter Cisek a precizat că, degajat cum eram de supravegherea presei, aproape toată activitatea mea ministerială era concentrată în propaganda pentru Ardealul de nord. *A fost o muncă de-o intensitate neobișnuită, desfășurată împotriva voinței exprese și susținute a Germaniei, care ne impunea tăcere desăvârșită în această problemă.*

Greutățile ce-mi stăteau în cale erau enorme. În presa germană și italiană, de regim dirijat, era cu neputință de agitat o asemenea problemă. Nu-mi rămânea decât calea culturală. Patru luni Ministerul propagandei a fost o uzină a cărții.

1. Am adunat studiile unei întregi pleiade de învățați români, profesori și academicieni, care tratau problema Ardealului pe toate fețele: istorică, demografică, filologică, geografică, economică, politică etc. Le-am tradus în limbile străine și le-am tipărit în sute de mii de exemplare.

2. În scurtul timp de patru luni le-am răspândit în lumea intelectuală din Germania și Italia în peste 100. 000 de exemplare, cum arată statisticile ministerului.

3. Cum adversarii noștri făcuseră din centrele universitare germane și italiene focare de propagandă în cauza lor, am reînviat secția românească din seminariile filologice ale Universităților germane și italiene, consolidând situația lectorilor de acolo și înzestrându-le cu biblioteci românești tipice, în special despre Ardeal.

4. Am conceput o expoziție de artă etnografică, cu obiecte mai ales din Ardealul de nord, care să circule în cât mai multe orașe germane. După plecarea mea de la minister, această expoziție, plimbată ani de zile prin toată Germania, a obținut un enorm succes de public și presă.

5. Am conceput și am pus temeliile monumentalei lucrări Siebenburger, scrisă de toți învățații români și am însărcinat pe prof. C. Giurescu cu redactarea ei. E un răspuns științific la teza maghiară.

6. Chibzuind că propaganda cea mai bună în cauza Ardealului e cea făcută de germanii înșiși, am convins pe profesorul universitar Walter Hoffman, vechi cunoscător al României, să-mi scrie o carte despre țara noastră, inclusiv chestiunea ardeleană. I-am procurat tot materialul

documentar, i-am revizuit personal manuscrisul german și i-am dat chiar eu titlul cărții: *Rumanien von heute (România de azi)*. A fost o carte de librărie, trasă în mai multe ediții și vândută în zeci de mii de exemplare, cucerind elogiile presei germane.

A fost cea mai bună carte de propagandă românească în acea vreme.

Dar această carte dovedește azi mai presus de toate un lucru: că nu eu am fost agent de execuție al hitlerismului în România, ci dimpotrivă, prin priceperea mea, prin prestigiul personal și prin pasiunea pentru țara mea, *am făcut din germani instrumente ale cauzei românești.*

În același sens, l-am stimulat necontenit pe profesorul Ernest Gamillscheg, ale cărui teorii filologice concludeau la dreptul nostru asupra întregului Ardeal, — și încă pe alții unde intră în joc mijloace de natură discretă.

Dar totodată, toată această activitate frenetică, condensată în numai patru luni, se desfășura împotriva cuvântului de ordine al Berlinului și nu putea fi pe placul lui. E meritul meu personal și exclusiv că am găsit căi de străbatere a dreptății românești într-o țară ca Germania, unde lucrul acesta era interzis atunci. Legația lui von Killinger nu putea vedea cu ochi buni această activitate și ea e încă una din cauzele pentru care s-a cerut înlăturarea mea.

Vizita la Sofia

În strânsă legătură cu această activitate ministerială e vizita pe care am făcut-o la Sofia, la sfârșitul lui mai 1941. A fost o idee exclusiv a mea și mi-au trebuit trei lungi convorbiri cu Ion Antonescu să-l conving de eficacitatea ei. De aceea, am și rămas în guvern până la 30 mai.

Pentru trei chestiuni m-am dus la Sofia:

1. Pentru a deschide drumul unei alianțe între România și Bulgaria, acum când conflictul de ordin teritorial era lichidat. Aveam nevoie de această alianță, mai ales în chestiunea Ardealului de nord. Am discutat problema cu Regele Boris, cu membrii guvernului și cu șefii partidelor opoziționiste. Am găsit o înțelegere de care vorbesc rapoartele diplomatice din arhiva Ministerului nostru de Afaceri Străine. Mie îmi revine meritul de-a fi întins un pod sufletesc peste Dunăre după un sfert de veac de vrăjmășie.

2. Pentru a reînvia ideea unei apropieri a tuturor popoarelor ortodoxe, pe baza universalismului creştin, care e fondul spiritual comun al tuturor acestor popoare. E o idee pe care o agitasem 30 de ani și pe care am dezvoltat-o în conferința ținută la Universitatea din Sofia, intitulată: Patria noastră ecumenică, tipărită apoi în „Gândirea“.

3. Pentru a împiedica hirotonirea unui episcop maghiar ortodox, prin care Budapesta șovinistă voia să desnaționalizeze pe românii din Ardealul de nord. S-a întrunit pentru mine Sinodul permanent al Bisericii Bulgare și a hotărât să respecte întru totul cererea României.

Din aceste trei chestiuni, nici una nu convenea cuvântului de ordine dat de la Berlin. Germanii n-au văzut cu ochi buni nici această vizită și, la Sofia, mi s-a reproșat din partea lor că aș intenționa să creez la Constantinopol, vechiul centru al lumii ortodoxe, «un al doilea Vatican».

Este evident ca lumina zilei că aceasta nu putea fi activitatea unui «agent de execuție» al hitlerismului, ca să repet nefericita expresie a actului de acuzare.

Ca particular pentru cauza Ardealului

Ar fi fost prea lung să enumăr faptele numeroase, pe care în mod direct le-am săvârșit ca ministru, pentru încurajarea și ajutorarea românilor rămași dincolo de linia dictatului de la Viena. Recăpătându-mi libertatea prin demisia de la minister dată cu o lună înaintea izbucnirii războiului din Răsărit, am continuat să militez cu condeiul și cuvântul pentru aceeași cauză a Ardealului de nord.

În cronicile revistei „Gândirea“, am comentat și încurajat toate faptele de cultură și de viață spirituală, ce puteau străbate până la noi.

Afară de aceasta, am alcătuit trei conferințe cu teme ardelenești, ce se găsesc publicate în „Gândirea“, și cu care am colindat cea mai mare parte din orașele țării, pentru a ține vie atenția către marea dramă națională, ce trebuia soluționată în favoarea noastră.

Aceste conferințe sânt:

1. *Octavian Goga*, discurs de recepție la Academia Română, unde e pusă clar problema Ardealului.

2. *George Coșbuc, poetul eroismului*, discurs ținut la Academia Română. Coșbuc e originar din Ardealul de nord.

3. *Avram Iancu,* conferință ținută la Atheneul Român pentru refugiații din Ardealul de nord.

Repetate în numeroase centre ale țării, aceste conferințe adunau un public imens în spiritul revendicărilor naționale, la care nimeni nu se arăta dispus să renunțe. Textul lor tipărit nu este cum le rosteam, ci cum a putut trece prin severitatea cenzurii.

În fiecare duminică mă găseam în alt oraș, stârnind sufletul românesc să nu se împace cu nedreptatea ce ni se făcuse. Dacă aș fi fost un agent de execuție al Berlinului, ar fi trebuit, dimpotrivă, să caut în mod ticălos să adorm conștiința acestui popor cu cloroformul resemnării sau cu elogiul generozității germane față de noi, că nu ni se luase Transilvania întreagă!

În anul 1943, am conferențiat la Universitatea din Zagreb și am avut convorbiri politice cu toți fruntașii croați, exact în sensul celor de la Sofia. Rezultatul e consemnat în rapoartele diplomatice.

Astfel, nici ca persoană oficială, nici ca scriitor, fie în țară, fie în străinătate, nu mi-am uitat datoria elementară de a mă confunda cu cauza neamului meu susținând-o cu tărie și cu statornicie exemplară, în pofida călușului, pe care ni-l vâră în gură, brutal, stăpânul de-atunci al Europei.

Atitudinea mea față de poporul rus

Pentru respectul adevărului și pentru orientarea judecătorilor mei, țin să adaug că din tot scrisul meu reiese o admirație neclintită pentru geniul creator al poporului rus.

Nici în scris, nici în cuvânt n-am cerut război contra Rusiei.

N-am fost în guvern la declararea războiului.

N-am fost în guvern în timpul războiului.

Revista „Gândirea“, în cei 23 de ani de existență, n-a publicat decât cinci sau șase articole despre cultura germană, dar peste o sută de studii și note elogioase referitoare la cultura rusească.

Sânt cel dintâi scriitor, care am popularizat în România pe marii cugetători religioși ruși.

Afară de aceasta, în ultimul sfert de secol, am fost singurul profesor universitar, din această țară, care am făcut cursuri speciale de cultură rusească. În special, cursul despre Dostoievski și creștinismul rus, litografiat, e un testimoniu incontestabil al admirației mele pentru geniul acestui popor. Într-o vreme când între noi și Rusia exista un zid de oțel, eu

am avut curajul să vorbesc necontenit despre acest geniu, însufleţindu-mi studenţii să spere în reînvierea într-o formă purificată de artificiile ţariste, a ortodoxiei poporului rus.

Marea idee, care m-a frământat pe mine toată viaţa, n-a fost, cum afirmă actul de acuzare, să-mi aservesc ţara hitlerismului, ci ideea reînfrăţirii tuturor popoarelor ortodoxe în spiritul universal al Bisericii Răsăritului. În originea ei modernă, e o idee a cugetătorilor ruşi. De la ei şi, în special, de la Dostoievski, am învăţat curajul să înfrunt influenţele apusene în cultura noastră şi să cred din adâncul sufletului meu că popoarele ortodoxe ale acestui Răsărit sânt chemate să zămislească o cultură nouă şi o nouă concepţie de viaţă, menite, poate, să înfrăgezească însăşi viaţa spirituală, sclerozată de bătrâneţe, a Occidentului. Oricine e familiarizat cu filosofia culturală rusească, o va recunoaşte în pasagiul cu care încheiam, în 1941, conferinţa ţinută la Sofia.

Acestea le spuneam eu în mai 1941, la Universitatea din Sofia. Dar iată că în ianuarie 1948, cel mai autorizat glas al Bulgariei de azi, d. G. Dimitrov, spunea exact acelaşi lucru, în cuvântarea ţinută la Asociaţia româno-bulgară din Bucureşti: „Popoarele noastre, zicea dânsul, trebuie să se elibereze definitiv de ploconirea faţă de putreda cultură burgheză apuseană. Ele nu trebuie să privească pentru toate spre Apus şi numai spre Apus. Plecând de la propriile lor forţe morale şi spirituale, ca popoare ce nu sânt profund corupte de civilizaţia capitalistă, ele vor clădi noua şi solida lor cultură populară, care le va da posibilitatea să meargă înainte, asigurându-şi nu numai prosperitatea materială ca popoare, dar şi măreţia lor culturală, la rând cu toate celelalte popoare democratice“. („Scânteia“, 18 ianuarie 1948).

Dacă înlocuim numai expresia de «popoare democratice» cu aceea de popoare ortodoxe, din toată vorbirea d-lui Dimitrov transpiră aceeaşi idee dostoievskiană de raliere a tuturor neamurilor moştenitoare ale tradiţiei Bizanţului, pentru a crea cu tinereţea lor spirituală o nouă efervescenţă culturală, în stare să regenereze, poate, chiar bătrâneţea Occidentului. Ideea aceasta încununează nu numai scrisul meu întreg, dar şi întreaga mare mişcare de creaţie literară, artistică şi filosofică, pe care am animat-o prin revista „Gândirea“. Este evident pentru oricine că o asemenea năzuinţă de nimicire a servituţii faţă de Occident şi de afirmare autohtonă şi autonomă a spaţiului danubiano-balcanic e cu totul opusă oricărei doctrine şi tendinţă germane de acaparare a sud-estului european!

Eu n-am fugit în Germania

Ultima acuzație ce mi s-a pus în sarcină e aceea că aș fi fugit în Germania pentru ca, împreună cu dușmanii, să-mi atac țara. Nu mă simt obligat să mă apăr împotriva acestei fantezii. Deși, actul de acuzare mă recomandă pedepsei pentru această culpă imaginară, "Tribunalul Poporului, semnalând-o în textul sentinței pronunțate în lipsă, nu mi-a aplicat totuși nici o pedeapsă. Dovadă că acuzația aceasta, ca și cea privitoare la spionajul topografic, n-a fost luată în serios. Acuzatorii mei, d. d. C. Vicol și I. D. Ioan, erau obligați prin lege să dovedească atât fuga mea peste hotare, cât și modul cum mi-am atacat țara. N-au făcut-o — și lucrul acesta mă dezobligă total.

Credincios principiului meu de a-mi urma steagul țării cu orice preț, când am văzut că România a intrat în conflict armat cu Germania, i-am considerat pe nemți ca dușmani ai țării mele. Dacă fuga peste hotare ar fi însemnat că-mi recunosc vreo vină, fuga în Germania ar fi însemnat o trădare de patrie. În ochii mei, oricine fuge la dușmani, nu numai la germani, — e un trădător. Chiar dacă s-ar întoarce biruitor acasă, el s-ar simți obligat să cedeze ocrotitorului de ieri o parte din interesele neamului său și prin aceasta ar deveni un vânzător.

Eu am rămas toată această vreme în țară, cufundat ca un anonim în viața satelor ardelenești, studiind pe viu, doi ani și jumătate, condițiile de trai ale poporului nostru. Sfaturi repetate, din sursele cele mai autorizate, m-au convins că așa e prudent. Eu n-am fost descoperit sau arestat ci, după socotelile mele, am ieșit de bunăvoie la lumină, pentru a mi se rejudeca procesul după ratificarea tratatelor de pace. Am cerut eu singur să fiu dus la Ministerul de Interne, unde am povestit zi cu zi viața mea din acel timp, iar Corpul detectivilor a verificat pe teren spusele mele. Nu e nici o îndoială că această verificare a dus la convingerea unei ținute ireproșabile, față de care regimul politic n-a avut nimic de obiectat.

Ca scriitor care am luptat pentru cele mai radicale reforme economice și sociale, — reforme, după cum s-a văzut din expunerea mea, egale cu ale comunismului, — m-am bucurat de bucuria țăranilor împroprietăriți și de nădejdea minerilor de-a ieși din bezna pământului la lumina unei zile mai bune. Am săpat și am secerat cu plugarii, am treierat și am grădinărit cu ei, am îngrijit și am cules vii cu ei, am tăiat lemne cu lucrătorii și am zidărit cu

meșterii. Am învățat o înțelepciune nouă și anume că, pierzând propria-ți bucurie de viață, să te bucuri de bucuria altora. Dar, am mai descoperit un lucru care, pentru mine, prețuiește mai mult ca oricare altul. Am vorbit, pe oriunde m-a dus Dumnezeu în acești doi ani și jumătate, cu țăranii, cu lucrătorii, cu intelectualii satelor ca un necunoscut ce le eram, despre Nichifor Crainic. Voiam să știu dacă poporul îl socotește trădător, cum îl prezenta presa din București. Am încercat chiar eu să-l acuz pentru a-i ispiti. Dar n-am găsit absolut pe nimeni să vorbească alte cuvinte decât numai bune despre mine. Chiar plutonierul de jandarmi, care m-a însoțit la București, îmi făcuse un cald elogiu înainte de a ști cu cine are a face! Și-am înțeles din toată această lungă și variată ispitire că în conștiința poporului nostru trăiesc ca om nevinovat, cum nevinovat sânt în propria mea conștiință.

Eu nu pot fi încadrat în legea 312

Am răspuns analitic, punct cu punct, la toate incriminările din actul de acuzare, dovedind cu probe categorice că cele ce mi se impută sânt plăsmuiri ale imaginației, fără nici un fundament real sau juridic, sau răstălmăciri tendențioase din scrisul meu românesc, cinstit și dezinteresat.

Se încadrează într-adevăr acest scris al meu în legea 312? Aceasta e chestiunea ce mai trebuie lămurită.

Actul de acuzare mă încadrează în art. II, litera O din legea 312/1945, lege în vigoare când s-a redactat acest act. Astăzi e în vigoare o altă lege relativă la cei ce au săvârșit crime de război sau crime contra păcii și umanității, și anume legea 291 din 18 august 1947. Întocmită în acord cu prevederile tratatului de pace, această lege ultimă reprezintă desigur mai multă preciziune în raport cu scopul pe care îl urmărește. Această lege exclude din textul ei art. II, litera O din legea anterioară, 312. Prin excluderea acestui articol, legea în vigoare astăzi e în acord și cu normele fixate de Tribunalul Internațional de la Nürnberg, care, se știe, a achitat pe Hans Frietsche, purtătorul de cuvânt prin radio al Agenției hitleriste D.N.B., pe motiv că propaganda, fie orală, fie scrisă, nu intră în categoria crimelor de război sau a celor contra păcii și a umanității. Prin urmare, chiar admițând prin absurd că eu aș fi fost un infam propagandist hitlerist, cum mă înfierează actul de acuzare, totuși n-aș putea fi culpabil nici după normele Tribunalului Suprem de la Nürnberg și nici după legea românească

291, pusă de acord cu normele acelui tribunal. Există în dreptul roman principiul că *nu există pedeapsă unde nu există lege,* principiu pe care marele apostol Pavel îl ridică la rangul de normă eternă a moralei creștine, când zice, în Epistola către Romani, cap. IV: «Unde nu este lege, acolo nu este nici călcare de lege».

Acest principiu care e și roman și creștin totodată, dărâmă, după cum Onorata Curte știe prea bine, însăși baza juridică a legilor excepționale din ultimul timp, care au un caracter retroactiv. Călcarea unei fapte se raportează la legea existentă în momentul când săvârșesc fapta. Prin lege, fapta mea e legală sau ilegală. În cazul meu, am demonstrat cu prisosință că tot ce-am scris a fost exclusiv în apărarea intereselor țării mele și în perfectă concordanță cu legile existente în momentul când am scris. Dar ce vină am eu când, după 10-15 ani apare o nouă lege care declară ilegal scrisul meu cu totul anterior? Numai dacă, în momentul când am scris, aș fi știut că apărarea țării mele constituie o crimă și totuși aș fi săvârșit-o, aș fi culpabil pentru fapta mea, dar și atunci formal, iar nu real.

Dar cu legea în vigoare 291 s-a întâmplat un fapt curios și anume: erata apărută anonim în Monitorul Oficial de la 1 septembrie 1947, care zice că procesele în curs vor fi judecate după legea anterioară 312. Îmi dau seama că e de prisos să discut această erată, care este și rămâne fără fundament legal, chestiune care a fost dezbătută în fața acestei Onorate Curți și care, în speța mea, distruge concordanța cu tratatul de pace și cu normele Tribunalului Internațional de la Nürnberg. Ceea ce îmi permit să constat este paradoxul juridic că, după legea perfecționistă 291, culpa mea nu există, pe când actul meu de acuzare mă ține încă în art. II, litera O din legea anterioară 312. Trebuie să remarc însă că procesul meu propriu-zis a început la 9 decembrie 1947, deci ulterior legii și eratei 291. E foarte discutabil, prin urmare, dacă erata publicată la 1 septembrie, același an, mă poate trimite înapoi la legea 312. Dacă Onorata Curte admite că nu mă poate trimite, atunci procesul meu devine inexistent, fiindcă legea în vigoare 291 nu cuprinde culpa ce mi se impută.

Din cele spuse până acum rezultă clar o incertitudine și o pregetare din partea legiuitorului însuși, însărcinat să legifereze retroactiv o culpă, în genere foarte greu de precizat, cum e aceea a scrisului, care de când e lumea e rodul unei desăvârșite libertăți morale. Aceste elemente de incertitudine și de aproximație au determinat, desigur, această Onorată Curte ca, în procesele anterioare a doi ziariști, — unul de rejudecare, al lui Gabriel

Bălănescu, altul de revizuire, al lui Grigore Popa, să aplice ca pedeapsă numai timpul suferit în temniță până la data sentinței. Profesorul Grigore Popa fusese directorul unui ziar zilnic în tot timpul războiului. Eu sânt singurul din această categorie, care n-am făcut o singură zi ziaristică în timpul războiului. Când judeci o chestiune de propagandă, ești obligat să ții neapărat seama de dimensiunile câmpului de difuzare al unei idei. Căci, altul e câmpul de difuzare al unui ziar zilnic și altul al unei reviste care apare de 10 ori pe an în 2. 000 exemplare ca „Gândirea“, de unde mi s-au trunchiat trei fraze, absolut fără nici o valoare penală.

Dacă, totuși, Onorata Curte, înțelege să se conducă după erata în chestiune, remarc, cu toată puterea evidentă a dreptății mele că nimic din activitatea mea nu se încadrează în art. II, litera O din legea 312.

Cum sună alineatul acesta?

„Sânt vinovați de dezastrul țării prin săvârșire de crime de război cei care:

a) S-au pus în slujba hitlerismului sau fascismului și au contribuit prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice sau la aservirea vieții economice a țării, în detrimentul poporului român“.

Trei condiții, prin urmare, se cer pentru a fi încadrat în acest alineat:

1) Să fi fost slugă conștientă sau inconștientă, plătită sau gratuită, a Berlinului hitlerist;

2) Să fi avut o contribuție de fapte proprii în avantajul lui;

3) Să fi păgubit prin aceasta țara și poporul românesc.

Actul de acuzare mă tratează, într-adevăr, ca pe o slugă a Berlinului hitlerist, când rezumă toate acuzațiile imaginare în formula: «propagandist și agent de execuție al hitlerismului în România», în desăvârșită ignoranță a scrisului meu.

Legea îl obliga să aducă măcar o singură probă, un singur document, un singur martor — și n-a adus! În schimb, cu probele documentare cele mai categorice, eu am demonstrat că sânt singurul scriitor din România care, în mod științific, am demascat, am combătut și am numit pură nebunie enormitățile și absurditățile doctrinei național-socialiste.

Am demonstrat cu probele cele mai răspicate că m-am opus din răsputeri tendințelor expansioniste ale imperialismului economic german, care urmărea înglobarea României în așa-zisul spațiu vital german. Am demonstrat că m-am opus ca nimeni altul imixtiunii germane în politica

internă a României, folosind ca unealtă minoritatea săsească, pe care am vrut-o în slujba țării mele.

Pentru numele dreptului Dumnezeu, ce alte dovezi mai voiți, nu de pura și simpla mea nevinovăție, dar de demnitatea mea de paznic în scris al intereselor primordiale și al independenței țării mele!

Trec la condiția a doua: fapte proprii! Căci, pentru orice minte sănătoasă, scrisul e una, iar fapta e alta, distincția foarte clară, pe care o face chiar legea 312. Acuzatorii mei, negăsind nici o faptă culpabilă în scurta mea trecere pe la Ministerul propagandei, au fost nevoiți să născocească una, cu o lamentabilă pauperitate de fantezie: aceea de șef și protector a 20 de topografi germani, camuflați în ziariști. Pentru grotesca ei neseriozitate, sentința, dată în lipsa mea, nici măcar nu pomenește această acuzație, deși reproduce aproape fidel textul actului de acuzare. Reamintesc că, din fericire, există memoriul ziariștilor germani și italieni împotriva mea tocmai pentru că refuzam să le furnizez informații despre viața internă a țării. Martorii Oscar Walter Cisek, pe-atunci director al Presei, și C. Mihăilescu, secretar general al ministerului, au confirmat existența acestui memoriu, au confirmat că a fost făcut cu aprobarea lui Killinger, cu care evitasem să am raporturi și au mărturisit că scopul acestui memoriu era înlăturarea mea de la minister. Ceea ce s-a și întâmplat. Aceiași martori au depus (mărturie) că eu eram degajat de aproape toate celelalte însărcinări ministeriale, ocupându-mă, în special, de propaganda în cauza Ardealului de nord, — ceea ce era diametral opus cuvântului de ordine al Berlinului. De fapt, eu n-am fost ministrul propagandei, ci, cum sună decretul meu de numire: «ministru de stat însărcinat cu propaganda» în cauza Ardealului, celelalte atribuții ca presă, radio, propagandă internă, revenind Prezidenței Consiliului. Cauza Ardealului a fost singurul motiv pentru care am intrat în minister și pentru care am ieșit.

Așadar, neexistând nici o faptă culpabilă, ci tocmai dimpotrivă, nu îndeplinesc nici a doua condiție pentru a fi încadrat în art II, lit. O.

Cele trei fraze citate de actul de acuzare, — trei picături de apă, din care acuzatorii au vrut să facă trei oceane de otravă, — nu sânt fapte, ci gânduri scrise, iar legea 312 nu încadrează gândurile, scrie în art. II, lit. O, ci foarte precis: în art.], al. b). Dar gândurile, în materie de propagandă, nu sânt fapte, ci cel mult sugestii spre faptă. Ce vrea să sugereze prima frază incriminată? Ea se adresează sașilor din România, căutând să-i ralieze și mai strâns la cauza Ardealului! Ce sugerează ultima frază incriminată? Ea

se adresează legionarilor rebeli care, căutând să fugă în Germania se dădeau zălog în mâna Berlinului și factor de șantaj asupra guvernului român; le sugeram solidaritatea națională în vederea aceluiași scop: cauza Ardealului. Ce reprezintă fraza cu Hitler? O constatare că armata lui, în anul 1942, era cea mai puternică din lume. Dar tot globul pământesc recunoștea acest adevăr, fie că admira, fie că se îngrozea. Aș fi putut să aduc sute de mii de citate. Mă rezum însă la unul singur. Iată ce zice însuși d. Mihail Sadoveanu: „Hitler a împins pe teritoriul Uniunii Sovietice cea mai formidabilă oștire ca număr și pregătire din câte au fost cunoscute în istoria lumii". E vinovat cu ceva Mihail Sadoveanu că a scris acest adevăr chiar în „Scânteia" din cinci martie 1948? E tot așa de vinovat ca și mine: adică face o simplă constatare, fără nici o însușire culpabilă! E la mintea omului că o simplă constatare ca aceasta nu poate constitui o culpă și, cu atât mai puțin, o crimă de război sau de dezastrul țării.

În sfârșit, a treia condiție pentru a fi încadrat în alineatul respectiv este aceea de a fi păgubit interesele țării. N-o îndeplinesc nici pe aceasta. M-am opus imperialismului economic german; m-am opus imixtiunii în viața internă a țării, ca ministru, am respins pretenția germană de a monopoliza importul imprimatului străin în România, cum atestă martorii O. W. Cisek și C. Mihăilescu, căutând să le opun o societate similară pur românească, după cum atestă martorul Georgescu-Delafras. Înseși cele trei fraze incriminate sânt scrise exclusiv în vederea intereselor românești. Toată multipla mea activitate timp de 40 de ani este o ofrandă continuă adusă țării mele cu desăvârșită abnegație și uitare de mine însumi și de familia mea.

Acum, la sfârșitul vieții și al carierei publice, sânt mândru că sânt sărac lipit pământului. Așa am vrut să trăiesc și am izbutit împotriva tuturor ispitelor ce mi s-au oferit. Când, acum doi ani, soția mea, care și-a închinat viața de medic sărăcimii suferinde cu o discreție exemplară, a închis ochii pentru veșnicie, îngrozită de ceea ce se întâmpla cu mine, nu s-a găsit în casa ei un singur ban și a fost înmormântată din contribuția admiratoarelor ei. În această țară jefuită de aproape toți câți au trecut pe la conducere, am vrut să las în urma mea un exemplu de corectitudine, de abnegație morală și dăruire totală în interesul binelui românesc, cum a scris profesorul D. Caracostea într-un studiu despre mine și cum scria Nicolae Iorga, care afirma că scrisul meu înnobilează sufletul românesc. A mă acuza că eu am păgubit interesele țării nu e altceva decât o batjocură sinistră a vieții și activității mele publice.

Tratatul de pace distinge trei categorii de crime: crime de război, crime contra păcii și crime contra umanității. Am fost eu militar și am săvârșit crime de război? Nu! Am fost în guvern când s-a declarat războiul sau în timpul lui? Nu. Am săvârșit vreo crimă împotriva evreilor sau a populației civile? Nu! Nici o faptă nu mă încadrează în nici una din cele trei categorii. Acum, ridicându-ne de pe planul faptei pe planul scrisului. Am cerut războiul în scrisul meu? Niciodată! Am tulburat pacea cu scrisul meu? Nu! Am demonstrat că e un scris profund pacifist. Am asmuțit contra evreilor sau am aprobat ororile săvârșite contra lor? Niciodată! Dimpotrivă, i-am ocrotit în casa mea, am botezat, am intervenit pentru ei la autorități, pe unii i-am ajutat o viață întreagă. Martorii: Solomon Segall și Doamna Berco. Dar, măcar am asmuțit împotriva comuniștilor? Nu. Am apărat ca nimeni altul pe greviștii de la Grivița și Lupeni. Martor: N. Crevedia. În ce privește reformele social-economice, dacă citiți în paralelă Titlul II al Constituției Republicii, precum și broșura mea *Programul statului etnocratic,* vedeți imediat că absolut toate cele 11 articole ale acestui Titlu sânt aidoma preconizate de mine încă din 1937! Eu nu sânt un criminal, ci un precursor al regimului social-democratic de azi.

Încheiere

Onorata Curte are de judecat procesul unui scriitor român. Nu un proces de fapte infamante, ci un proces de idei: procesul unui scriitor care, prin calitatea sa însăși, nu e de la oameni, ci de la Dumnezeu, are solia în această lume de a-și exprima gândurile și sentimentele; procesul unui scriitor român, care a învățat de la înaintașii săi Bălcescu, Alecsandri, Eminescu, Coșbuc și mai ales Nicolae Iorga să simtă în inima lui bătaia întregii suflări românești de pretutindeni; procesul unui scriitor creștin care, căutând desăvârșitul acord între ideile lui și doctrina Mântuitorului, a propovăduit legea lui Hristos ca lege supremă a Statului român și-a privit neamul în raport de armonie cu naționalitățile conlocuitoare și-a căutat să-l încadreze între popoarele vecine ca într-o comunitate spirituală; procesul unui scriitor independent, cu desăvârșire liber de robia banului, adică sărac lipit pământului, a cărui tovarășă de viață a fost îngropată acum doi ani cu talerul de către prieteni miloși, negăsindu-se nici o lețcaie în casă; procesul unui scriitor consacrat cu toate înaltele distincții culturale, de care dispunea țara, deși eu n-am susținut nici un regim politic din trecut, ci dimpotrivă;

procesul unui scriitor și dascăl care, pentru înnoirile aduse în știința lui, a fost distins cu titlul de Doctor Honoris Causa al unei Universități străine, onoare, pe care o deținem numai pentru români, încă în viață; procesul unui scriitor a cărui poezie a fost însușită ca o avere națională pentru hrana educativă a tinerelor generații, studiată în licee și în universități și tradusă în nouă limbi străine; în sfârșit, procesul capului recunoscut al unei mari mișcări de creație culturală, al cărei strălucite plăsmuiri umplu un sfert de veac. Oricât s-ar fi șters numele meu din catastifele sindicatelor de profesioniști, acest nume va rămâne pentru totdeauna legat de această epocă, al cărei ctitor spiritual am fost în cea mai mare parte. Ce însemnează, Onorată Curte, cele câteva cuvinte, rupte și răstălmăcite de actul de acuzare, față de această considerabilă îmbogățire a culturii românești, căreia i-am sacrificat o viață întreagă?

Și, fiindcă mă găsesc în fața unei înalte instanțe de judecată, îmi iau îngăduința să întreb: Cum ar fi oare posibil progresul, despre care se vorbește atâta în vremea noastră, fără libertatea morală de a exprima ideile? Căci ideile premerg faptelor, conturându-le în forma lor ideală înainte de a se întrupa în carnea realității. Ceea ce erau prorocii în vechime sânt, în lumea modernă, scriitorii, care anticipează în conture imaginate viitorul unui popor și făuresc icoana vieții lui de mâine. Unul mai mult, altul mai puțin. Unul exprimă un adevăr valabil a doua zi, altul un adevăr valabil peste un veac. Din varietatea ideilor, din ciocnirea lor se naște rezonanța ce se numește progres. Când ai suprimat în scriitori libertatea de exprimare, ai suprimat în sâmbure orice posibilitate de progres. Și cel mai curios paradox al vremii noastre este acela de a suprima, în numele progresismului, libertatea ideilor. Aceasta duce la un monoideism silnic, ce sterilizează spiritul și întunecă perspectiva spre ziua de mâine. Cultura e fiica libertății morale și o cultură tânără cum e a noastră nu va căpăta niciodată amploare fără această condiție elementară. În ritmul vieții moderne, popoarele mici n-au nici o putință să strălucească printr-o civilizație tehnică; acesta e apanajul marilor popoare cu resurse materiale considerabile. Popoarele mici, însușindu-și pe cât vor putea progresul tehnic al celor mari, vor putea însă străluci prin florile culturii răsărite din tinerețea lor spirituală. A ucide un scriitor fiindcă nu-ți place azi o frază scrisă de el într-o împrejurare, alta decât cea de azi este a suprima o posibilitate de cultură. A dispărut revista „Gândirea“, nu văd pe cea care o înlocuiește. Au fost reduși la tăcere scriitorii care i-au dat prestigiul; nu-i văd pe cei care le-ar lua locul. În

mișcarea culturală a țării e un vacuum, un gol, în care se discută despre cultură, dar nu se creează cultură. În ce mă privește, iată, la vârsta când am adunat în mine o bună parte din cultura Europei, împletind-o cu experiența unei vieți de meditație, am și pierdut patru ani, umblând mai întâi ca cerșetor din prag în prag și stingându-mă de aproape un an în mizeria zadarnică a pușcăriilor. M-am întrebat de mii de ori cui folosește acest lucru, dar n-am găsit răspuns. Cel mai groaznic lucru din această lume e să-ți târăști zilele fără nici un sens și fără nici un folos pentru semenii tăi. În temniță, am invidiat pe ucigași și pe tâlhari, camarazii mei de azi; ei știu bine răul pe care l-au făcut și restul de conștiință, pe care-l mai au, le justifică ispășirea. Dar ce ispășesc eu, când conștiința mea îmi va spune până dincolo de mormânt, că n-am făcut nici un rău neamului meu și țării mele?

Eu n-am venit în fața judecății să implor indulgență pentru greșeli, pe care le-aș fi săvârșit, ci ca să spulber cu dovezi suma de acuzații fără temei puse în sarcina mea. Eram dator s-o fac și față de mine, și față de lumea care crede în scrisul meu, și față de ziua de mâine. Procesele politice, cum e acesta, au o valoare foarte relativă. Ceea ce era socotit ieri ca lucru perfect legal, e socotit azi drept culpă, iar ceea ce azi e culpă, mâine e socotit ca virtute. Comuniștii, osândiții ieri, sânt azi sau martiri sau eroi sau conducători de țară. Judecata politică în materie de lucruri prezente e astfel departe de ceea ce înțelegem prin justiție, fiindcă e angrenată în ritmul trepidant al istoriei în veșnică mișcare. Poate în nici o împrejurare nu se potrivește ca aici eternul cuvânt al Mântuitorului, din cap. VII al Evangheliei lui Matei: „Nu judecați, ca să nu fiți judecați, căci cu ce judecată veți judeca, veți fi judecați și cu ce măsură veți măsura, vi se va măsura!“

Finlanda e o țară mică, dar cu atât mai înțeleaptă: constrânsă să îndeplinească o asemenea tristă obligație internațională, a știut să împace în mod exemplar exigențele străine cu demnitatea finlandeză. În orice caz, n-am auzit de publicist sau de scriitor judecat în această țară. Tribunalul Internațional din Nürnberg a judecat un singur caz: al ziaristului Hans Fritsche, pe care l-a achitat, găsind că propaganda nu intră în culpele de război. România, după primul război mondial a condamnat la câte cinci ani de închisoare pe doi scriitori de seamă: Ion Slavici și Tudor Arghezi, dovediți că fuseseră salariați de germani ca ziariști ai lor în Bucureștiul ocupat. Dar, după un an și jumătate i-a grațiat. Eu nu sânt în nici unul din

acele cazuri. Propaganda, pe care am făcut-o eu în timpul războiului, după cum am arătat documentat, a fost exclusiv în serviciul cauzei românești și împotriva cuvântului de ordine german.

În concordanță cu toată viața mea și cu tot scrisul meu, respectând legile morale și legile țării, eu mi-am servit patria.

POESII DIN ÎNCHISOARE

1947 - 1962

UNDE SÂNT CEI CE NU MAI SÂNT?

Întrebat-am vântul, călătorul,
bidiviu pe care-aleargă norul
spre albastre margini de pământ:
– Unde sânt cei ce nu mai sânt?

– Unde sânt cei ce nu mai sânt,
zis-a vântul? Aripile lor
mă apasă nevăzute ’n zbor.

Întrebat-am luminoasa ciocârlie,
candelă ce leagănă ’n tărie
undelemnul cântecului sfânt:
– Unde sânt cei ce nu mai sânt?

– Unde sânt cei ce nu mai sânt,
zis-a ciocârlia? S’au ascuns
în lumina Celui Nepătruns.

Întrebat-am bufnița cu ochiul sferic,
oarba care vede ’n întuneric
tainele nespuse de cuvânt:
– Unde sânt cei ce nu mai sânt?

– Unde sânt cei ce nu mai sânt,
zis-a bufnița? Când va cădea
Marele ’ntuneric, vei vedea.

CÂND MUGURII SURÂD A FLOARE

Jucați-vă cât sunteți mici
copii cu sufletul de floare;
nimic nu e mai sfânt sub soare
decât că sunteți voi aici.

Voi nu v’ați dus și n’ați cerut
acest răgaz de zbenguială;
un dar vi-l scoate la iveală,
din veșnicul necunoscut.

Augustul vieții făurar
vi-l dăruește astăzi vouă
Și viața râde iarăși, nouă,
răsfrântă ’n ochiul vostru clar…

A fi, a fi și-a chiui –
trezvie albă ’n somnul humii.
Întreaga fericire-a lumii
stă ’n bucuria de-a trăi.

Când din bătrânul meu nimic,
privesc înspre copilărie,
văd timpul mort în clipa vie
și omul mare ’n omul mic.

Ce n’aș da eu să mă despoi
de-această mască ruinată,
în frăgezimea de-altădată
copilărindu- mă cu voi.

Dar voi veți fi ca mine-acum
când eu din lume mă voi șterge.
E scrisă celui ce premerge
să cadă cel dintâi pe drum.

Cu zilele făcute sul
ca niște antice volume
veți plânge c’ați trecut prin lume,
dar nimeni n’a trăit destul.

CÂNTECUL POTIRULUI

Când holda de seceri tăiată fu gata,
bunicul și tata
lăsară o chită de spice ’n picioare
legând-o cucernic cu fir de cicoare,
iar spicele ’n soare luceau mătăsos
să ’nchipuie barba Lui Domnu Cristos.

Când pâinea ’n cuptor semăna cu arama,
bunica și mama,
scoțând-o sfielnic cu semnele Crucii,
purtau parcă moaște cinstite și lucii,
iar pâinea dând abur cu dulce miros,
părea că e fața Lui Domnu Cristos.

Și iată potirul la gură te duce
Iisuse Cristoase, Tu jertfă pe Cruce,
hrănește-mă carne de sfânt Dumnezeu.
Ca bobul în spice și mustu ’n ciorchine
ești totul în toate și toate prin Tine,
Tu pâinea de-apururi a neamului meu

Din curpenul viței ce ’nfășură crama,
bunica și mama,
au rupt un ciorchine, spunându-i povestea:
– Copile, grăiră, broboanele-acestea
sunt lacrimi de mamă, vărsate prinos,
la caznele Domnului nostru Cristos!

Apoi, când culesul de struguri fu gata,
bunicul și tata,
în joc de călcâie zdrobind nestemate,
ce lasă ca rana șiroaie ’nspumate,
– Copile, grăiră, e must sângeros
din inima Domnului nostru Cristos!

Și iată potirul la gură te duce,
Iisuse Cristoase, Tu jertfă pe Cruce,
adapă-mă sânge de sfânt Dumnezeu.
Ca bobul în spice și mustu ’n ciorchine
ești totul în toate și toate prin Tine,
Tu vinul de-apururi al neamului meu.

Podgorii bogate și lanuri mănoase,
Iisuse Cristoase,
e raiul în care ne-a vrut Dumnezeu.
Privește-Te ’n vie și vezi-Te ’n grâne
sdrobește-Te ’n struguri și frânge-Te ’n pâne.
Ca bobul în spice și mustu ’n ciorchine
ești totul în toate și toate prin Tine,
Tu viața de-apururi a neamului meu.

TU

Tu care Te-ascunzi în eterna-Ți amiază
și lumea din haos o spânzuri de-o rază,
        Metanie Ție și slavă
Izvor nevăzut al văzutelor linii,
mă scalzi și pe mine în baia luminii,
        Un mugur de carne jilavă.

Sunt duh învelit în nălucă de humă,
Sunt om, odrăslit dintr’un tată și-o mumă,
        Dar sunt nerăspunsa ’ntrebare.
Ce glas e destoinic să-mi spună ’ncotro e
oceanul de foc ce icnind fără voce
        Zvârlitu-m’a viu în mișcare?

Nici maica nu știe ce tainică normă
îmi dete din carne vremelnică formă,
        Neant înflorit în minune.
Că din izvoadele umbrelor noastre
se ’nalță mai sus de Arhangheli și astre,
        Din veșnica Ta ’nțelepciune.

De Tine mi-e foame, de Tine mi-e sete,
fac dâră de umbră acestei planete
        Cu spumă de soare pe creste.
Din trecerea vremii culeg veșnicia
din pulberea lumii îmi strig bucuria
        De-a fi întru Cel care Este.

Părinte, în lume sunt aburi și aburi,
asemenea apei ce ’nghiață în jghiaburi,
        Prind coaje de carne în spațiu.
Tu cugeți, se naște; îngădui, durează;
iubești, înflorește; respiri și vibrează
        De-al dragostei vieții nesațiu.

Puzderii de stele ascunse ’n amiază
făpturi ce cu Tine de-apururi durează
        În lume vremelnic colindă.
A fi? Bucurie eternă și sfântă
și vrajă e toată lumina răsfrântă
        De-a gloriei Tale oglindă!

EU

Spre glorioasa-mi obârșie
cobor adânc din eu în eu,
sub două mii de ani mă ’mbie
din fundul vremii, chipul meu.

Aud un vălmășag titanic
și văd din el cum mă desfac:
pe frunte cu breton romanic,
pe sub căciula mea de dac.

În doina dulce-a Babei Dochii,
alunec din părinți în prunci
și deschizând pe lume ochii,
în cel de azi, sunt cel de-atunci.

Văd cum Olimpul stins apune
în sfântul răsărit creștin,
aud întâia-mi rugăciune
și ’ntâiul gângurit latin.

Departe cade ca un nour
o togă pe-un august liman,
rămân între vultur și bour
în fumuriul meu suman.

Port arc și sapă și secure,
trudind în vreme ce veghez
în luminișuri de pădure,
Sau în cetăți la meterez.

Sprânceana când mi-o ’ncrunt metalic,
se ’nmoaie lin, în dor blajin,
surâs din cerul meu italic,
amar din Pontul Euxin.

Acest pământ până ’n hotare
podit e cu strămoșii mei,
cucernic, când ridic altare,
pilaștrii bolților sunt ei.

Și ’n ciuda silnicei Mongolii,
sunt ei temeiul subteran
pe care urc, precum atolii
pe oseminte de mărgean.

Sub soarele ce mi-l răsfrânge
talazul apelor sporit,
în milioanele de-un sânge,
sunt eu, pe veci întipărit.

Și ’n chipurile lor voinice
când se ’nconvoaie, eu tresar,
cum mișcă un noian de spice
acelaș bob miliardar.

De câte ori mă ’neacă plânsu-mi
de-atât amar ce-am cunoscut,
mă ’mbrățișez pe mine însumi,
cel încă ’n vreme nenăscut…

De două mii de ani încoace
grăesc în vii și tac în morți,
și dârz voi pune cu soroace
înconvoiatei mele sorți.

Tresaltă ’n mine milioane
de-acelaș sânge pe-un pământ,
și ’n iureșul eternei goane,
cum sunt ce-am fost, voi fi ce sânt!

PĂRUL DIN RĂSCRUCE

Ce drag îmi ești tu mie, pom răzleț,
cu norul tău de ramuri la răscruce!
Îți dărui oricui arșița l-aduce
umbrarul vorbăreț.

Când din mormanul verdelui bronzat
te prididesc cascadele de pere
ești ca o boltă doldora de sfere
ce ard îndepărtat.

Dar pradă călătorilor și jaf,
mereu zburătăcit de retevee,
cu perele pierzi crengile crâmpee
în vraiște și vraf.

Flămânzi îți mușcă miezul de nectar,
dar cui îi pasă oare că te doare
și cine simte taina ta cum moare
durerea într’un dar?

Cruzi, în asprimea scrijelatei coji
își sapă numele, ești tot o rană,
întreagă răbduria ta pomană
crestând-o drept răboj.

Și totuși n’ai uitat tu inimă de om:
prea ierți, prea ospătezi haina gloată!
Desăvârșire darnică e toată
făptura ta de pom.

Visând sub norul tău de foi, socot
că duh neomenesc răzbate ’n tine,
din rodul tău aroma lui s’aține
chemând din largul tot.

Te scutură drumeții grosolan,
tu-ți vindeci ciumpăvirile schiloade
și bun, i-aștepți cu alt belșug de roade
de astăzi într’un an.

CÂNTEC DE BEJENIE

Pe drumul de munte, șuvoaiele gem
și bombăne ’n scorburi frânturi de blestem.
Pe drumul din codru se sparge furtuna
și fulgeră semne că nu ni-i de-a buna.
Pe drumul din vale, zăvod grijuliu,
își caută turma și urlă ’n pustiu.
Pe drumul din țarini se ’ndoaie cocenii,
ca degete care arată bejenii.
Pe drumul din zare-al lui Moș Nicăieri,
se sfarămă gloata de slava de ieri.

C’un vuet gigautic un veac se răstoarnă!
Măicuța-și zorește odraslele ’n poarnă,
călare ’n furtună se ’ncruntă ’napoi:
se zdrențuie cerul ca părul vâlvoi,
căci vine din urmă cu muget sălbatic,
gâtlej fără margini de zmeu asiatic.
Hai murgule, ia-mă pe greabănul tău
așterne-te vremii și vântului rău!

Ah! Nu mi-e de ducă și nu mi-e de stare,
dar inima frântă ți-o pun în spinare.
Și-aș vrea să încapă în tainița ei,
și muntele mare și bobul de mei.
Și dacă n’o ’ncape, cu genele ’n moină,
iau holda ’ntr’o pâine și țara ’ntr’o doină.
Hai murgule, ia-mă pe greabănul tău,
așterne-te vremii și vântului rău!

AM FOST FĂCUT SĂ N'AM…

Am fost făcut să n'am
pe-acest pământ, nimic.
Ca pasărea pe ram
cobor și mă ridic!

Pe ziduri de cetăți
m'am îndârjit să lupt,
pândar de bunătăți
din care nu mă 'nfrupt.

Și dragostea de neam
m'a făurit să cânt
moșia 'n care n'am
doi coți pentru mormânt.

Și pentru-aceasta fac
osânda cea mai grea,
nici zdreanța 'n care zac
nu e măcar a mea.

Și dacă-am fost poet
sau luptător de rând,
azi, sunt doar un schelet
ce spânzură de-un gând…

La geam grilajul des
rânjește guri de fier
lăsându-mă să ies
cu sufletul spre cer.

C'am fost făcut să n'am
pe-acest pământ, nimic.
Ca pasărea pe ram
cobor și mă ridic!

FOAMEA

Doamne, nu mai pot fi ca și
cei sătui de-atâtea poame
căci într'un pustiu de foame
mi se rătăciră pașii.

Din lumina Ta, lumină
ochii mei, Prea Sfinte Tată,
azi mai stinși ca niciodată
nu zăresc decât o cină.

Dacă nu văd decât zeamă
care golul burții-l minte,
nu mă judeca Părinte,
trupul nu mai ține seamă.

Dacă 'nflămânzit mă mână
gândul doar înspre mâncare,
Bunule, îți cer iertare,
Sunt un maldăr de țărână.

Nu mă osândi Stăpâne,
pentru poftele-mi deșarte,
căci de suflet mă desparte
trupul care cere pâne.

Cum aș vrea să sting cu sila
glasul cărnii care țipă,
însă Doamne, n'am aripă,
plămădit sunt din argilă.

O! Cum a ucis în mine
flămânzenia nebună
tot ce sufletul adună
să se-apropie de Tine .

Doamne nu mai pot fi ca și
cei sătui de grâu, de poame,
căci într’un pustiu de foame
mi se rătăciră pașii.

FLĂMÂND

De voi fi fost cândva ciorchine,
azi sunt prăștină stoarsă ’n teasc.
În flămânzenia din mine
turnați o zeamă și renasc.

Îmi pipăi trupul cum se stinge,
un borș de știr l-ar încălzi,
un fir de iarbă de-aș atinge
fulgerător aș înverzi.

Lăsați-mi mâna de fantomă
din pom să rupă doar un măr.
Mi-aș umple gura cu aromă
Și-aș mai trăi într’adevăr.

În țara turmelor și-a pâinii,
visez o supă de ciuperci.
Lăsați-mă s’acin cu câinii
la raiul unui blid cu terci.

În flămânzenia-mi adâncă
deșerturi oarbe se deschid;
când ultimul lingău mănâncă,
eu zac pe lingură și blid.

O, Dumnezeule, Tu care
din doi ciortani și cinci colaci,
făcut-ai munte de mâncare
Și-ai săturat mii de săraci,

Repetă Bunule minunea
și ’ndestulează mii de guri,
iar mie-ascultă-mi rugăciunea,
dă-mi coșul cu firimituri.

BALADA DOINEI

Din culme în culme de munte pietros,
se năzăre satul din Țara de Jos;
acolo, prin vălul albaștrilor aburi,
ciobanul ghicește mijiri de oleaburi,
dar cum le cunoaște de mic și pe rând,
mai limpezi le vede cu ochiul din gând.

Și-acolo în vale, o strâmbă cocioabă
și-o mamă bătrână cu viață de zdroabă,
și-o zână de fată la casa din Grui,
brodată pe chipul din inima lui.
Dar fata cu dorul fu altuia dragă
Și astăzi pereche de nuntă se leagă;
răsună tot satul de chiot în toi,
el pustnic în munte și slugă la oi…

Cântarea luminii ce cade pieziș,
pieri ’n ciripitul pierdut în frunziș.
Năvalnică noaptea pe munte se lasă
Și turma ’ngenunche în staul retrasă.

Ce focuri de zodii din cer s’au răsfrânt
în singurătatea acestui pământ
și-aprind huhurezii deprinși să vegheze
jeratecul verde din genele treze?
Cu ochii pădurii părând că-l privesc,
privirea lor n’are nimic omenesc!

Nevolnic e somnul și trudnic aleanul,
tot greul în bâtă-l proptește ciobanul;
cu inimă ’n clocot de dragostea lui
dar nimeni n’o cere și-ar da-o oricui.

Tu munte, doboară o stâncă de sus

Și dă-o de-a dura pe omul răpus
că-i plin de iubire ca stupul de miere
dar nimeni n’o știe și nimeni n’o cere,
că poate sub stâncă i-ar fi mai ușor,
decât sub povara gemutului dor.

Deodată, din hăuri de neguri pătrunde
oglinda de fildeș a lunii rotunde;
ciobanul cu bâta proptită ’n pământ,
în omul din lună se vede răsfrânt.
Și cum o clintită tilincă subțire
măsoară tăcerea în nemărginire,
icoana de umbre din luciul lunar,
i-arată pustia și golul amar,
dar luna cu față de mamă zâmbind
l’învăluie ’n dulce polei de argint…

Un tunet! Lumină și zguduitură.
Ciobanul își duce cavalul la gură
Și ’n doină-și strămută sălbatecul dor,
ca lacul din rânza de stâncă ’n izvor.

Un cântec ca noaptea sub steaua polară!
Întâi melancolic ca faptul de seară,
apoi ca lumina întinsă ’n amiezi
Și ’n urmă ca roua din zori pe livezi.

Ciobanul din lună îngână oierul
și umple cu doina pământul și cerul;
pământul cu goluri din pustietăti
Și cerul cu doruri din singurătăți…

Evlavie ție, rapsod singuratec
atins de Arhanghel cu sfântul jeratec.
că frânt de obidă tu doinei te dărui
iar jalea și dorul, le ’mparți fiecărui
și ’mbată cu vraja durerii pe-oricine

suspină în doină și plânge cu tine.

Dar cine mai știe ce dor te frământă
când inima lumii în doina ta cântă
Și când din vrăjite ecouri răsună
pământul și cerul cu tine ’mpreună.

BALDOVIN ȘI MĂDĂLINA

La prisaca din poiană
lung e drumul și cotiș,
pe sub bolți de stăjeriș,
peste mlaștina vicleană.

Bănuitele poteci
sar în lături și se ’ncurcă;
greu le-ar bate haită turcă,
anevoie, stol de greci.

La mijloc, ostrov de floare,
codru ’n jur, cât un ocean.
Pe uleie de buștean,
viscol de albine ’n soare…

Aici și-a găsit liman
singuratecul Nicoară,
Dana, când a fost să moară
de hangerul musulman.

Și ’n prisaca lui –ursuzul,
cel cu barba pămătuf
și cu ochi rotunzi de ciuf –
leagănă din zori auzul,

cu zvonite psalmodii
ce sosesc ca din abise,
unde s’ar urzi din vise,
ale lumii temelii…

Și-au trecut pe vânturi anii
scuturați în flori de tei!
Omul, și-a ’ngropat în ei,
patima și dorul Danii,

că din moarte i-a ’nflorit
o codană, leac de rană,
mândră ca o altă Dană,
din amurg, un răsărit…

Și-a crescut în dor și jale:
du-te noapte, vino zi,
între căprioare și
pomenirea maicii sale.

Iarna ’n nopțile cu lupi,
stă de vorbă ea cu tata;
vara ’n soare, el cu fata
printre fagurii din stupi.

Și ’ncărcat de-albine tot,
el zâmbește, ea glumește,
că sub chipul lui pândește
Statu-Palmă-Barbă-Cot.

Iar când stupii noi se ’nhiarbă,
ea, regină-i între ei;
el, așteamătă sub tei
prinde roiurile ’n barbă…

Mădălină, dulce Lină,
fata tatii fără greș,
floare dalbă de măcieș,
umpli zarea de lumină.

Toată scorbura cu pui,
tot copacul o cunoaște,
toată trestia cu broaște
Și culcușul cu vătui.

Stă și-ascultă pe meleaguri

cum îi fluieră un sturz,
ori stângaci, un pui de urs
cum aciră după faguri ….

La Izvorul Lotrilor,
cerbul crede că-i o zână
când o duce mână ’n mână
Păunașul Codrilor.

Trupul ei, miroase-a miere,
buclele a flori de tei.
El, clădit e ca ’ntr’un stei
de mândrie și putere.

Și cu suflete fierbinți
zugrăvesc în amăgire
de păienjeniș subțire,
gemenele lor dorinți…

Pe coloane de stejar,
iedera’și întinde firul;
codrul verde, coviltirul
ca o boltă de altar.

Suspinând spre nunta lor,
ei o văd cu pleoape ’nchise.
Din potecă trec în vise,
din pădure ’n viitor.

•

Răsărind de nu știu unde,
    trece frunte de voinic.
Când s’arată, când s’ascunde,
    la ’ntorsură de colnic.

Vine, legănându-l șeaua
 în mintean cu găetan;
din chimir și-au scos plăseaua
 un pistol și-un iatagan.

Veverița de pe cracă
 scapă nucile pe jos
și oftând spre el se pleacă:
 – Doamne, cât e de frumos!

Ursul însuși nu se ’nșeală
 când se dă după tufan:
– Nu e nicio socoteală –
 mormăie – să-l am dușman!

Numai iepurii din ștevii
 când îl văd la pace cad;
el ochește ’n vârful țevii,
 doar mistreți de Țarigrad.

Și-acum mierla surioară
 ’i împrumută versul ei.
Șuierându-le ’ntr’o doară,
 ies din umbra verde, trei.

– Sănătate și dreptate
 Căpitane Baldovin
– zice Oarză Spete Late –
 fie-ți gândul iezăr lin,

că din Argeș la Brăila
 și din Turnu la Buzău,
unde-ți prisosește mila,
 ești slăvit de neamul tău!

Zice altul: – La Gorgane,
 geme ’n jug poporul șerb

și de foame, Căpitane,
sânul mamelor e sterp.

Punga putredului agă,
sfârtecat la Călărași,
a mai dat un strop de vlagă
umbrelor de nevoiași!

– Salbe de mărgăritare
– zice ultimul ortac –
spânzură la Trei Altare,
Iani grecul, din copac.

Și-aici șalul de Ianina,
dela beiul arnăut,
pentru Lina Mădălina,
l-am adus precum ai vrut!

Verdea codrului Vlăsie,
Vlașca, Ilfov, Teleorman,
mare cât o ’mpărăție,
scumpă ca un talisman,

Stejeriș ce nu te clatini
porți pe vârfuri șoimi și cuci,
iar la poale, după datini,
cete dârze de haiduci…

Peste codri crapă norii
ca burdufuri vechi de vin.
Își sărută vestitorii,
Căpitanul Baldovin .

Șargul, slobod din zăbale,
calcă rar, cu ei în pas;
de nădejde și de jale,
inima se varsă ’n glas:

– Câte zile-au fost trăite,
        toate vârfuri de cuțite,
zilele ce-or mai veni,
        cum ne-or mai ademeni?

Căci cum pleoapa se ridică,
        vede fiara venetică,
înger vrea sau demon vrea,
        îmi împlânt plăseaua ’n ea.

Răcoresc cu fapte grele
        arșița nației mele:
astăzi spânzur, mâine spintec,
        rănile să i le vindec.

Știe Cel Ascuns în stele
        fundul gândurilor mele:
când de-o zdreanță, când de-un petec,
        țara vreau să mi-o deretec.

Alelei, popor durut,
        cât de altlel te-aș fi vrut.
Scoală-te și tu odată
        vijelie detunată

și sfărâmă lanțurile,
        înroșește șanturile,
și stârpește mlaștina,
        să ’nflorească baștina!

•

Luna plină se coboară
până ’n râul legănat –
fagure dezgărdinat,

din prisaca lui Nicoară.

Prefirată prin păduri,
auria mângâiere,
unge Neajlovul cu miere,
ceruind copacii suri.

Liniștea ce umple golul
numai vidrele o sparg
când bâldâcâie spre larg,
pescuind de-a rostogolul.

Sub copaci îngânduraţi,
el o leagănă și-o strânge,
luciul apei îi răsfrânge
peste val îmbrățișați.

Dinspre marginea cealaltă,
căprioara trece ’n jos,
cu piciorul mlădios
ca o trestie de baltă.

Pe sub ea, un drag de pui,
tot apucă țâța grasă
și i-e ciudă că nu-l lasă
cum vrea el, măicuța lui…

– Măre Lină, răsfățată
pe genunchi de om voinic,
ce slomnește ’n iedul mic
neprihana ta de fată?

– Din adânc de carne-aștept
sfânta slavă de-a fi mamă,
cu zulufii sub maramă
și-un odor de prunc la piept.

N’aș fi fată ’n firea ’ntreagă,
mamă, de n’aș vrea să fiu.
„Lemn netrebnic de sicriu,
pomul care rod nu leagă.“

Uite codrul cum își ține
lumea toată ’n frunza lui,
numai mame, numai pui,
eu trec singură cu mine.

Pe sub ram și peste ram,
mama cântă, puii ’nvață.
Codrule, potop de viață
vreau și eu un pui să am.

M’am rugat de șoim să-mi deie,
șoimul zice: – Nu sunt om!
M’am rugat atunci de pom,
pomul zice: – Ești femeie!

Dela cine pot să sper
visul Linei Mădăline,
Căpitane Baldovine,
craiul codrilor de cer?

Palidă de cele zise,
pe grumazul lui căzu.
Nici ea însăși nu crezu
că din carnea ei vorbise.

Îi părea că peste seamă
glas străin îi smulse gândul,
fundul lumii luminându-l
ca un fulger, vorba: Mamă!

– Măre Lină Mădălină,
între dragoste și chin,

Căpitanul Baldovin,
ac de cumpănă se ’nclină.

– De-ai fi fagure de stup,
căprioară între fete,
te-aș gusta pe îndelete
desmierdare pentru trup.

Ceară, dacă-ai fi să fi,
te-aș preface în făclie,
ca să-mi pâlpâi numai mie
flăcările aurii.

Dar ești mugur de femeie,
floare vreau să te-am în glastră
să m’adun la casa noastră
ca albinele ’n uleie.

E prea mult un bob zăbavă
dar nu-i chip de cununii,
cât sunt dat unei solii
între poteri și dumbravă.

Lino, neamul meu răpus,
zi-i să tragă ’n jug și trage.
Să mugească zi-i și rage
de-o să ții de cel de sus.

Stăpânirea-i stă ’n gârbace,
iar supunerea în sânge.
Numai joacă de când zace,
numai cântă de când plânge.

Cine-a hotărât să ’ncapă
soarta lui în soarta mea?
Veacul ăsta, bubă rea,
doare ’n el și ’n mine crapă.

Clocotesc ca un ceaun
că-i trăiesc dorul și-aleanul;
învârtindu-mi iataganul,
el scrâșnește, eu răzbun.

Ah, de-aș istovi ocara
vânturaților ciocoi,
cununându-ne amândoi,
desprimăvăra-vom țara.

Și plocon vrând să-i aduc,
uriaș, s’o ’nalțe ’n slavă,
n’am să ’ngrop în tine pleavă
ci sămânță de haiduc.

Și-ai să-mi crești pe lângă vatră
noua veacului prăsilă,
fără milă – ca Gerilă –
și cu pumn de Sfarmă Piatră!

•

Se păru că piere steaua
    pripășiților arhonți;
Simonide, beizadeaua,
    fu găsit ucis de tonți.

L-au atras cu dulci momele
    la un chef cu cântăreți,
lăutarii în giubele,
    erau lotri pădureți.

– Cine-l ațâța ca strechea?
    – Spete-Late, plin de vin!
– Cine-i fermeca urechea?

– Diavolul de Baldovin!

Trăznetul cumplit al veștii
zgudui și tron și curți.
Tremurară Bucureștii:
inimi prăbușite ’n burți.

Se cerniră cu zăbranic
prăvălatecii de greci.
Întunericul satanic,
mohorî iar pentru veci…

Codrul negru desfundându-l
poteri crâncene-l străbat.
Ce s’ascunde pe de-a rândul,
nicăeri nu e aflat.

Falnic, crește Căpitanul,
și din tainicu-i sălaș,
clatină pe tot Balcanul,
umbra lui de uriaș.

Au pornit județ să facă
turcii, pașe din Rusciuc,
și-au căzut peste prisacă
dibuind după haiduc.

Fiară turcă, fiară turcă,
jaf, ucidere și foc,
patru veacuri de când spurcă
ăst pământ fără noroc.

Lino! Visul fericirii
l-a surpat, abia ’nceput,
urâciunea pustiirii,
peste raiul tău pierdut.

Cu burdufuri dolofane
de nectar chihlimbariu,
încărcatele chervane,
lasă ’n urma lor, pustiu.

Stupii, răsturnați, par stârvuri
de cenușe și tăciuni.
Codrii cu pârjol pe vârfuri,
hăuie din văgăuni.

Roiurile, gloate ’n furii
de pitici și pricolici,
strâmbă cu veninul gurii
pe călăii măscărici.

Ridicându-se din scorburi,
flăcările scriu pe cer,
vântului sucit în sorburi
soarta omului stingher.

Că ’n deșertul din prisacă
în amurg de foc și fum,
tata spânzură de-o cracă:
iată-l pară,… iată-l scrum.

Iar tu, Lină Mădălină,
floare dalbă de măceș,
prinsă ’n lanțuri și străină,
pleci cu pașa, drept peșcheș.

Pui de porumbei sălbateci,
plângeți, pui de porumbei,
legănatu-v’au molateci
umerii și sânii ei…

Gemeți lângă vizuină
ursuleți nemângâiați,

mâna ei de miere plină,
        ca pe sfârcuri o sugeați.

Căprioarelor din codri,
        o vedeți, n’o mai vedeți,
zâna falnicilor lotri
        și mândrețe ’ntre mândreți.

Dar nu merge să ’nflorească
        în fereastră de haiduc,
ei batjocură turcească,
        peste Dunăre ’n Rusciuc.

Codrule, cupolă largă
        doinei tânguită ’n veac,
plânsul ei cine să-l șteargă
        când durerea n’are leac?

Spune-l ca din strană ’n strană,
        din copac în alt copac,
Codrule, mai mult c’o rană
        și c’o zână mai sărac…

•

Pașa cu frumoasa-i pradă,
la picioare ’ntr’un chervan,
nu se satură s’o vadă
pe sub streșini de turban.

Taina mare a Vlăsiei,
ochii negri o răsfrâng:
stele ’n cerul bucuriei
și luceferi mari când plâng.

Gândul pașei se ’nsenină

dar obrazu-i stă umflat;
cum pișcat e de albină,
fata-l crede și ’ncruntat.

Groaza ’ngroapă ghiare crude
în adâncul ei suspin.
Nu se vede, nu se-aude,
Căpitanul Baldovin…

Duh de țarini, drum de țară
lung convoi de prăzi în car,
spre rușine și ocară
o vor trece de hotar.

Iată Dunărea ’nourată,
dincolo, liman strein.
Nu se vede, nu s’arată,
Căpitanul Baldovin…

Biata inimă o ’neacă
desnădejdea fără mal;
pe genunchi păgâni își pleacă
Mădălina, chipu-i pal.

Pașa râde de plăcere,
el, geambașul de femei –
trupul ei miroase-a miere,
buclele a flori de tei…

Vântul șfichiuie cu bice
valul Dunării înalt.
Pleacă prăzile ’n caice,
către țărmul celălalt.

Unul doar mai joacă ’n sforul
apei, cel din urmă drum…
Baldovin izbăvitorul,

nu se vede nici acum.

Dar roșit în pinteni șargul –
cotropire de potop –
mușcă zarea, soarbe largul,
iar când cade din galop,

trece altul, treacă șapte,
și când toți s’or istovi,
goana unul mânz de lapte,
pân’ la fluviu de-o mai fi…

Vântul leagănă caicul,
pașa râde fericit;
peste ochi izbește spicul
valurilor, repezit.

Ea la pieptul lui se zbate,
l-ar îmbrățișa grozav
dar is mâinile lesate.
Vai, ce-aproape-i țărmul slav…

Pașa-i drămuește nurii,
el, geambașul de femei;
lăcrămioarele pădurii,
strălucesc în dinții ei.

Roabă potolită ’ndură
fața pe genunchiul său.
Subțiratica ghiaură,
poate ea, scorni vreun rău?

Lina însă-i hotărâtă
și sub zâmbetu-i făcut,
o lupoaică se ’ntărâtă
de năduful ei zăcut.

Vine Baldovin, nu vine,
de-acu ’ncolo tot atât!
Prefăcută nerușine,
ea-l sărută des pe gât…

Dar ea spada când o’mplântă
un Arhanghel fără greș,
ce cruzime – ascunde – sfântă –
trupul ei luat peșcheș?

Că lupoaica ’ntărâtată
de zănatecul alint,
i-a și-a ’nfipt în beregată
colții ei de mărgărint.

Pașa horcăie, se luptă,
o clipită, două, trei,
dar cu beregata ruptă
a ’mpietrit în dinții ei…

Vâjâie vrăjmaș furtuna,
scufundând caicul scund
și-l ascunde ’n văgăuna
valurilor fără fund.

La trei zile, unde line,
legănându-l mângâios,
trupul Linei Mădăline,
la liman străbun l-au scos.

Și-a umblat atunci părere
de mucenicia ei;
trupul mirosind a miere,
buclele a flori de tei…

RUGĂCIUNEA DIN AMURG

Mă rog și pentru viii și pentru morții mei.
Tot una'mi sunt acuma părtașii și dușmanii,
cu ei deopotrivă mi-am sfărâmat cu anii
și dragostea și vrajba le-am împărțit cu ei.

Pe morți în rugăciunea de seară mi-i culeg.
Aceștia sunt ei, Doamne, iar eu printre morminte.
Au fost în ei avânturi și-au fost pogorăminte;
puțin în fiecare, în toți am fost întreg.

De viforele vieții ei sunt acum deșerți,
dar dragostea, dar vrajba, din toate ce rămâne?
Zdrobita rugăciune la mila Ta, Stăpâne,
sunt și eu printre morții rugându-mă să-i ierți.

Și adunându-mi viii, la mila Ta recurg,
când crugul alb al zilei pământul încunună:
Tu dă-le, Doamne, dă-le cu toată mâna bună
târzia 'nțelepciune din tristul meu amurg.

RUGĂ PENTRU PACE

Slavă Ție Doamne, pentru-această noapte,
somnul meu în umbra lunii s'a scăldat.
Din abisul păcii, visul scufundat,
mi-a cules mireazmă de naramze coapte.
Slavă Ție Doamne, pentru-această noapte!

Semăna cu noaptea Sfintei Tale Nașteri,
când ai rupt pecetea vechiului blestem.
Pacea Ta 'nstelând-o peste Betleem
Și vărsând lumina tainicei cunoașteri.
Semăna cu noaptea Sfintei Tale Nașteri!

A lăsat un înger porțile deschise;
cântec fără sunet Te slăvea 'n sobor
unduia azurul, aripi fără zbor,
când spre-abisul păcii năzărit din vise,
a lăsat un înger, porțile deschise!

Dă-mi și mie-aevea, Pacea Ta Cerească,
miezul de tăcere al strigatei vieți,
care 'nflăcărează din fricoși, profeți,
măduvă ce 'mpinge vârful să 'nflorească,
Dă-mi și mie-aevea, Pacea Ta Cerească!

Pacea lumii zace pe vărsări de sânge
Și rodește bobul viitoarei uri.
Pacea Ta răsfrânge raiul în făpturi,
cel înfrânt având-o, el e cel ce 'nfrânge.
Pacea lumii zace pe vărsări de sânge!

Dă-mi și mie pacea inimii, Stăpâne,
flacără ce nu se zbate 'n uragan.
Să răzbesc războiul duhului dușman,
căci țărâna trece, sufletul rămâne.

Dă-mi și mie pacea inimii, Stăpâne!

Tu, răcoarea celui ars pe rug, Iisuse,
și dulceața celui sfâșiat de leu
în arena morții, Dumnezeul meu,
fii Tu răsăritul viei mele-apuse.
Tu, răcoarea celui ars pe rug, Iisuse!

Și mă ’nalță Doamne, la Cereasca Pace,
că Tu ești de-apururi neclintitu-mi crez,
dragostea de care nu mă ’ndestulez
și nădejdea care de lut mă desface.
Și mă ’nalță Doamne, la Cereasca Pace!